UNIVERSAL LIBRARY
OU_204253
UNIVERSAL LIBRARY

OUP—391 29-4-72—10,000.

OSMANIA UNIVERSITY LIBRARY

Call No. T83 L19R Accession No. PG T309

Author లక్ష్మీనరసింహము

Title రాజస్థానకథావళి. 1937

This book should be returned on or before the date last marked below.

రాజస్థానకథావళి

PART I.

(TALES OF RAJASTAN)

చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహముగారి

విరచితము.

Post Graduate Library
College of Arts & Commerce, O. U.

ప్రకాశకులు:

కొండపల్లి వీరవెంకయ్య,

శ్రీ సత్యనారాయణ బుక్‌డిపో,

రాజమండ్రి.

నవలలు

	రూ. అ.
పంజాబుమెయిలు	0-12
విషహృదయము	1-0
రమాసుందరి 1 వ భా	0-12
,, 2 వ ,,	0-12
నీవేనా?	0-12
సికోపీదాసు	0-6
శక్తి కుమారి	0-12
రక్తవాహిని	0-12
ఇంద్రజాలము	0-12
రాజద్రోహి	0-12
వలపులరాణి	0-12
అర్ధరాత్రపువింత 3 హత్యలు	0-12
ప్రతాపసింహ 300 పే॥ గ్లేజు	1-8
అఘోరి	0-12
అగ్గిరాముడు	0-10
నేనెవరిభార్యను?	1-0
నేనెవరి భర్తను?	1-0
గోల్కొండఅపురూపము	0-12
బలేపెంకి	0-12
సాహసికుడు	0-12
భయంకరుడు	0-12
నరేంద్రుడు	0-12
వ్యామోహము	1-0
ఫ్లవరుగరల్-పువ్వులపిల్ల	0-12
అల్లరిపిల్ల	0-12
రివాల్వరు	0-12
శకుంతల బి. ఏ.	0-12
దురాశఅనుఆశాపిశాచి-1 భా	0-12
,, 2 వ భా	0-'2

	రూ. అ.
అయిదులక్షల రూపాయిలు	0-12
చనుపుకున్న భార్య	0-12
అల్లూరి సీతారామరాజు	0-6
లోకాభిరామాయణం	0-6
దొంగలనాయకుడు	0-12
హాతింతాయి	0-12
పరిశోధన	0-12
మోహపిశాచము 1 వ భా	0-12
,, 2 వ ,,	0-12
కాలసర్పం 1 వ భా	0-12
,, 2 వ ,,	0-12
ఘోరహంతకుడు	1-0
కన్నపుదొంగ	0-12
పగటిచుక్క 1 వ భా	0-12
,, 2 వ ,,	0-12
బారిష్టరు పార్వతీశం	1-0
శాంతారాం ఎం. ఏ.	0-12
మిస్. మధురిక	0-12
సర్కిల్ రంగనాథన్	0-12
ప్రతిబింబములు	1-0
ఆనందభవనము	0-12
13 వ నెంబరుగది	0-12
వజ్రహారము	0-12
బాకుపోటు	0-12
మగడుకానిమగడు	0-12
మాలపిల్ల (అచ్యుతకన్య)	0-12
మృత్యుమందిరము	0-8
ఖాండవుడు	0-12
డి. జి రాంప్యారి	0-12

కొండపల్లి వీరవెంకయ్య, శ్రీసత్యనారాయణబుక్ డిపో, రాజమండ్రి.

రాజస్థానకథావళి

మొదటిభాగము

ఇది

చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహముగారిచే.

ఎనిమిదవకూర్పు 1000 ప్రతులు.

ప్రకాశకులు:

కొండపల్లి వీరవెంకయ్య,

శ్రీసత్యనారాయణ బుక్కుడిపో,

రాజమండ్రి.

1937.

కాపీరైట్ రిజిష్టరు]

వెల రు 1—0—0.

రాజమహేంద్రవరమున
పిల్లారిశెట్టి ప్రకాశరావు అండ్ బ్రదర్సువారి
శ్రీరామముద్రాక్షరశాలయందు
ముద్రింపబడియె.

ఉపోద్ఘాతము.

ఆర్యావర్త మని పూర్వులచేత వ్యవహరింపఁ బడుచువచ్చిన యుత్తరహిందూస్థానమున రాజస్థాన మనుదేశ మొకటి కలదు. దీనినే రాజపుత్రస్థాన మని వాడుదురు; ఇందు రాజపుత్రు లనఁగా క్షత్రియులు విస్తార ముండుటచే దీనికి రాజపుత్రస్థాన మనియు, రాజస్థాన మనియుఁ బేళ్ళు కలిగినవి. ఈదేశముయొక్క వైశాల్యము 1,30,000 చదరపుమైళ్ళు; దీని కుత్తరమున పంజాబుదేశమును, దూర్పునం దాగ్రాయును, దక్షిణమున బొంబాయిరాజధానియుఁ, బడమట సింధు దేశమునందలి యెడారులునుం గలవు. ఒకకోటి యిరువదిలక్షుల జను లిందు వసించుచున్నారు. ఈదేశమునకు మధ్యగానున్న యజమీరను నదితప్ప తక్కిన భాగము లన్నియు స్వదేశరాజులచేతఁ బాలింపఁబడు చున్నవి. ఆయజమీ రొక్కటియు నిఙ్గ్లీషువారి స్వాధీనములోనున్నది. స్వదేశ ప్రభువులచేఁ బరిపాలింపఁబడు సంస్థానములు, ఆల్వారు, బిక నీరు, కృష్ణనగరు, జయపురము, భరతపురము, ఢోలాపురము, కెరాలి, టాంకు, బూంది, కోట, జాలావారు, ప్రతాపఘర్, బన్సువారా, దంగపురము, మీవారు (అనగా నుదయపురము) సిరోహి, మార్వారు (అనఁగా జొధ్పురము) జసల్మీరనునవి యిరువది. ఇందు టాంకుసంస్థాన మొక్కటియు మహమ్మదీయ ప్రభువులచేతఁ బరిపాలింపఁ బడుచున్నది. తక్కినవానిలో భరతపురము, జాటువంశస్థుఁడైన రా జేలుచుండెను; తక్కిన పదునెనిమిది సంస్థానములును స్వదేశక్షత్రియప్రభువు లేలు చున్నారు. ప్రస్తుత మీ రాజ్యము లన్నియు నాంగ్లేయులకు లోఁబడి వారిచేత సంరక్షింపఁ బడుచున్నవి. ఈదేశము వైశాల్యమున మిక్కిలి పెద్ద దయ్యుఁ బ్రాముఖ్యతయందు మిగుల తక్కువగా నున్నది. కడు దూరము వ్యాపించు నిసుకతిన్నెలేగాని ఫలవంతము లైన భూములు

గాని మంచి ప్రవాహములుగల నదులుగాని యంతగా లేవు. అందు చేతనే జనసంఖ్య మిక్కిలి తక్కువగా నున్నది. ఆరావళీపర్వతము లీశాన్యదిగ్భాగమునుండి నైఋతిమూలవఱ కీదేశమున వ్యాపించి యున్నవి. ఈకొండలకుఁ బడమటివైపున చాలభాగ మిసుకమెడా రియై యున్నయది. కాని తూర్పునఁ జాలవఱకు భూమి సారవంతమై, ధాన్యము, దూది, చెఱకు, పొగాకు, నల్లమందు పండును. చంబల్ నదియు దాని యుపనది యగు బేనాసును, లూనియును, నొక చిన్న యేఱు నిందు ముఖ్యనదులు. నదులు తక్కువగా నుండుటచే జనులకు పానయోగ్య మగునీరు నూతులనుండి లభించుచున్నది. ఉప్పునీటి సరస్సులు విస్తారముగా నుండుటచే వానినుండి ప్రజ లుప్పుచేసి వాడు దురు. ఇందులనిమిత్త మిచ్చటికొండలలో మంచిరాళ్ళు దొరకును. పూర్వము షాజహానుచక్రవర్తి తనభార్యపేర నాగ్రానగరములోఁ గట్టించిన తాజమహా లను దివ్యభవనమున కీదేశమునందలి మకా)నా తాతిగనులనుండియే ఱాయి పంపఁబడినది.

పట్టణములు.

ఆరావళీ పర్వతములలో నాబూ యను శిఖరముపైఁ గట్టఁ బడిన యాబూనగర మీదేశమునందలి ముఖ్యనగరములలో నొకటియై యారోగ్యప్రదాయినిగా నున్నయది. ఈ పర్వతశృంగము జైనమత స్థులకు యాత్రాస్థలముగానున్నది ఈశిఖరముమీఁద స్ఫటికశిలానిర్మి తములగు దేవాలయము లనేకములు దర్శనీయములై యుండును. వానిలోఁ బ్రధానదేవాలయమునుఁ గట్టుటకే పదునెనిమిదికోట్లరూపా యలు వ్యయముఁ జేయఁబడిన వఁట. మీవారు సంస్థానమున కుదయ పురము రాజధాని. ఇది మిక్కిలి సుందరమగు పట్టణము. జోదుపురము మారువారుదేశమునకు రాజధాని; ఇందును రాతికట్టడము లనేకము లున్నయవి. జయపురము హిందూస్థానమునం గల నగరములలో నెల్ల

మిక్కిలి మనోహరముగనుండును. తక్కిన ప్రతిసంస్థాన మాపేరుగల పట్టణమే రాజధానిగా గలిగియుండును. ఈదేశమున వసియించు జనులు రాజపుత్రు లనఁబడుదురు. వీరాజానుబాహులు, శౌర్యనిధానులైన జాతివారు. సాము కసరతులు నేర్చి మెక్కుడు చాకచక్యము గలిగి వీరు యుద్ధముపేరు విన్నపుడు పండువుగా దలంచుచుండువారు. ఈ రాజపుత్రులవంటి యభిమానధనులగు సాహసిక శిఖామణులు, ప్రపంచమునందుండుట యరిది. తమ దేశస్వాతంత్ర్యమును, కుటుంబగౌరవమును కాంతల పాతివ్రత్యమును, నిలుపుకొనుటకై తమప్రాణంబులఁ దృణప్రాయముగ ధారవోసిన శూరాగ్రేసరులు. ఈరాజపుత్ర స్త్రీ లన్ననో తమ మగవారికన్న నెక్కు డభిమానము. శాంతము గల వీరమాతలు వీరపత్నులునయి మానసంరక్షణార్థము దేహముల నగ్నిహోత్రిన కాహుతులు చేసిన వీరరసాధిదేవత లని చెప్ప వచ్చును. భర్త కాని కుమారుఁడు కాని కయ్యంబునఁ బరాజయము నొంది శత్రువులకు వెన్నిచ్చి పరుగెత్తుకొని కోటలోఁ డల దాచుకొన వచ్చినప్పుడు రాజపుత్ర స్త్రీ వానిని గోటలోనికి రానియ్యక ములుకులవంటి పలుకులచే వాని మనసు నొప్పించి శౌర్యము గలిగించి మరల యుద్ధంబునకుఁ బంపుచు వచ్చె నని యిఁక ముందువ్రాయఁబోవు కథలలో మీరు చదివి యక్కజపడెక పోరు; ఈజాతిలోఁ బుట్టినబాలుఁ డయినను సమరమునకుఁ బోవుటకు గాని కాంతాజనంబుల వధించి కులగౌరవమును నిలుపుటకుఁ గాని యవసరమయినపు డగ్నిహోత్రమున దుమికి యాత్మహత్యఁ జేసికొనుటకుఁగాని యెన్నడు వెనుదీయఁడు; ఈరాజపుత్రులలోఁ గొందఱు సూర్యవంశజులు, కొందఱు చంద్రవంశజులు, కొంద ఱగ్నికులులు; పరశురాముని చేత క్షత్రియవంశము లిరువదియొక్కమారు నాశనము చేయఁబడినప్పుడు, లోక మరాజకమైధర్మమార్గంబులు విడిచివర్తించుచుండఁగా వేదవిదు లగు మును లగస్త్యు నాశ్రయించి; మరల

క్షత్రియవంశముల సృజింపుమని ప్రార్థింప నాతఁడు వేదియందు వైదికాగ్ని గల్పించి మంత్రబలముచే నగ్నిహోత్రమునుండి క్షత్రియులను మరల సృజించెననియు వారివంశస్థులే యిప్పు డున్న రాజులందఱనియు నొకకథ గలదు. కొన్ని రాజకుటుంబము లీకథ నొప్పు కొనక తమవంశకర్త సూర్యుఁడో చంద్రుఁడో యని తక్కినరాజులను నిరసనచేయుచుందురు. వీరు పలు తెగలుగా విభజింపఁబడి యున్నారు. ఏతెగలోవారా తెగకు నాయకుఁ డగువానిని మిగుల మన్నింతురు. నేల దున్నుకొని జీవించు సేద్యఁగాఁడు నయితము కులగౌరవమునఁ దాను గొప్ప జమీందారుతో సమానుఁడనని గర్వించు చుండును. ఈరాజపుత్రసంఘములలో నొక్కొక్క కుటుంబము నొక్కొక్క భట్టువాఁ డాశ్రయించి యాకుటుంబముల యశస్సు కైవారములు సేయుచు వారివిరోధులను హాస్యరసప్రధానములగు పాటలతోఁ బరిహసించును. ఈభట్టువారు గాక చారణులనుపేర మఱికొందఱు స్తోత్రపాఠకులు గలరు. వీరు జనులకు గురువులుగాను, దేశచరిత్రముల దెలుపువారుగ నుండి జనులచే మిక్కిలి మన్నింపఁబడుచున్నారు. ఈరాజస్థానమున జైనమతస్థులు గూడ విస్తారముగా నున్నారు. ఈ దేశస్థులందఱు మాటలాడునది హిందీభాష. వీరరసమునకుఁ బుట్టిన యిల్లగు నీరాజస్థానమునందలి సంస్థానాధిపతు లందఱుఁ దమదేశ స్వాతంత్ర్యమును, తమయార్యమతమును, గోబ్రాహ్మణులను, దేవాలయములను, సంరక్షించుటకయి పలుమారులు మహమ్మదీయ చక్రవర్తులతో యుద్ధములు చేసిచేసి ప్రసిద్ధిఁ గాంచిరి. ఈసంస్థానము లన్నిఁటిలో మీవారనునది సుప్రసిద్ధమై రాజపుత్రదేశమున కలంకారమై శూరశిఖామణులకు నిలయమై యలరుచుండును. దానిపూర్వ రాజధాని చిత్తూరునగరము. ఢిల్లీచక్రవర్తు లానగరము నాక్రమించి నాశనమొనర్చిన పిదప, త్ప్రభువు లుదయపుర మను పట్టణము వేరొకచోటఁ గట్టుకొని దానిని రాజధానిగాఁ జేసికొనిరి. ఉదయపుర

సంస్థానాధిపతియే రాజపుత్రులకెల్ల నాయకుఁడు. ఆతనియాజ్ఞ నాజాతివారందఱు శిరసావహింతురు. ఉదయపురాధీశ్వరునకు రాణా యనుబిరుదము కలదు. ఈతనివంశము నిష్కళంక మని ప్రజలు చెప్పుకొందురు. శ్రీమద్రామాయణ కథానాయకుఁడును ధనుర్ధరులలో* నెల్ల నగ్రగణ్యుఁడును నగు శ్రీరాముని రెండవకుమారుఁడగు కుశుని సంతతివార మని యీరాజులు చెప్పుకొందురు. ప్రస్తుత మీయుదయ పురరాజవంశము శిశోదయవంశ మనిపేరొంది యున్నది. ఈవిధంబు గనే కొందఱురాజులు పాండవమధ్యముఁ డగునర్జునుని ప్రియపుత్రుఁ డభిమన్యుఁడు తమకు మూలపురుషుఁ డనియుఁ, దత్కారణమున చంద్రుఁడు వంశకర్త యనియు సంతసింతురు. జగద్విశ్రాంతకీర్తులగు నీరాజకులభూషణుల యద్భుతచరిత్రము లాంధ్రభాషలో వ్రాయవలె నని నాకుఁ జిరకాలమునుండి కుతూహల మున్నందున నేనిప్పుడు తచ్చరిత్రములు సంగ్రహముగ వ్రాయఁ బూనుకొన్నాఁడను. ప్రప్రథ మమున నుదయపురము రాజధానిగానున్న మీవారు దేశముయొక్క యు, జాడుపురము రాజధానిగానున్న మారువారుయొక్కయు చరిత్ర ములు దెలుపఁబడును.

రాజస్థానకథావళి.

మొదటిభాగము.

బప్పరావుల కథ.

అనేక సంవత్సరములక్రిందట హిందూదేశమున వల్లభిపుర మను పట్టణమును శిలాదిత్యుం డనుమహారాజొకఁడు పాలించుచుండెను. అతఁడు చిరకాలము శత్రుదుర్నిరీక్ష్యముగఁ బ్రజారంజకముగ నేల నేలెను. శిలాదిత్యుఁడు సూర్యునికుమారుఁడనియు, నాకారణంబున నతఁడా మహారాజును సంరక్షించుననియు బ్రసిద్ధి కలదు. అతని సేనలతో నెవరు పోరినను వారు తప్పక పరాజయము నొందెడువారు. వల్లభినగరపుఁ గోటలో నొక దివ్యసరస్సు కలదఁట. శిలాదిత్యమహారాజు శత్రువులకు జంకినప్పు డాదివ్యసరస్సునకుఁ బోయి, యొడ్డున నిల్చి చిన్ననాఁడు తన తండ్రి కఱపినమంత్రము నుచ్చరించు నఁట. వెంటనే యాసరోవర మధ్యమునుండి సూర్యునిరథములాగు రంగులగుఱ్ఱ మొకటి బయలుదేఱ నారాజు దాని నారోహించి, రణరంగమునకుఁ జన శత్రుసేనలు వాని యెదుట నిలువలేక పటాపంచలై పారుచుండును. ఇట్లుండ కొంతకాలమున కుత్తరదిక్కునుండి యరులమూఁకలువచ్చి వల్లభిపురమును ముట్టడించెను. ఎన్నినాళ్లు మగంటిమిఁజూపి పోరొనర్చినను, వారు శిలాదిత్యునిఁ గెలువఁజాలక నిరాశులైరి. అంతలో చిరకాలమునుండి రాజుపై మనస్సులో క్రోధమునిల్పియున్న యాతనిమంత్రి యొకఁ డర్ధరాత్రమున, శత్రుశిబిరముం బ్రవేశించి వారితో "నాకోరిన బహుమానమునిత్తురేని శిలాదిత్యునిఁ గెల్చి వల్లభిపురమును బట్టుకొను

నుపాయంబు మీ కుపదేశించెద" నని పలికె. ఆపలుకులు విని వారు సంతసించి వానికోరిక తీర్చుచుటకుల వాగ్దానముం జేయు, నాతండును దనతేనిజయరహస్యమును బగతురకిట్లెఱింగించెను. "శిలాదిత్యమహారాజు సూర్యపుత్రుండు; ఆతని ప్రభావమువలన కోటలోని యొక దివ్యసరస్సునుండి సూర్యాశ్వ మొకటి బయలు వెడలును. రాజు దానిపై నెక్కి కయ్యమునకుం బోవుటం జేసి విజయుండగుచున్నాండు. ఆసరస్సు మైలపడినయెడ భానుం డలుగును. ఆతని యలుకచే రాజు కాగుఱ్ఱము లభింపదు. అప్పుడు మీ రాతని సులభముగా జయింప వచ్చును." ఇట్లు పలికి వైరులను మహానందమగ్నులం జేసి మనుష్యరూపుం డగునామంత్రి నగరమునకుం బోయి యొకగోవును జంపించి దాని నెత్తు రాకొలంకునీటిలోం గలిపించి కలుషంబుగావించె. కొండొకవడికి వేగులవాం డొకండు వచ్చి, దేవా! శత్రువులు కోటపైం గవియుటకు మొనలుగీర్చియున్నవారని చెప్ప శాత్రవసేనలతోం బోరుటకు తన బలంబుల కానతిచ్చి, యాధరణీశ్వరుం డెప్పటియట్ల దివ్యసరోవరంబు నకుం బోయి తన ప్రియహయమును బిలిచెను. కాని గుఱ్ఱము నీరొకించుకయుం గదలకపోవదయ్యెను. ఆరాజేంద్రుండు తత్కారణ మరసి, తనమంత్రపటిమంబు చెడిపదనియు, దనజనకుండగు ప్రభాకరు నకుం దనపై ననుగ్రహంబు తప్పిన దనియు నిశ్చయించి సేనలం బురి కొల్పికొని, యాయుధపాణియై మర్వారసంగ్రామం బొనర్చి దేవసుర తుణార్థమై ప్రాణములు విడిచి కీర్తిశేషుండయ్యెను. శత్రువులు వల్లభి పురంబును బట్టుకొని కొల్లకొనిరి. అప్పుడు దైవవశమున నగరము నందు లేమి నొక్కరితతక్క తక్కిన తేనికాంత లందఱుం జిచ్చుతీకి భర్తృసహగమనముం జేసిరి. ఆమె తనపుట్టినింటికి జని మరల భర్తృ సన్నిధికి వచ్చుచుండ దారిలో నొకసేవకుం డారాణిం గని శిలాదిత్యుండు లోకాంతరగతుం డగుటయు వల్లభిపురము శత్రువులకుం జిక్కుటయు నాదిగాంగల వృత్తాంత మెఱింగించెను. ఆదేవియు గుండె లవియు

తద్వార్తవిని, పిడుగడచిన తెఱఁగున మూర్ఛిల్లి దరిలేని శోకాబ్ధిలో మునిఁగి వల్లభిపురంబునకుఁ బోవఁ గాళ్ళాడక నిండుచూలాలగుటచే నెటుబోవఁ దోఁచక దాపుననున్న యొకకొండగుహకు మెల్లమెల్లనఁ జనియె. అందుండ కొన్నినాళ్ళ కామె కొకనందనుం డుదయించె. అనంతర మామెలనాగ యొకబ్రాహ్మణుని బిలిచి తనకుమారుని వాని కొప్పగించి బ్రాహ్మణకుమారునట్లు వానిం బెంపవలయుననియు సంప్రాప్తయౌవనుఁడైన పిదప నొక రాజకన్యను వివాహము చేయవలయుననియు, నొక్కిచెప్పి చిరభర్తృవియోగముచే నవసియున్న తనశరీరము విడిచెను. బ్రాహ్మణుఁడును శిశువు నెత్తుకొని యింటికిఁజని యాబిడ్డను గుహలో జన్మించిన కారణమున గోహుఁ డనుపేరు పెట్టి పెనుచు మని తనకూఁతున కొప్పగింప నామెయుఁ దనబిడ్డలతోపాటు వానికి సంరక్షణఁజేయుచుండెను. పెంపుడు తల్లిదండ్రులు బిడ్డలపై నెంత యనురాగము జూపుదురో యంత యనురాగము బ్రాహ్మణుఁడును వాని కూఁతురును వానిపైని జూపి పెంప రాజకుమారుఁడును క్రమక్రమంబుగ బెరిగి కడుంగడు నల్లరిబాలుఁ డయ్యె. అనుదినంబును బక్షులఁ జంపుచు వనమృగంబుల వేటాడుచు రాజకుమారులం గలిసి యాడుచు పోరాటంబు సల్పుచు నాతఁడు మొండగీడగుటంజేసి వానిని బ్రాహ్మణకుమారునట్లు పెనుచుట వానికి నలవిగాదయ్యె. ఇట్లుండి పదునొకండేండ్లప్రాయమున నొకనాఁ డానృపకుమారుఁడు పెంపుడు తల్లిదండ్రుల యిల్లు విడిచి, యడవుల, గొండల, వసియించు భిల్లులమూఁకలఁ గలసి వారలతో నిచ్చవచ్చిన తెఱంగున మెలంగుచు వేటలాడుచు పాటలఁ బాడుచు విహరింపఁజొచ్చె. ఒకనాఁడు గోహుఁడు భిల్లబాలకులంగలిసి వేటలాడుచుండ నక్కుమారు లందఱు తమచుట్టుప్రక్కల నున్న నాగరికులవలె తామును గూడ నొకరాజు నేర్పఱచుకొందమని పరిహాసార్థ మనుకొని గోహుని తమ ప్రభువుగా నియమించుకొనిరి. వెంటనే యొకభిల్లవాఁడు కత్తితోఁ దనవ్రేలుం జీరికొని జోటజోట

కాదు క్రొన్నెత్తురు గోహుని నెన్నొసట టీకావేసెను. రాచరికము పూనువాని కట్లుచేయుట యీదేశములో నాదిసములయం దాచార మయియుండెను. భిల్లుల కులవృద్ధు తద్వృత్తాంతము విని సంతసించి తమ యీదూరుగ్రామ మశేషము గోహునకు పుత్రపౌత్రపారంపర్య మేలుమని యొప్పించి, మెల్లభిల్లులకుం వానిదొరగా నొనర్చెను. నాఁట నుండియు తద్వంశస్థులు గిహ్లోటు లని చెప్పఁబడుచున్నారు. ఇట్లు గిహ్లోటు లీదూరుపురమును, భిల్లులను, నెనిమిదితరములవఱకుఁ బాలించిరి. అనంతరము భిల్లులు క్రొత్తవంశపు రాజు పరిపాలనకు విసుగుజెంది వారి నెట్టయిన దేశమునుండి పారఁదోలఁ దలచుచుండిరి. ఒకనాఁ డప్పటిరాజు వేఁట తమకంబున తిరుగుచుండ భిల్లులు వాని నాకస్మికముగఁ దాఁకి వధించిరి. అప్పుడు రాజకుటుంబ మొండేని తలఁ దాఁచుకొనవలసివచ్చె. పూర్వము గోహుని కాపాడిన బ్రాహ్మణుని కూఁతురు సంతతివారు వంశపారంపర్యముగ గురువులుం బురోహితు లగుటం జేసి తద్వంశజుఁ డగు బ్రాహ్మణుఁ డొకఁడు మృతినొందిన రాజ కుమారుని మూఁడేండ్లప్రాయమువాని జేరఁదీసి చేరువ నట్టడవిలోనున్న యొక కొండకోటకుం దీసికొని పోవ నొకభిల్లుఁడు వాని తండ్రిమీఁది విశ్వాసముచేత రహస్యముగ వాని నందు సంరక్షింపఁ జొచ్చె. అచ్చటఁ గొన్నినాళ్ళు కడచిన పిదప పురోహితుఁడు రాజపుత్రున కచట యుపాయము వాటిల్లు నని తలఁచి యిప్పటి యుదయపురమున కైదుక్రోసుల దూరమున నున్న నాగేంద్ర మనుపుణ్యక్షేత్రమున కాకుఱ్ఱనిఁ జేర్చెను. ఈపట్టణమున మూఁడుశిఖరములు గల యొక కొండ మొదట యేకలింగస్వామి యను పేరఁ బరఁగు మహాదేవుని శివుని, వానివాహన మగునందిని బ్రాహ్మణు లారాధించెడువారు. అడవుల నేరుల నిండిన యీయేకాంతస్థలమున రాజపత్ని తన కుమారుని దాఁచి పెంచుచుండె అతనికి నామకరణమేదియుఁ జేయక తల్లి బప్పా యని పిలుచుచు యూరిపిల్లలతోపాటు పెరుగనిచ్చెను. ఆభాషలో

బప్పయనఁ బిల్లవాఁడని యర్థము. ఆయూరి పిల్లలవలె నాతఁడు నుదయము మొదల స్తమయమువఱకు పసులమందలం గావ నూరి బైటికిఁ బోవుచు, వారివలెనే తాను నాడుచుఁ బాడుచు వారందఱకు యజమానుఁడయి తనయాజ్ఞ వారు శిరసావహించునట్లు ప్రవర్తించెను. బప్పఁడు నానాఁటికిఁ బెరిగి నెఱజవ్వనంబుఁ బ్రాపించి యుండ నొకనాఁ డట్లతద్దిపండుగకు నాగేంద్ర గ్రామనాయకుని కూఁతురు తోడిపడుచులం గూడి పండుగదినంబున హాయిగ నుయ్యాల లూఁగ నూరుబైట దేవళముచుట్టు నున్నమామిడితోపున కరిగి యచట నుయ్యాల పన్నుటకు త్రాళ్లు దొరకమి చిన్నబోయి యుండె. దైవవశమున నాసమయంబున బప్పఁ డామామిడితోఁటలో దిరుగుచుండ బాలిక లాతనిం గాంచి తమ కొకయుయ్యాలత్రాడు తెచ్చిపెట్టుమని వేఁడ బప్పఁడును దాని కియ్యకొని "సరే మీరు నాతో నొక యాట యాడుటకు నొప్పుకొందురేని మీకు త్రాడిచ్చెదను. మీరు మన సార నూఁగ వచ్చు" నని పలుక గ్రామనాయకునికూఁతుఁ రది యేమి యాట యని యడిగెను. మఱేమియు లేదు; మనము పెండ్లియాట యాడుకొంద మని బప్పఁ డుత్తర మిచ్చెను. బాలురును బాలికలును బొమ్మలపెండ్లియాటలు తమపెండ్లియాటలు నాడుకొనుట లోకవిదితమేకదా! ఉయ్యాలత్రాడెక్కడ దొరకకపోవునో యని బాలిక లట్లు చేయుట కియ్యకొనిరి. గ్రామనాయకునికూఁతురు చీరకొంగున రాజపుత్రుఁడు తన శాలువకొంగు ముడివేసి యామెయు నామెతో నున్న మఱి యాఱువందల పడుచులయు చేతులు పట్టుకొని యొకవృక్షమునకుఁ బ్రదక్షిణముఁ జేసి కొండొకతడవునకు పాణిగ్రహణమహోత్సవము నిర్వర్తించెను.

నాగరికత లేనియాపల్లెటూరిపడుచులు తమచుట్టముల యిండ్ల జరుగువివాహములలోఁ బ్రధానాంగముగాఁ జరుగుపని యదియే గావున యాపని కప్పుడు సంతసించి తనివిదీర నుయ్యాలలూఁగి, సాయం

కాల మింట్లకుఁ జని యా పెండ్లియాటమాట మఱచి యుండిరి. బప్పఁడు తనతోడి బాలకుల నందఱఁ జేరఁబిలిచి తా నాదినమునఁ గావించిన చిత్రకథ వా రెవ్వరికిం జెలుపఁ గూడ దనియును, గ్రామంబున నెప్పు డేమాట వినినప్పు డది తన కెఱుఁగ జేయవలయు ననియు గట్టడిచేసి వాండ్రు నందఱ కొడంబరచి, వారిచేఁ బ్రమాణములు చేయించుకొని, యంతట నెల్లర వీడ్కొలిపె. బప్పఁడు పసులమందల మేపుచున్న యాకాలమున చింతపువ్వవన్నెయా వొకటి స్వభావమునఁ బరమ సాధు వయ్యు నింటికి వచ్చి పాలు చేపక యెగదన్నుచుండుటఁ జేసి కారణము దెలియక యెట్టకేలకు బప్పఁడే దానిపాలు పితికికొనుచుండ వలయు నని నిశ్చయించి వానిదొంగతనము పొంచి యుండి పట్టు కొమ్మని యూరిపెద్దలు కొందఱిని నియోగించిరి. బప్పఁడది యెఱిఁగి కడునలిగి యావు వట్టిపొదుగుతో నింటికి వచ్చుమాట నిజమే కాని తా నేపాప మెఱుఁగ ననియుఁ బొదుగుపై నెన్నఁడు జేయి యైన వేయలే దనియుఁ జెప్పి యాగోవుజాడలు దా గనిపెట్టి రహస్యము బట్ట బయలు చేయుటకయి, యత్నించి మందలోనుండి యాపసరము ప్రతి దినము తప్పిపోవుచుండె నని తెలిసికొని యొకనాఁడు సాయంకాలము పుంతలు పొదలు దాఁగి వెనువెంటం జని యొకకొండచరియం జేరెను. అచ్చట నల్లిబిల్లిగ నల్లుకొన్న పొదలనడుమ నొకవేదికపై నమరియున్న మహాశివలింగమునకుఁ దప్పిపోయినయావు తనపొదుగునుండి పాలు చేపి యభిషేకముఁ జేయుచుండెను. చిరకాలమునుండి జపములు తపములు నుపవాసములు చేసి ముక్తిని బడయు నిచ్ఛతో మనస్సు పరబ్రహ్మముతో నైక్యముఁ జేయఁ బ్రయత్నించుచు నాసమయమున సమాధిలోనున్న యొకానొకసిద్ధుఁ డావేకదిసమీపమున నుండెను. బప్పఁ డామహాత్ముని సమాధినుండి మేలుకొలుప నాతఁడు తన దివ్యజ్ఞానమహిమమున నెదుటనున్న బాలుఁ డుత్తమరాజకులసంభూతు డనియు, మహాకార్యములు చేయ నవతరించినాఁ డనియు దెలిసికొ

నిమె. బప్పఁ డాసిద్ధునకు సాష్టాంగనమస్కార మొనర్చి తాను నాగేంద్రిగ్రామవాసి యగుపసులకాపరి యనియు తప్పిపోయినమొక యావును వెదకికొనుచు వచ్చెననియుఁ జెప్పెను. సిద్ధుఁ డాపలుకులు విని వాని నాదరించి యాగో వనుదినంబు నాకొండచరియకు వచ్చి పాలు తనకును దేవునకు నొసంగుచుండెనని చెప్పెను. అది మొద లాగోవు మందనుండి తప్పిపోయినప్పుడెల్ల దాని వెదకుచు బప్పఁడు సిద్ధుని నెలవునకుంబోయి వాని దర్శించి కడుభక్తి వానిపాదములం గడిగి యెడనెడ పాలు, పండ్లు నాహారములుగ సమర్పించుచు వాని కిం బ్రియశిష్యుఁ డయ్యెను. సిద్ధుఁడును బప్పనియెడఁ బ్రసన్నుండై శైవరహస్యముల నుపదేశింప నాతఁడు పరమశివభక్తుఁ డయ్యెను. ఆముని బప్పని కుపనయనము జేసి మంత్రోపదేశము చేయ మంత్రమహిమచే నాతని కొకనాఁడు శివుని భార్యయగు మహిషాసురమర్దని వ్యాఘ్రివాహన మెక్కి రక్తాంబరంబుల ధరియించి ప్రత్యక్షమై, శత్రునిర్మూలనసాధనంబగు పీటెయు, విల్లును నమ్ములపొదియు, నొసంగుటయే గాక మనుష్యకృతముగాక కేవల విశ్వకర్మ నిర్మితమై యిరుప్రక్కల వాఁడిగల నొకమహాఖడ్గమును గూడఁ బ్రసాదించెను. ఆఖడ్గ మతిభార మగుటచే దివ్యపురుషులు మహాశూరులు దక్క సామాన్యులు దానిం దాల్ప నోపరు. దేవి యిట్లాతని ననుగ్రహించుటయు సిద్ధుఁడు బప్పనింజూచి "వత్సా! రేపు నే నీశరీరము విడిచి దివికిం బోవుదును. కావున నీవు సూర్యోదయముగాకమును వచ్చి నాకట్టకడపటిదీవెనలం బడయు"మని యానతిచ్చె. రాజకుమారుఁడున్ను తెలువాత తప్పక వచ్చునట్లు నచ్చఁబలికి మునిని వీడ్కొని పోయెను. కాని పెందలకడ నిద్ర మేల్కొనంజాలక కొంత ప్రొద్దెక్కిన వెనుకఁ నతఁ డాకొండచరియకు వచ్చి చూచునప్పటికి సిద్ధుఁ డంతర్హితుఁ డయ్యె. ఆమహాపురుషుని కొఱకు బప్పఁడు పొదలు, పుంతలు, పొలములు వెదకి వేసారి యెందునుం గానక యెట్టకేలకు నాకసమువంకఁ జూచెను. అప్పుడు

మహేంద్రలోకమునుండి వచ్చి కన్నులు మిరుమిట్లు గొలుపు దేదీప్యమానప్రభలుగల దివ్యపురుషులు మణిమయం బగు స్వర్ణవిమానంబునఁ గూర్చుండఁ బెట్టికొని పోవ నంతరాళంబున, మహావాయుపథంబునం దిరుగుచు సిద్ధుఁడు పుడమిపై కడుదవ్వులనున్న బప్పనిం జూచి పైకి వచ్చి నాయాశీర్వచనముల నందుకొమ్మని కేకవేసెను. ఆపరమ మునీంద్రు వాక్సిద్ధివలన బప్పఁడు చూచుచుండఁగనే యిరువదిమూళ్ళ పొడు గెదిగె నఁట. అప్పుడు ముని వానిం బిలిచి నోరు తెరువుమని యానతిచ్చి బప్పఁ డట్లు చేయ తుబుక్కున మొగముపై నుమిసెను. రాజకుమారున కది కడు నసహ్యముగఁ దోఁచుటం జేసి యతఁడు సిద్ధుని యుమ్మి తననోటఁ బడకుండ నించుక యావలకుం దప్పుకొన, నది వానికాలిపైఁ బడియె. సిద్ధుఁ డది గనుంగొని, నీవు నేజెప్పిన చొప్పునఁ జేసితివేని చిరంజీవివై యుందువుగద! కాని యిప్పుడైన నీ కేయాయుధమువలనను భయము గలుగదని పలికి యంతర్ధానమయ్యెను. అనంతర మా బప్పఁడింటికరిగి జరిగినవృత్తాంతమంతయుఁ దల్లి కెఱింగింప నామెయు, నతిలోకంబగు నయ్యద్భుతంబున కానంద పరవశయై 'నాయనా! నీ వందఱనుకొన్నట్లు పశులకాపరివి కావు; సకల మహీభరణ దక్షుండవగు రాజపుత్రుఁడవు; నేను రాజకన్య' నని గుట్టు నెల్లడిచేసి పూర్వవృత్తాంత మెఱిఁగించెను. బప్పఁ డది విని నాఁడు మొద లాపులమందలఁ గాఁచుట మాని రాచరికము సంపాదింప దేశముల వెంటఁ దిరుగ నారంభించెను. ఆసమయమున బప్పఁడు నాగేంద్రగ్రామమును విడుచుటయు నాతనికి మిక్కిలి క్షేమకరము. ఏలనన నాతని విషయమై దుర్భరమగు నొక చెడువాడుక వ్యాపించుటం జేసి, యూరెల్ల నట్టుడికిన ట్లుడుక సాగెను. గ్రామనాయకుని కూఁతురు సంప్రాప్త యౌవనయై వివాహయోగ్యయగుటం జేసి దానికిం దగు వరుఁ డొకఁడు లభించెను. వివాహప్రయత్నము లన్నియు జరిగి సిద్ధముగనుండ ముహూర్తము నిశ్చయించుటకు వచ్చిన బ్రాహ్మణుఁడు బాలికజాతక

మును జూచి గ్రహసంచారమును బట్టి యామెకు నదివఱకె వివాహమయినదని చెప్పెను. ఊరిపెద్ద లీమాట విని మితిమీరిన యలుకచే మండిపడి బాలికను నొక్కియడుగ నామెయు భయపడుచు వెనుక నెఱపఁబడిన యాటపెండ్లి నెఱిఁగించెను. ఆతెగవారి శాస్త్రమును బట్టియు, నాచారమును బట్టియు, కొంగులు ముడివేయుటయుఁ జేతులు పట్టుకొనుటయు, జెట్టుచుట్టు తిరుగుటయు, నిజమయిన వివాహమును సూచించుటం జేసి బప్పఁడు గ్రామమునందలి యారువందల కన్యలకు విధిగా మగఁడయ్యె నని పెద్దలలుక జెందుటకు తగినంత కారణము లేకపోలేదు తనతోడి పసులకాపరులలో నొకనివలన నీసంగతిని బప్పఁడు విని క్రోధపరవశు లగు మామగార్ల బారినుండి తప్పించుకొని తత్క్షణమా గ్రామమును విడిచి కొంతదవ్వరిఁగి గొప్ప బయలునేల నొకరాతిపైఁ గట్టఁబడి చిత్తూరినగరముఁ బ్రవేశించెను. ఆకాలమున చిత్తూరునగరము మాళవరాజవంశస్థుఁ డగు బప్పని మేనమామ పాలించుచు, చిరకాలముక్రిందటఁ జూచిన తన తోఁబుట్టువును మేనయల్లుని గారవించెను. ఎవరో యెచ్చటనుండి వచ్చెనో యెవ్వరికిం దెలియని యాక్రొత్త చుట్టాలపై రాజునకుం గలయాదరంబును గౌరవంబునుఁజూచి రాజాశ్రితులందఱుఁ గడునల్గి తమ పట్టణముపై నొక శత్రువుదండెత్తిరా వారందఱు నతనికి సహాయముగాఁ బోరరయిరి. రాజు వారిని సాయమడుగ మేనమామ చేసినయాదరంబున కెల్ల బప్పఁడు తగినవాఁడైన పక్షమున యతఁ డొక్కఁడే పగతురం దాఁకి జయింపఁ గలడు. ఇంక మాసహాయ్య మేమిటికి? కావలసినయెడల మామడిమాన్యములనైన వదలుకొని మే మొందయినఁ బోవుదుము. కాని, నీపక్షమున బోర మని రాజునకు వారు ప్రత్యుత్తర మిచ్చిరి. బప్పఁడు జంకును గొంకును లేక యొక్కఁడే యుద్ధమునకు సిద్ధ మయ్యెను. ఆతని సాహసమును జూచి సరదారు లందఱుఁ దమతమ స్పర్థలను విడిచి సిగ్గుపడి యెట్టకేలకుఁ బప్పనివెంట రణంబునకుం బోయిరి.

నాటికలహంబున శత్రురాజు బప్పునిచే పరాజయము నొంది యాశూర శిఖామణికి తనకూఁతు నిచ్చి వివాహము చేసెను. సరదారు లాదట బప్పునిం జేరఁబిలిచి యారాజు దుష్పరిపాలనముచే దమకు విసువుఁ గలిగెననియు, నందుచే మామను సింహాసనభ్రష్టుని జేసి యల్లుండు గద్దెయెక్కి పాలించిన నుచితముగ నుండు ననియు, నుపదేశించి యట్లు చేయఁ బ్రోత్సాహపరచిరి. బప్పఁడు నిశ్శంకబిరుదుం డగుటచే సరదారుల సాయమున మేనమామ యని సంశయింపక, తేనిం బారఁదోలి రాజ్య మాక్రమించెను. తొల్లి సిద్ధుండు, బప్పని యేకలింగస్వామికి ధర్మకర్తగా నేర్పరచెను. అదిగాక బప్పఁడు హిందూమతప్రభాకరుఁ డనియును సర్వభూమండలాధీశ్వరుఁ డనియు బిరుదులు గ్రహించెను. అతఁడు చిత్తూరుదేశము చండశాసనుఁడై చిరకాలము పాలించి రాజ్యము గడువృద్ధి చేసెను. అతఁ డనేకకన్యలను వివాహ మాడెను. అందు ద్వీపాంతరములనుండి వచ్చిన యొకానొకరాజకన్య తనసారెతో నొక దేవీవిగ్రహమును దెచ్చి కోటలో నుంచెను. లోకమాత యగు నాదేవి బహుసంవత్సరము లాకోటను సంరక్షించెనఁట. కాని యొక పిరికి రాజు మంచిసమయమున కోటను విడిచి పోయెను. ఆద్వీపాంతర రాజకన్యకవలన బప్పని కుదయించినసందనుఁడు పితురనంతరమున సింహాసన మెక్కెను. బప్పనిజీవిత మంతయు నెట్టి యద్భుతకథలతో నిండియుండెనో, వానిమరణము నట్టికథలతో నిండి యున్నది. అతఁ డతి వృద్ధుఁడైనవెనుక రాజ్యమును, భార్యలను బిడ్డలను విడిచి సేనలం గూర్చుకొని, పశ్చిమదేశముల పయి దండువిడిసి, చూచినతావెల్లఁ జయించుచు, తుట్టతుదకు ఖొరాసానను మ్లేచ్ఛదేశముఁ జేరి, యచ్చట నొకరాజ్యము స్థాపించెను. కాశ్మీర, గాంధార, పారశీకప్రభువులును, కాఫరస్తాను, ఇస్పహాను దొరలును, తక్కుంగల పశ్చిమదేశాధీశ్వరులును వానికి లోఁబడి కప్పముఁ గట్టిరఁట. బాల్యమునందుఁ బోలె వార్ధకమునందును నతనికి వివాహేచ్ఛ మిక్కుటమగుటఁ జేసి మ్లేచ్ఛ

సామంతరాజపుత్రికలం బలువుర పాణిగ్రహణము జేసికొని యాకన్నెల వలన నూటముప్పదుగురు కుమారులం గనె నని చెప్పుదురు. ఈకొడు కులే నూటముప్పది పటానుతురుకతెగలకు వంశకర్తలై యుండె నని ప్రసిద్ధి గలదు. మున్ను చిత్తూరిపై విసుకు పుట్టినయట్లు కొరాసానుపై నయితె మాతనికి విసుగు జనింప నతం డాదేశమును వైభవమును విడిచి తిరిగి పరమపావనమగు మహామేరుశైలము నెక్కి జితేంద్రియుం డయి సన్యసించి జపతపంబుల కాలముపుచ్చి యెట్టకేలకు శతవృద్ధయి శరీరము విడిచెనంట. ఈతండు చచ్చి లోకము విడిచినను, నద్భుతములు, మహిమలు వీనిని విడువవయ్యె. అతని మొదటి ప్రజలగు హిందువులును, తరువాతప్రజలగు మ్లేచ్ఛులును వానికళేబరవిషయమై వివాదపడిరి. హిందువులు తద్దేహము నగ్నిసంస్కారముం జేయ వలయు ననిరి. మ్లేచ్ఛులు నేలం బూడ్చిపెట్టవలయు ననిరి. ఇట్లుకొంత తడవు మ్లేచ్ఛ హిందువులు కార్యనిశ్చయముం జేయలేక వివాదపడు చుండ నప్పుడందులో నొకండు శవముమీంద గప్పినబట్ట నించుక యెత్తెను. అప్పటియద్భుత మే మని వర్ణింపను. ఆస్థానమందు? బప్ప రావుల శరీరముంగాని దానిజాడం గాని యొక్కింతయు గానంబడక పోవుటయేగాక, శవమును పండుకొనం బెట్టినచోట భూమిలోనుండి లెక్కలేని తామరపువ్వులు మొలకలెత్తెను. ఈవిధమునం బప్పం డద్భుతముగా నస్తమించెను. ఈబప్పరావులే, మీవారు సంస్థానము నేలుశిశోదయ వంశజులగు రాజులకు మూలపురుషుడు. అతని యనంత రమున సింహాసనమునకు వచ్చిన ప్రభువులుం గొందఱు బప్పనివలెనే రావులని బిరుదము వహించిరి గాని, యిటీవలవారు రాణాయను నామము ధరించిరి. బప్పరావుల కాలము మొదలు చిత్తూరురాజు లచటి శివాలయమునకు ధర్మకర్తలై వారు స్వయముగా నాలయము నకుం బోవునపుడు దేవునకు నర్చకులై యుండెడు నాచారముగలదు.

సింగునకు వర్తమాన మంపెను. తనపగతుఁడు తనవలె మాటదప్పని మనుష్యుఁ డనుకొని భీమసింగు వానికోరికఁ దీర్చుట కియ్యకొనెను. అల్లాయుద్దీను పరమానంద భరితుఁడై స్వల్పపరివారముతోఁ జిత్తూరు కోటకుం జని రాచనగరుఁ బ్రవేశించి యచ్చట నొక నిలువుటద్దములోఁ బద్మినీరూప ప్రతిబింబమును జూచి కృతార్థుడై భీమసింగున కెన్నియో సలాములు చేసి కోట విడిచిపోయెను. అంతటి చక్రవర్తి తనయింటికి వచ్చినప్పుడు కొంతదూరము వానిని సాగనంపకపోవుట సదాచారము కాదని యెంచి రాజపుత్రశూరుఁడు కోట విడిచి కొండ దిగి చక్రవర్తివెంట శిబిరమునకుఁ బోయెను. పద్మినీదేవి సొగసులుగులుకు తమ్మికొలను కెలఁకున నొకమేడలో నుండి ప్రాణేశ్వరునిరాక కెదురు చూచుచు నెంతసేపటికి నతఁడు రామిఁకలవలపడ జొచ్చెను. మానధనుఁ డగు భీమసింగు తన్ను సాగనంపుటకుఁ దప్పకవచ్చునని యెఱింగి కలుకుతురక తనశిబిరముచెంత నొక గుట్టచాటున నాయుధహస్తు లగు భటులను దాఁచినందున రాజపుత్రుఁడు చక్రవర్తి నద్ద సెలవుం గైకొని కోటకుం బోవ మఱలినతోడనే తురకజోదులు వానిపైఁ బడి పట్టుకొని శిబిరమునకుం గొనిపోయి యజమానుని యానతిం జెరఁబెట్టిరి. చక్రవర్తియుఁ దనకావించిన గొప్పపనికి సంతసించుచుఁ 'బద్మినీదేవిని నాకుం గానుకగా సమర్పింపకపోయినపక్షమున భీమసింగు నింక విడుచువాఁడఁ గా'నని ప్రతినఁ జేసెను.

ఇంతలో సేవకులు పరుగుపరుగున వచ్చి యాయశుభవార్త దెలిపి దేవిని రాజబంధువులను దుఃఖమగ్నులం జేసిరి. తక్షణమ రాజపుత్రనాయకు లందఱును గర్తవ్యమును నిర్ణయించుటకుం గొలువుఁ దీర్చి భీమసింగువంటి శూరశిఖామణిని గోల్పోయి చిత్తూరు రాజ్యలక్ష్మిని దిక్కుమాలిన దానిగాఁ జేసి రాజకుమారు నసహాయు జేయుటకంటెఁ బద్మినీదేవి నాదురాత్మునికడకుఁ బనుచుటయె కాలోచిత మని సిద్ధాంతీకరించిరి. పద్మిని, ప్రాణరక్షణమునకన్న మానరక్ష

తమే యధికముగా నెంచుకొను రాజపుత్రస్త్రీ యయ్యు రాజబంధు వులు చేసినతీర్పు నీచమని నిరాకరింపక యాపత్సమయమున మాన భంగము రాకుండఁ గాపాడు నాయుధమును జొతనుంచుకొని పోవు టకు సిద్ధమయ్యెను. అంతటఁ జిత్తూరు కోటలోనుండి యేడువందల పల్లకులు స్కంధావారమునకు బయలుదేరెను. పల్లకి కాఱుగురు బోయలు చొప్పున రమారమి నాలుగువేలమంది బోయ లోంకారధ్వ నులచే దిక్కులు పిక్కటిల్లునట్లు వానిని మోసికొనిపోయి చక్రవర్తి శిబిరమున దింపిరి. పద్మిని మేనమామయగు గోరాసింగును వాని యన్నకొడుకు పండ్రెండేండ్ల ప్రాయమువాఁడు బాదాలుసింగును పల్లకులవెంట వచ్చిరి. పద్మిని వెంటఁ బల్లకులలోఁ గూర్చుండి వచ్చిన తక్కినవా రెవరిని చక్రవర్తియకుగఁ బద్మినీదేవిని సాగనంపు టకై చెలికత్తెలు, చుట్టములు పరిచారికలు లోనగువాండ్రు ప్రేమా తిశయమున వచ్చిరని గోరాసిం గుత్తరముఁ జెప్పెను. రాజపుత్ర స్త్రీల ఘోషా చెడకుండఁ జక్రవర్తి గుడారములు వేయించి జాగ్రత్త పెట్టించుటచే బోయలు పల్లకుల నచ్చట దింపిరి. గోరాసింగు చక్ర వర్తియొద్దకుఁ బోయి తనమేనకోడలు కడసారి భర్తతో మాటలాడఁ గోరుచున్నది కావున నట్లుచేయుట కనుమతింప మని ప్రార్థింప నల్లా యుద్దీను సంతోషపరవశుఁడై యందుకు సమ్మతించెను. భీమసింగు గుడారములోపలి కరిగి లోనివారితో నించుక మాటలాడి పద్మిని యెక్కివచ్చిన దన్నపల్లకి నెక్కి మెల్లమెల్లఁగ నావలికిం దాఁటెను. కుటిలుఁ డగుచక్రవర్తి పద్మినిని స్వీకరించియు భీమసింగును విడువ నిచ్చగింపక భీమసింగు తప్పించుకొనిపోవుట గ్రహించి వానిం బట్టుకొ మ్మని విచ్చుకత్తుల జోదులఁ బంపెను. ఆసమయమునఁ మహమ్మదీయుల కద్భుతముగ సింహళరాజకన్య యగు పద్మినీదేవియు నామెపరిచారి కలు వచ్చుటకుమారుగ నేడువందలపల్లకులనుండి యేడు వందలమంది మహావీరు లగు రాజపుత్రులు వెలువడి యాయుధపాణులై నిలిచిరి.

కల్లకులు మోసినబోయ లందఱు సైనికులై కత్తులు దూసి యుద్ధసన్నద్ధులైరి. చక్రవర్తిసేన యింతపాటు వచ్చునని యెఱుంగక నిర్లక్ష్యముగ నుండుటం జేసి రాజపుత్రసైనికులు కఱకుతురకలపైం బడి సంహరించి సైన్యంబును బెగ్గాపంచలు చేసి తురకలు తమరాజునకుం గావించినద్రోహమునకుం బరాభవమునకుం దగినట్లు కసిం దీర్చుకొనిరి. రాజపుత్రు లసహాయశూరులై పగతురం బొడిచి నురుమాడిరిగాని చక్రవర్తియొద్దకుం బోయి వానిం గడతేర్ప నేరక నలుదెసలం గ్రమ్మిన మ్లేచ్ఛసైన్యంబుచేం గ్రమక్రమంబునం గూల నారంభించిరి. భీమసింగును పట్టుకొనుటకు వెంటనంటి చన్న తురక బంటుల కతఁడు దొరకక పల్లకిదిగి వేగవంతమగునొకగుఱ్ఱము నెక్కి ప్రాణము దక్కించుకొని మీవారురాజ్యమును సంరక్షించుటకు బ్రతికి కోటలోం బడెను.

అల్లాయుద్ధము నీవిధముగ వంచించి భీమసింగుప్రాణముం బద్మినిమానముం గాపాడినగోరాసింగును దక్కినరాజపుత్రశూరులును స్వదేశమునకయి ప్రాణముల విడిచి యుద్ధభూమిని బడియుండిరి. రణనిహతు లగుశూరులపత్నులు చిచ్చురుకుటకు సిద్ధముగ నుండ నంతలో యుద్ధమునుండి తప్పించుకొని బాలుండగు బాదూలుసింగచ్చటికి వచ్చెను. గోరాసింగుభార్య వానిం జూచి 'నాయనా! కయ్యమున నాప్రాణేశ్వరుం డెట్లువర్తించెనో వినఁగోరుచుంటిగాన నేనాయనను గలసికొనుటకుం బోవకమునుపే నాకెఱిఁగింపు' మనియడిగెను. ఆపలుకులు విని బాదూలుసింగు "తల్లీ! అతం డెట్లు వర్తించినాఁడని నేను వర్ణింపఁగలనా? నీహృదయేశ్వరుండు స్వదేశ సంరక్షణమునకై శౌర్యము మెఱయఁ బోరాడి తనకొన్నెత్తుటిచే భూదేవి నలంకరించి ప్రాణములం బరిత్యజించి వీరస్వర్గముం జూరఁగొని యున్నవాఁడు. పగతురకళేబరంబుల మెత్తనిపాన్పుగఁ గావించుకొని యొకకఱకుతురక మేను తలగడ నమర్చుకొని వీరశయనమునందుండి చచ్చియుఁ బగతురకు వెఱపుఁ గొలుపుచున్న వాఁడు సుమీ" యని విన్నవించెను. ఆ

మాటలు విని యావీరపత్ని నేనింకఁ దడయరాదు. ఆలస్యమైన నాజీవితేశ్వరుఁడాగ్రహింపఁ గలఁ డని నిర్భయముగ నిర్విచారముగ నిశ్శంకముగఁ జిచ్చురికి మృతినొందెను. అప్పుడు మీవారురాజ్యమంతయు దుఃఖసముద్రనిమగ్న మయ్యెను. రాజపుత్రవీరులలో ననేకులు మృతినొందినను జక్రవర్తి చిత్తూరుకోటం బట్టుకొను విషయమున నాస వదలుకొని చిన్నబుచ్చుకొని ఢిల్లీనగరమునకుం బయనమైపోయెను.

చక్రవర్తి కంతటితో బుద్ధి వచ్చియుండునని రాజపుత్రులు తలంచిరిగాని యాపంతగొండి చిత్తూరునందు జరిగినపరాభవము నిప్పువలె వానిహృదయమును దహించుటంజేసి పగదీర్చుకొనుటకుఁ దగిన సమయమును నిరీక్షించుచుండెను. వెనుకటికయ్యమునాటికి బాలుఁడైన లక్ష్మణసింగు యుక్తవయస్కుఁడై రాజ్యభారము బూని క్రమక్రమంబునఁ బండ్రెండుగురుకొడుకుల తండ్రియయ్యెను. భీమసింగు పద్మినీదేవినిం గూడి యెప్పటికిని రాజగౌరవము నందుచు దేహదార్ఢ్యము గలిగి తమ్మికొలనిచెంత మేడలోసుఖించుచుండెను. అల్లాయుద్దీను చక్రవర్తియు నేపని చేయుచున్న నేవిషయమై యాలోచించుచున్న నెవరితో మాటలాడుచున్న పద్మినీముఖపద్మమును మఱువక యుత్కంఠముతో నుండెను.

ఇట్లుండి యుండి ప్రజలకు దుర్భరముగఁ బన్నులుగట్టి ధనము చేర్చి మహాసైన్యమును గూర్చుకొని మీవారుపై దండెత్తి చిత్తూరుకోటను మరల ముట్టడింపసాగెను. చక్రవర్తిసాహసమును జూచి రాజపుత్రులు తొలుదొల్త నెగతాళి చేసిరి. రాతిగద్దియపైఁ గూరుచున్న యంగనలవలెఁ బురలక్ష్మి చక్రవర్తికి దుర్భేద్యమైనట్టు కనఁబడెను, కాని తూర్పుద్వారమువద్ద నేల కొంచె మెత్తుగనుండినందునఁ జక్రవర్తియది కనిపెట్టి యాచో నెత్తుచేయింపఁ దలంచి తట్ట కొకడబ్బ చొప్పున నిచ్చెద నని చెప్పి సైనికులచేత మట్టి మోయించి కోట యెత్తున నొకదిబ్బ గావించి దానిమీఁద గోడలను బగులగొట్టుటకు

కోట సంరక్షించువారిఁ జంపుటకు లోపలివారిఁ గడతేర్చుటకుఁ దగిన యుద్ధసాధనములును యంత్రసాధనములును బెట్టించి పని జేయించెను. కోటలోపల నున్న రాజపుత్రులకు లోకసామాన్య మగుప్రతాపపౌరుషములు కలవుగాని మహమ్మదీయులవద్ద నుండు యాంత్రిసాధనాములు లేకపోవుటచేఁ గోట నిలుచుటయుఁ దమప్రాణములు దక్కుటయు నసాధ్యమని తలంచిరి. అంతలో వర్షకాలము ప్రారంభమై రాజపుత్రుల బాధల నధికము చేసెను. రాణా యగులక్ష్మణసిం గొకనాఁడు రాత్రి మేల్కొని యొక చోట నొక్కఁడు గూర్చుండి మీవారు రాజ్యమునకు రాఁదలంచిన మహాపదవమును గూర్చి యోచించు చుండఁగ నొకమూలనుండి "నాకాఁకలి యగుచున్నది నా కాఁకలియగుచున్న" దని యొకధ్వని వినఁబడెను. ఆశబ్దము విని యతఁ డదరిపడి దిగ్గునలేచి నలుకెలంకులఁ జూచునప్పటికి వాని యెదుట దీపము వెలుఁగున భయంకరాకారము కల యొక పెనుభూతము గనఁబడెను. లక్ష్మణసింగు దానిం గని యామె చిత్తూరునగరమునుగాపాడు పురదేవత యని నిశ్చయించి దానితో "రాజపుత్రుల నెత్తురు కావలసినంత ద్రావితివి గదా నీకిం కేమి కావలయు" నని భయభక్తులతోనడిగెను. అప్పుడా పాడుదయ్యము వానితో "నాకు రాజుల నెత్తురు ద్రావినం గాని తనివి సనదు. ఈనగరమునకు నాసహాయము గావలయునేని మూర్ధాభిషిక్తులగు రాజులు పండ్రెండుగురు నాకు బలికావలయు" నని యుత్తర మిచ్చి యంతర్ధాన మయ్యెను. రాణాయు మిగిలినరాత్రి యంతయు నిశ్శబ్దముగాఁ గడిపి ప్రాతఃకాలమున సేనాధిపతులను బంధువులను రావించి కొలువుదీర్చి రేయి జరిగినచిత్రకథ వారి కెఱింగించెను. కాని వారెవ్వరాకథ నమ్మరైరి. 'మాటలు నమ్మరేని మీరీ రాత్రి నామందిరమునకు వచ్చి యేమిజరుగునో చూడుఁడు. ఆదేవత మరల రావచ్చు నని నేఁ దలంచెద' నని రాణా పలుకుటయు రాజబంధువులారాత్రి వాని మందిరమున కరిగి కనుమూయక చూచుచుండ నడి

రేయి వెనుకటియట్లు భూతము కనంబడలేనుగాని వినువారి గుండెలు జల్లుమనునట్లు లీక్రిందపలుకులు వినఁబడెను. "నా కాఁకలి యగుచున్నది. నా కాఁకలి యగుచున్నది దురాత్ములగు మ్లేచ్ఛుల నెత్తురెంత ద్రావినను నాకుఁ దృప్తి లేదు. నాకు రాజుల రక్తము గుటగుట ద్రాగపలెనని యున్నది రాణాకుటుంబమునుండి పండ్రెండుగురు రాజకుమారుల నేరి యందొకొక్కనికిఁ బట్టాభిషేకముఁ జేసి ఛత్ర చామరాది రాజచిహ్నములిచ్చి మూఁడు దినములు మీవారురాజ్యము వానిచేత నేలించి నాలుగవ దినమున మ్లేచ్ఛులమీఁదికి యుద్ధమునకుఁ బంపుఁడు. ఒకనితరువాతనొకని నీవిధముగ బలియిచ్చిన నేను జిత్తూరు నగరమునుండి దేశమున కొకభంగము రాకుండఁ గాపాడెదను."

పురదేవత పలికిన యీదారుణవచనములకు నాఁడచ్చటఁ జేరిన రాజపుత్రులలో శంకించినవాఁడు వెఱచినవాఁడు నొకఁడయినను లేఁడయ్యె. రాణాకొడుకులు పండ్రెండుగురు దేశక్షేమకరమగు నీపనికిం దమప్రాణముల నిచ్చెదమని నిర్భయముగఁ జెప్పి నేను ముందు బోవుదు నేను ముందు బోవుదు నని తమలోఁ దాము వంతులు వోవఁ జొచ్చిరి. తుట్టతుదకు జ్యేష్ఠకుమారుఁడు తండ్రికడుపునఁ దాను దొలుదొల్త నుదయించుటచే ముందుగఁ బోవుటకుఁ దనకు స్వాతంత్ర్యము గలదని వాదింప వానియనుజు లందఱు నందుకు సమ్మతించిరి. గ్రామదేవత చెప్పినట్లతఁ డభిషిక్తుఁడయి మూఁడుప్రొద్దులు రాజ్యమేలి నాలవనాఁడు పగతుర దాఁకి వీరస్వర్గము నొందెను. అనంతరము రెండవకుమారుఁ డగునజేయసింగునకు వంతు వచ్చె. ఇతఁడు తండ్రికిఁ దక్కిన కొడుకులకన్న నధికప్రియుఁ డగుటచేఁ దండ్రి "నాయనా! అందఱు నన్ను బాసి పోవఁ దలఁచుకొన్నను నీవైన నాకడఁ గొంత తడ వుండి నాకూరట గలుగఁజేయు మని దీనముగ వేఁడుకొనఁ గుమారుఁ డట్లు చేయుట కిష్టము లేకయుఁ దండ్రిమాటఁ దీసివేయ లేక, క్రమక్రమంబునఁ దక్కిన సోదరు లందఱు రణమునఁ దెగువఱకు

జనకుని సమీపమున నుండెను. రణమునకుఁ బోవుటకుఁ గుమారుని వంతు వచ్చినదని తెలిసికొని రాణా మంత్రుల సామంతుల సేనాధిపతుల రాజబంధువులఁ బిలిపించి కొలువుఁ దీర్చి "శూరులార! హతశేషుఁడైన నాప్రియనందనుఁ డజేయసింగు పోవలసిన కాలము వచ్చినది. ఈనగరరక్షణమునకయి యీబాలునిబదులు పెద్దవాఁడను నేనే ప్రాణము లర్పించెదను. దైవానుగ్రహ మున్నయెడల మనమిప్పుడు చేయఁజాలని యీవీరకర్మ మీబాలుఁడు చేయఁగూడదా!" అని సభ్యుల మనస్సులు నీరగునట్లు జాలిగఁ బలికెను. ఆపలుకులు విని సభాసదు లందఱు నైకకంఠ్యముగ "వలదువలదు మీరొక్కరు పోవలదు మనమందఱముఁ గలసియే పోవుదము. ఇప్పుడే యుద్ధసన్నద్ధులమై వీరకంకణములఁ గట్టుకొని పసుపుబట్టలు ధరించి ఖడ్గపాణులమై మీవెంటవచ్చి చిత్తూరుపురరక్షణమునకు మాయసువుల విడిచెద" మని శౌర్య ముట్టిపడ నుత్సాహవచనములఁ బలికిరి.

అంతట రాణా వారితో నిట్లనియె సరే! మీ రట్లే చేయవచ్చునుగాని మనయంతఃపురస్త్రీలు పాపమునకు వెనుదీయని పచ్చితురకలపాలుగాకుండునట్టి యేర్పాటులు మనము సేయవలయును. పిమ్మట మనము నిశ్చలమనస్కులమై పగతుర దాఁకవచ్చును. అనుటయు నందఱు నది యవశ్యకర్తవ్యమని తత్ప్రయత్నములఁ జేయఁదొడఁగిరి. ఆకోటలో నాపత్కాలమున దాఁగొనుటకు నిడివియు సన్నదనము గల నేలగదులు సొరంగములు గుహలు కొన్ని కలవు. సేవకులా స్థలములలో కట్టెలతో చితులం బేర్చి చమురుబిందెల నచట సిద్ధపఱిచిరి. అంతయు నాయత్తమగుటయు నంతఃపురకాంతాజనంబులు రాణి మొదలు దాసివఱ కందఱుఁ బసపుబట్టలు గట్టి సమస్త భూషణములు ధరించి పెండ్లికిఁ బోవు తెఱంగున సంతోషముతో నొకయుత్సవము జరిగినట్లు గుహలలోనికిం బోయి మల్లెపూపాన్పుల నెక్కినట్లు చితులపై దుమికి శరీరము లగ్నిహోత్రున కాహుతులు చేసిరి. తన

కారణమున మీవారురాజ్యమున కంత దురవస్థసంభవించెను గదా యని చింతిలుచుఁ బద్మినీదేవియుఁ దక్కిన కాంతలతోడ నిప్పుగుండము వద్దకుఁ బోయి సాటిలేని తనచక్కదనమే నగ్నిహోత్రున కాహుతిఁ జేసెను. పిమ్మట మగవాండ్రు వంతు వచ్చినందున వా రందఱు పసపు బట్టలను గట్టుకొని మృత్యుకన్యను వరించు పెండ్లికుమారులవలె సమర రంగమునకుఁ బయనమైరి. ఆజోదులను మొదగాఁడై నడపింప నజేయ సింగు సిద్ధమయ్యె. కాని రాణా వాని నట్టి ప్రయత్నమునుండి మరల్చి "నాతండ్రీ! నాకంఠమునఁ బ్రాణము లుండ నావంశ మంతమయ్యె ననుమాట నాచెవిని బడనీయక నీ వెందైనం జని నీప్రాణములు దక్కించుకొ"మ్మని శూరులగు రాజపుత్రులఁ గొందఱ సాయమిచ్చి కొడుకు నావలకుం బంపెను. అజేయసింగు జనకుని యదృష్టవశముననో రాజకుమారుల నందఱఁ దనపొట్టం బెట్టుకొన్న పురదేవతాప్రసాదంబుననో శత్రువులకంటఁ బడకుండ నవ్వలకుం బోయి సురక్షితమగు ప్రదేశమును జేరెను. కొందఱు నిరపాయముగ దాఁటె ననుమాట వినినతోడనే రాణా కోటతలుపులం దీయించి సైన్యంబును బగతురపైఁ బురికొల్పుటయు నాసేన దిగబారు సెలయేటిచందంబున వడివడివచ్చి మ్లేచ్ఛసైన్యంబు దాఁకె. రాజపుత్రయోధులు నెత్తురులు ద్రావవచ్చు బెబ్బులులట్లు కదనరంగముఁ బ్రవేశించి వీరావేశముచే నోడ లెఱుంగక నడచినచోటెల్ల పీనుఁగపెంటలు గావించుచు వేటాఱుతునియలుగఁ దురకల నఱుకుచు వీరవిహారంబు సల్పిరి. రసపుత్రులకు శౌర్య మెంత యున్నను వారిసంఖ్య యనధికమగుటచేతను శౌర్యహీనులగు తురకల సంఖ్య మితిమీరి యుండుటచేతను గొట్టకొనకు విజయము మ్లేచ్ఛులకే లభించెను. రాజపుత్రసేనలు పేరైన లేకుండ నశించిన పిదపఁ జక్రవర్తి జయజయధ్వనులతోఁ గోటఁ బ్రవేశించెను.

అతఁడు ప్రవేశించి చూచునప్పటికి మహాలక్ష్మి విహరించు మందిరంబులు నిర్మానుష్యములై మృత్యుదేవత కొలువుఁజేయు

హజారములై యుండెను. పరిజనంబుల కోలాహలంబులఁ బ్రతిధ్వను లిచ్చు చనుకములు నిశ్శబ్దములై భయాకరములై యుండెను. వీధులు విపణితలంబులు గుళ్లుగోపురములు మఠములు మందిరములు వెలవెల బారుచుఁ గఠినచిత్తులైనతురకలకుసైతము వెఱపు గొలుపఁ జొచ్చెను. చక్రవర్తి యిట్లు పాడునడియున్న తావులు జూచుచు నంతఃపురమునకుఁ బోయి హృదయేశ్వరి యైనపద్మినికొఱకు వెదకులాడి యామె నెందుం గానక తనలో 'పురుషులందఱు యుద్ధమునం జచ్చిరి సరే. ఇది యేమి చిత్రము మానుది యొక్కతెయైనం గానఁబడదు. ఆడువాండ్రందఱు నేమైరి చెప్పుమా?' యని విచారించుకొనుచు నలుదెసలు పరికించి చూడ నొకవైపునుండి కమరుకంపుతోఁ గూడిన నల్లనిపొగ బయలు దేఱి వచ్చుచుండెను. దానింబట్టి శుద్ధాంతకాంతాజనంబులు చిచ్చురికి చచ్చి యుందురనియు వారితోఁ బద్మినియు నశించి యుండుననియు నిశ్చయించుకొని యందఱిప్రాణములఁ దీసినను తనమనోరథసిద్ధి గాక పోయెగదాయని బిట్టువగచి నిప్పులగుండములున్న యానేలగదులం జూడఁగోరెను. అల్లాయుద్దీను సేవకులగుండెలు తీసినబాటులే యైనను వారిలో నతిధైర్యవంతులు సైత మానేలగదుల తలుపులం దెఱవ సాహసింప రైరి.

నాఁటికి నేఁటికి నాస్థలంబుల కెవ్వరుఁ బోవజాలరు. ఒకమా రొక మనుష్యుఁడుమాత్ర మాచీఁకటి సొరంగముల ద్వారముల దాఁటి యావలకుం జని మరల నేదో భగవత్కటాక్షమునఁ బ్రాణములతో బయటికి రాఁగలిగెనని చెప్పుదురు. అచ్చటి యగ్నిహోత్రము లార నివై యెడతెగక మండుచుండు ననియు నాద్వారముముందర నొక పెనుత్రాఁచుబాము చుట్టలు చుట్టుకొని పండుకొని యెవరయిన నచ్చటికి వచ్చినప్పుడు నిప్పులు విసముం గ్రక్కుచు వచ్చెననియు జనులు కొంతకాలము చెప్పుకొనిరి.

రాజపుత్రులది మొదలు రణరంగమున నెంతెంత శూరులైన శత్రులనైన నెదుర్కొన సాహసించిరిగాని యీనేలగమును జూచుటకు జనన్నొల్లరైరి. మీవారుదేశస్థులగురాజపుత్రులీనాఁడును గొప్పయొట్టు పెట్టుకొనవలసినప్పుడు 'చిత్తూరు నాశనము చేసినట్టే' యనుచుందురు. ఆనగరము ముమ్మారు మహమ్మదీయులచేత ధ్వంసము చేయఁబడి యిష్టదేవతలవల్లఁ బరిత్యజింపఁబడి మీవారు రాజకుటుంబముచేత విడువఁబడి యున్నందున నిప్పుడు పూర్వవైభవము దొలంగి నామావశేషమై కథావశేషమై చూచువారలకు వినువారలకు దానిచరితము దుఃఖకారణ మగును.

రాణా హమీరు.

అల్లాయుద్దీను చిత్తూరుపై దండెత్తకమునుపు రాణా లక్ష్మణసింగు యొక్క పెద్దకుమారుఁడు హరసింగొకనాఁ డండ్వాయడవికి సపరివారముగా వేఁటకుఁ జని గుహాలో నున్న యొక యడవిపందిని లేపి తఱుమగా నది దొరకక పఱచిపఱచి చివరకొకజొన్నచేనిలోఁ దూరి దాఁగెను. రాజకుమారుఁడును వానిబంటులును చేనిచుట్టు కాచుకొని యుండి పంది నెవరయిన చేనిలోనుండి బయటకుఁ దఱిమిన బాగుండు నని తలంచిరి. ఆచేనిలోఁ బిట్టలఁదోలుటకై కట్టఁబడిన మంచెపై మాసిన గుడ్డలు కట్టుకొని దృఢశరీరముతో నున్నయొక పడుచుకన్య తప్ప చూపుమేరదూరములో వారి కెవ్వరుఁ గనఁబడరైరి. వేటకాండ్రప్రయత్నముం జూచి యాబాలిక యీమృగమును మీవయిపునకుఁ దఱుముదునా యని రాజకుమారు నడిగెను ఆమె యేమిచేయునో యాచమత్కారమును జూడవలెనని యతఁడు సరే యట్లు చేయుమనెను. వెంటనే యాయువిద జొన్నకఱ్ఱ నొకదానిని విఱిచి

చివర పదునుగాఁ జెక్కి మంచెవైపునకుఁ బోయి యొక్కనిమిసములో నాపందినిం బొడిచి చంపి రాజకుమారుఁడుఁ బరివారము నద్భుతపడు నట్లు దాని కళేబరమును బర బర యీడ్చి తెచ్చి వారి ముందుఁ బడ వైచెను. రాజకుమారుఁడు వేఁటాడఁ దలఁచిన జంతువును మఱియొకరు చంపినచో వారిప్రాణములు నిలుచుట యరిది. అయినను హరసింగు మాత్రమా పడుచుపై కోపపడక సాహసమునకు మెచ్చుకొనెను. ఆబాలిక మరలఁ బొలమునకుఁ బోగా వేఁటకాండ్రు దాఁపువచున్న చిన్న యేటియొడ్డునకుఁ బోయి యచ్చముఁ దిని సల్లాపములాడుచుఁ గూర్చుండిరి. అంతలో నొక మట్టియుండ విసవిసవచ్చి రాజపుత్రుని గుఱ్ఱపుకాలికిఁ దగిలెను. గుఱ్ఱముకాలు కుంటుబడెను. అందఱును కోపవిస్మయములతో నలుదెసలఁ జూడ వెనుకటి బాలిక మంచెపై నిలుచుండి వడిసేలతో రివ్వున రాళ్లు రువ్వుచు చేనిపై వ్రాలు పిట్టలం దోలుచు వారికన్నుల కగపడెను. ఆమె తన కావించిన తప్పెఱింగి వడివడి రాజనందనుని యొద్దకుఁ బఱతెంచి తన్ను క్షమింపు మని ప్రార్థించెను. అతఁడును బాలికపైఁ గోపింపక మంచి మాటలం బలికి యామెం బనిచెను.

ఆదినమున వేఁట ముగించి రాజపుత్రుఁడు పరివారసమేతుఁడై మందిరమున కరుగుచుండ నాబాలిక నెత్తిమీఁద పాలకుండతోను నిరుప్రక్కల మెడకు త్రాడుగట్టిన యొక్కొక మేకపిల్లతోను నడచుచు వారివైపునకు వచ్చుచుండెను. ఆమెను జూచిన తోడనే యాపరివారములో నొకఁడు కొంటెతనమునకు నామె పాలకుండను జారవిడుచునో మేకపిల్లను వదలునో చూడ నభిలషించి యామెను బెదరగొట్టుటకై తనగుఱ్ఱమును యామెవైపునకు దుమికించెను. ఆబాలిక వాని టక్కరితనమును ముందే గ్రహించి జాగ్రతపడి యించుకయు జడియక చల్లగ నొక మేకపిల్లను గుఱ్ఱపుకాళ్ళకడ్డముగ వదలెను. గుఱ్ఱము బెదరి తత్తరపడి యాశూరశిఖామణిని నేలఁ బడవైచెను.

ఆపడుచు చెక్కుచెదరక పాలొకచుక్కయైనఁ దొనగకుండ చేతిలోని త్రాళ్లు వదలకుండ నేమియు నెఱుఁగనట్లు తన దారిం బోయెను. రాజకుమారుఁ డీవినోదమును గనిపెట్టి చూచి బాలికను బిలిచి నీ వెవ్వరిదాన వని యడిగెను. "నేను చందనవంశజుఁ డగు నొకరాజ పుత్రుని కుమార్తెను. మాయిల్లిక్కడకు సమీపమే" యని బదులు చెప్ప 'రేపు మీతండ్రిని నాయొద్ద కొకసారి రమ్మని చెప్పు' మని పలికి యతఁడు త్వరితముగా నింటికిఁ బోయెను.

మఱునాఁ డుదయమున నాబాలిక తండ్రి రాజపుత్రునియొద్దకు వచ్చి తాను నిరుపేద యయ్యు నందఱు నాశ్చర్యపడునట్లు వానితో సమానముగఁ గూర్చుండి సమానునితో మాటలాడునట్లు సంభాషించెను. అప్పుడు హారసింగు నీకూఁతును నాకిచ్చి పెండ్లిచేయు మని యడుగ నావృద్ధుఁడు తనకూఁతుని రాజులకిచ్చు యుద్దేశము లేదని ఖండితముగఁ జెప్పెను. హారసింగు సజ్జనుఁడగుటచే వానిఁ జెరబెట్టించి యామెను బలవంతముగా గ్రహించుటకుఁ జెల్లుబడి యుండియు నట్టి పనిచేయుట కిష్టపడఁడయ్యె. కాని యాముసలివాఁడు గృహంబునకుఁ బోయి తన్నామె మెచ్చుకొనునని తలఁచి జరిగిన వృత్తాంతమంతయు భార్యకుఁ దెలుప నామె కోపించి యెంత తెలివిమాలినపనిఁ జేసితిరి? సిరిరా మోకాలొడ్డుదురా? ఇప్పుడైనను రాజపుత్రునియొద్దకుఁ బోయి చేసిన తప్పుల క్షమింపుమని ప్రార్థించి కూఁతును వానికాళ్ళపైఁ బడవేయుమని మందలింప మఱునాఁ డతఁడు మరల చిత్తూరునకుఁ బోయి రాజనందనుని గాంచి తప్పు క్షమింపుమని ప్రార్థించి కూఁతును వానికిచ్చి వివాహముజేసెను. వారిరువురకుఁ గలిగిన కొడుకే హమీరుసింగు.

చిత్తూరు పురరక్షణమునకు హారసింగు ప్రాణత్యాగము చేసిన నాటికి హమీరు మిక్కిలి బాలుఁడు. అజేయసింగును చిత్తూరు కోట నుండి దాటించి యావలకుఁ బంపునపుడు మీవారు రాజ్యమునకుఁ ద ముద్దులమనుమఁడైన హమీరును యువరాజుగఁ జేసి సింహాసనన

మెక్కింపు మని లక్ష్మణసింగు కడసారపు కోరికగ నజేయసింగును గోరెను. హమీరు తగి యున్న యెడల నట్లు చేయును నని యజేయ సింగు వాగ్దానముఁ జేసెను. అల్లాయుద్దీనునకు వెరచి చిత్తూరునందలి స్త్రీలందఱుఁ జిచ్చురికి పురుషులందఱు శౌర్యము మెరయ యుద్ధము చేసి మృతినొందిన యాదుర్దినమున హతశేషులై కొందఱు జను లజే యసింగుతోఁ గలిసి పారిపోయి కొండలలో కెయిల్వారలో దాఁగి యుండిరి. అల్లాయుద్దీను దేశమంతయు దోచుకొని నాశనముచేయు చున్నను వీరుమాత్రము వానికి దొరకక సురక్షితులై యుండిరి. పద్మినీ దేవి వసియించు మందిరము తప్ప చిత్తూరులో తక్కిన మేడల మిద్దె లన్నిఁటి నల్లాయుద్దీను పాడుచేసి తాను పోవునపు డానగరమునకు మల్దేవను హిందువును పాలకుఁడుగా నేర్పఱచి మీవారు దేశము నందలి యనేక పట్టణములను గూడ నాశనముఁ జేసి మరల ఢిల్లీకిఁ జనియెను.

కెయిల్వారాలో హమీరు తనపినతండ్రికుమారులతోఁ గలిసి విలువిద్య నేర్చుకొను చుండెను. విలువిద్య కఱచుట కట్టియడవులే కదా తగినచోటులు. ఆకుమారులు మువ్వురచిరకాలములోనే పగతు దాఁకుటను యెట్లో పొంచి వైరిం బడగొట్టుట యెట్లో పఱచుచున్న పగవానిని సిలుగులు బెట్టుట యెట్లో నేర్చిరి. అల్లాయుద్దీను దేశము నంనుంచి పోయిన సైనికులతోడను రాజ్యవిహీనుఁడై యడవుల జరి యించు రాణాకు లొంగుట కిష్టములేక స్వేచ్ఛగాఁ దిరుగు కొండ దొరలతోడను దోపుడుకాండ్రతోడను దుర్మార్గులతోడను పలుమారు వారు పోరాడుచువచ్చిరి. అట్టివారిలో బ్రిథానుఁడు మూంజజాతీయుఁ డగు నొకశూరుఁడు. ఆమూంజుఁ డొకనాఁడు కెయిల్వారామీఁదికి దండెత్తివచ్చి రాణా నెదిరించి వానిని తలపై బల్లెముతోఁ బొడిచెను.

అజేయసింగు గాయమున కంత లక్ష్యముఁ జేయలేదుగాని తీవ్రమైన యీపరాభవ కళంకమును మూంజుని నెత్తుటితోఁ గడిగి

వేయవలయునని నిశ్చయించి తనకొడుకులం బిలిచి మీరు నా కపకారము చేసిన మూంజుని పైఁ జని పగఁ దీర్చుకొనఁగలరా యని యడుగ వారు వీరపురుషోచిత మైనయుత్తర మొసంగ లేకపోయిరి. అప్పు డతఁడు హమీరునకుఁ దనకోర్కె నెఱిఁగింప నాకుమారసింహుఁడు పినతండ్రితో "నే నిదె పోవుచున్నాను నేను పగతుని జయింతునేని నన్ను మీరు వేగమే చూడఁగలరు అపజయ మొందుదు నేని మీరు నన్నిక నెన్నఁడు జూడ" రని ప్రతిజ్ఞంజేసి వెడలెను.

అనంతరము కొన్నిదినములకు కెయిల్వారాజులందఱు సంతసించునట్లు హమీరు విజయుఁడై వచ్చి పినతండ్రికి నమస్కరించి 'దేవరవారి శత్రుశిర స్సిదిగో' యని మూంజునితల వానిపాదముల పైఁ బడవైచెను. అజేయసింగు సంతోషమున బాలునిఁ గౌఁగిలించుకొని 'నాయనా! నీవే మీవారు దేశమునకు రాజ వగుదు వని నీనొసటను వ్రాసి యున్నది.' అని మూంజుని నెత్తుటిలోఁ దనవ్రేలు ముంచి కుమారుని ఫాలమున నెత్తుటిబొట్టు పెట్టి తత్క్షణమే వాని యువరాజుగఁ జేసెను.

అజేయుని కొడుకులవలన నించుకయు బాధ కలుగదయ్యె. ఏల యన నొకఁడు స్వల్పకాలముననే మృతినొందెను. రెండవవాఁడు రాజ్య సంపాదనమునకై దేశాంతరముల కరిగి మరల రాఁడయ్యె. కొండలు నడవులు దప్ప మీవారుదేశమున మంచిభాగము లన్నియు నప్పుడు ఢిల్లీ చక్రవర్తి స్వాధీనమున నున్నందున మీవారు రాణాగా నెవ్వరున్న నొకటియే యని యెంచి రెండవయతఁ డట్లుచేసె. తరువాత మూఁడువందల యేండ్లకు భోంస్లేకుటుంబమున బుట్టి తురకరాజుల యేలుబడిచే సిలుగులఁ బడుచుండిన మహారాష్ట్రదేశంబునకు స్వాతంత్ర్యము కలుగఁజేసి తురకరాజులకుఁ బ్రక్కలో బల్లెమై ఢిల్లీపాదుషా యగు నౌరంగజేబునకు లోఁబడక వానిని బలుబాముల బెట్టిన దేశోపకారి యగు శివాజీ యీతనివంశస్థుఁడే.

అజేయుని యనంతరమున హమీరు రాణా యయి ఢిల్లీచక్రవర్తి సైనికులతో క్రమక్రమమైన యుద్ధమును జేయుట కయి పూని తన్ను రాజుగా నంగీకరించి తనరక్షణ మపేక్షించినవారందఱు కుటుంబములతో వచ్చి కెయిల్వారాలో కాఁపుర ముండవలసిన దని యాన తిచ్చెను. అట్లు వారువచ్చి చేరినపిదప నారాజకుమారుఁడు వారిసాయమునఁ జక్రవర్తికి లోఁబడియున్న భూములలో దండువిడిసి దారుల నరికట్టి మ్లేచ్ఛసైనికులకు గర్భనిర్భేదకముగ విహరించెను. అప్పుడు రాణా హమీరుపేరు సింహస్వప్నమువలె నుండుటచే తురకసైనికులు వాని యెదుటఁ బడలేక కోటలో డాఁగిరి. అతని నొకవేళ తఱుముకొని పోదలంచినను కొండదారుల నతఁ డెఱిగినట్లు శత్రులు వెఱుఁగక పోవుటచేతను చుట్టుపట్ల ప్రజలందఱు వానియం దిష్టముగ నుండుట చేతను వైరులప్రయత్నములు నిష్ఫలము లయ్యె.

ఇట్లతఁడు వీరవిహారంబు సలుపుచుండ చక్రవర్తిచేఁ జిత్తూరు పాలించుటకు నియమింపఁబడిన మాలదేవు తనకుమార్తెను హమీరున కిచ్చి వివాహము చేయుటకయి వానిని రమ్మని వర్తమానమంపెను. అతనియనుచరు లేదో ద్రోహము జరుగు నని పోవలదని ప్రార్థించిరి; కాని హమీరు వారిపలుకులు విని నవ్వి 'సాహసేలక్ష్మీ' యనుమాట నెఱుఁగరా? ఎట్లయినఁ జిత్తూరు మరలఁబట్టుకొనవలయు; నగర మేస్థితిలో నున్నదో తెలిసికొనుట కిదియే మంచిసమయము. కాన పోవక మాన నని కొందఱుమిత్రులం గలసి యశ్వారూఢుఁడయి యాకన్నియను జేపట్ట తనతాతతండ్రులు పాలించునగరమునకు జనియె.

మాలదేవుని మందిరము సమీపమున కతఁడు పోయినతోడనే వాని మనస్సు శంకింప నారంభించెను. పట్టణమందుగాని రాచనగరునందుగాని వివాహసంబంధ మయినశోభ యించుకయు గానరాదయ్యె. వేయేల? పెండ్లిప్రయత్న మున్నట్లే తోఁచదయ్యె. ఆస్థితిని జూచి వానియనుచరులు తప్పక ద్రోహము జరుగునని నిశ్చయించిరి. కాని

హమీరు వారిని వారించి నిర్భయముగ నిశ్శంకముగ గుఱ్ఱము డిగి లోపలి హజారమునకుఁ జనియె. అక్కడ మాలదేవు బంధుగణ సమేతుఁడయి యెదురుగా వచ్చి పెండ్లికొడుకును గారవించెను. పెండ్లి కొడుకువా రనుకొన్నట్లు ద్రోహ మేదియుఁ గనఁబడదు గాని యది పెండ్లి వారియిల్లువలె నుండదయ్యె. అంతట మాలదేవు వధువునుం బిలిపించి యామె నప్పుడే యక్కడనే యొకబ్రాహ్మణునిచేత హమీరు నకు వివాహముఁ జేయించెను పెండ్లికుమార్తె మేలిముసుఁగుకొంగు నకు పెండ్లి కుమారుని శాలువ చెఱఁగు ముడివేసెడి తంత్రమొకటి తప్ప మఱి యేతంత్రముగాని మంత్రముగాని కన్యాప్రదానముగాని ఫలప్రదానముగాని జరుగదయ్యె.

దంపతు లిరువురు రాత్రి గలిసికొన్నప్పుడు ప్రపంచమునం దే పురుషునకును భార్యగ నుండఁదగని యేవికృతవిగ్రహముగల కురూ పినో తనకుం గట్టిపెట్టి యుండరుగదా యని యనుమానించి హమీరు మునుముం దామె మేలిముసుఁ గెత్తి మొగముంజూచెను. ఆముసుంగు మఱుంగున హమీరు నిరుపమాన లావణ్యముఁ గలిగి శాంతరస మొలుకు వదనారవిందమును గనుంగొనెను కాని యామె యతిదుఃఖి తయై చిన్నఁబోయి మగనిమొగముఁ జూచుటకే సిగ్గుపడుచున్న దాని వలె కనంబడియె. ఆతెఱంగున నున్నభార్యను జూచి హమీరు 'యే మిది మన కీవిధముగ నిర్మంత్రవిధిగా నిరూల్లాసముగా వివాహము జరుగఁ గారణమేమి? నీవిట్లు బిట్టువగవనేల?' యని యడిగెను. అన వుడు నాకుడఁతి మెల్లగ నాతని కిట్లనియె. "స్వామీ! దీనికారణమిదిఁ మిమ్ము మావాండ్రు నిష్కారణముగా వంచించినారు. మీచేట్టబట్టిన యీసేవకురాలు వితంతువుగాని కన్యగాదు. నేను పసిపాపనై యున్న నాఁడు మాతండ్రి నాకు వివాహము చేసె. పిదప కొన్నిదినములకే నాభర్త యుద్ధమున మృతుఁ డయ్యె. ఆయన మొగమైన నాకుజ్ఞాప కము లేదు." ఆపలుకులు విని హమీరు తానునిశ్చయముగ వంచింపఁ

మాలదేవునితనయులలో నొకఁడు హమీరు ప్రేరణమున వధియింపఁ బడియె. రెండవవాఁడు వానికి లోఁబడి సేనాపతియై కొంతదేశమును జయించి యతని కొప్పగించెను. చిత్తూరునందున్న చక్రవర్తి సైనికులు రాణాయెదుట నిలువఁ జాలరైరి. స్వదేశపురాజు లదివఱకే వానికి లోఁబడి యుండిరి. చిత్తూరునగరమునకు మీవారు దేశమునకు మరల మెప్పటి మహోన్నతదశ వచ్చెను. ఈనడుమ నల్లాయుద్దీను చక్రవర్తి మృతినొందుటచే ఢిల్లీరాజ్యము నేకసంక్షోభములకు లోనయి తనయవస్థలలోఁ దా నుండుటచే స్వతంత్రించిన విదేశములవంకఁ జూడలేకపోయెను. అందుచే మీవారురాజ్యము హమీరురాజ్యము హమీరు పాలనముక్రింద వృద్ధిఁ జెంది కడు బలపడియెను.

హమీరు చిత్తూరుసింహాసనమున సుప్రతిష్ఠితుఁ డయిన పిదప తురకలు కొల్లి చేసినచెరు పంతయుఁ జూచి దుఃఖించి మరల బాగుచేయఁ బూనెను. అల్లాయుద్దీను తాను గొనిపోయినంత గొనిపోయి తీసికొనిపోలేని దానిని బాడుచేసి రాణాల ధనాగారమునందలి ధనమంతయుఁ గొల్లఁగొనెను. హమీరు చేయిదాఁటిపోయిన యమూల్యాభరణములకు ధనమునకు నంతగా విచారింపలేదుగాని కోటలో నడుగు పెట్టినది మొదలు పూర్వార్జితమగు నొకవస్తువునకై చింతిల్లజొచ్చెను. అదియేదియన మున్ను జగన్మాతయగు భవాని వంశకర్తయగు బప్పరావునకుఁ బ్రసాదించినదియు విశ్వకర్మ నిర్మితమైనదియు రెండంచుల వాడిగలదియు నగు మహాఖడ్గము. అదియెచ్చటనున్నదో యెవ్వరెఱుఁగకున్నను లోకమాత యాఖడ్గము మాత్రము గోహింసకుల పాలు సేయ దని యతఁడు నమ్మెను. అది చిత్తూరు ముట్టడిలో యెట్లో యదృశ్య మయ్యెననియుఁ బద్మినివలెనే నదియు శాశ్వతముగా నశించెననియు జనులు చెప్పుకొనిరి. అయినను తనయందనుగ్రహించి తనకు మరల రాజ్యము నొసంగిన దేవత లాఖడ్గము మరల నియ్యకపోదని నమ్మి సకలదేవతలను ముఖ్యముగా నగరసమీపమున వ్యాఘ్రగిరి

మీఁద వెలసిన చారుణీదేవిని నతఁడు మిక్కిలి ప్రార్థించెను. అంతట చారుణీదేవి వానికిఁ బ్రత్యక్షమై యాఖడ్గ మంతఃపురమున కడుగున నున్న నేలకొట్లలో నున్నది తీసుకొమ్మని చెప్పెను.

చిత్తూరు రాజపత్నులు రాజపుత్రికలు చిచ్చురికి చచ్చిననాఁడు మొదలింతవఱకు మనుష్యమాత్రుఁ డెవ్వఁడు సాహసించి యాసొరంగములఁ బ్రవేశింపలేదు. చచ్చినవారియాత్మ లచ్చట గ్రుమ్మరు ననియు ద్వారమున నొకమహాసర్పము బుసకొట్టుచు నిలిచి యెవ్వని దరిఁజేరనీయ దనియు ప్రజలు భయకరములగు కథలం జెప్పుకొనుచు వచ్చిరి; కాని నూనూఁగుమీసములైన రాకమునుపే హమీరు మహా సాహసములు చేసిన శూరుఁ డగుటచే నిమాటలకు వెరువక దయ్యము లుండనీ దేవతలుండనీ పాములుండనీ యేముండని లోపలకుఁ బోయి ఖడ్గమును దెచ్చుకొనుట కతఁడు నిశ్చయించెను.

అట్లు కృతనిశ్చయుఁడై యాశూర శిఖామణి సూర్యరశ్మి యెన్నఁ డెఱుఁగని యామహాంధకార గుహలలోఁ బ్రవేశించి మెరక పల్లము లెఱుఁగక చేతితో గోడలఁదడుముకొనుచు తనమీఁద మంద మందలుగా వ్రాలుచున్నవి గబ్బిలములో దయ్యములో యెఱుఁగ జాలక తాను త్రొక్కిపోవుచున్నవి తన తల్లియెముకలో తక్కిన రాజాంగనలయెముకలో యని తలంచుకొని జాలి నొందుచు పోయి పోయి తుదకు విశాలమగు నొక మహాభాగముఁ బ్రవేశించి యచ్చట నొక వెలుతురు జిమ్ము మంటయు పొగయు జూచి దాని సమీపించెను. సమీపించి చూచునప్పటి కామంట చుట్టు సగము సర్పదేహము సగము మనుష్యదేహము గలిగి వికృతవేషములతో నున్నకొన్ని స్త్రీ విగ్రహములఁ జూచెను. అందొకటి పండ్లికిలించుచు నీవెవ్వఁడవు? ఇక్కడ నీకేమిపని యున్నది? మాయుత్సవమున కేభంగము కావించె దవని వాని నడిగెను. అతఁడును నిప్పుపై నున్న యొక డేగిసాచుట్టు గూర్చున్న యాదయ్యముల యొద్దకుఁ బోయి మీపండుగ నేఁజెడుప

రాలేదు. విశ్వకర్మనిర్మితమగు నాఖడ్గమును నాకిచ్చిన నాదారిని నేఁ బోయెద ! నని చెప్పెను. ఆపొగనడుమ నుండి చూడ చూడ తలలు విరియబోసికొనియున్న యాదయ్యముల కొంకిబికి మొగములు మఱింత భయంకరములై వికృతములై కానంబడియె. అప్పుడవి యత నితో మాటలాడక డేగిసామూత తీయుమని సన్నజేయ నతఁడు వెరు వక యట్లుచేసి లోనున్న దానిం జూచెను. అతఁ డేమి చూచెనో యెవ్వ రెఱుఁగరు. అందొక చింపిరి దయ్యము వికవికనవ్వి డేగిసాలో నుడుకుచున్న పదార్థము కొంతఁదీసి యొక మూకుడులో బెట్టి తినుమని వానికిచ్చెను. అతఁడును సందేహింపక మారుమాటాడక యిచ్చిన దానిని భక్షించెను.

అప్పుడవి వానిని మెచ్చి యొకమూలనుండి రెండంచులఖడ్గము నుదెచ్చి వానికిచ్చి పంపెను. హమీరును కృతకృత్యుఁడై యెప్పటి య ట్లంధకారబంధురమగు గుహను జాగరూకతతో దాఁటి బయటబడి విశ్వకర్మనిర్మితమగు ఖడ్గమును చేత ధరించి తనవారి కన్నులకు విందు చేసి యాఖడ్గముతో శత్రువులఁ దెగటార్చి మీవారురాజ్యము చిర కాలము బాలించెను.

చండుని కథ.

పదునాల్గవశతాబ్దముయొక్క యంతమునందు మీవారుదేశము నకు లఘుఁడను నతఁడు రాజయ్యెను. అతఁడు దనకుఁ బూర్వులైన హమీరు హమీరునికుమారుఁడు నడచినదారిని నడచి తొల్లి మీవారు రాజులు దుర్బలులైన కాలమున వారివద్దనుంచి ఢిల్లీచక్రవర్తియుఁ దక్కిన రాజపుత్రులు నన్యాయముగఁ దీసికొనిన దేశములను మరల

గ్రహించి దిట్టరి యయ్యెను. అంతియగాక యతడు పెదనూరనుపట్ట ణమును గట్టించెను. పూర్వ తెలుగనితగరపు గనులను వెండిగనులను గనుఁగొని త్రవ్వించెను. అతనికిద్దఱు కుమారులుండిరి.

అందు జ్యేష్ఠుఁడగు చండుఁడు శూరుఁడు, గౌరవనీయుఁడునై ప్రతిజ్ఞలు నిలుపుకొనుటలో నతినిష్ఠురుఁడై విద్యావంతుఁడై బుద్ధి శాలియై యుండెను. కనిష్ఠుఁడగు రఘుదేవుఁడు చక్కఁదనమునకు శాంతస్వభావమునకును బేరుపొంది ప్రజానురాగమునుబడసియుండెను. ఒకనాఁడు రాణాయగు లఘుమహారాజుకొలువై యుండగా నొక రాయబారి వచ్చి వానిపాదములపై నొక కొబ్బరికాయను బడవైచెను. రాజస్థానమునందుఁ దమకూఁతు నెవనికైన వివాహార్థమయి యర్పింపఁ దలఁచినవారు పెండ్లికొడుకువారియొద్ద కొకటెంకాయనుబంపు టాకా లమునం దాచారము. మార్వారుదేశపురాజగు రణమల్లు తనకూఁతు రగు హంస యనునామెను చండునకు వివాహము సేయదలంచినాఁడని చెప్పవచ్చి యారాయబారి ముందుగ దేశాచారము నడపెను. కాయ తనకాళ్లపైఁ బడవేయుటచే నారాజు తనకే కూఁతురు నీయఁ దలంచు కొన్నాఁడనుకొని యారాణా పక్కనవ్వి మీసము వడివేయుచు రాయబారితో నిట్లనియె.

"ఆకాయ తీసికొని నాకుమారుఁడగు చండున కిమ్ము. తల యంతయు నెరసిన నేనేమి! పడుచుకన్యను వివాహమాడుట యేమి? ఎవరైన నవ్వరా?"

అనంతర మారాయబారి చండున కావార్త విన్నవించి నప్పుడు తండ్రి మోటతనంబు చేసినాఁడనుకొని కోపలజ్జాభరితుఁడై "ఏమీ తండ్రికి ధర్మపత్నిగా నుద్దేశింపఁబడినకన్యను నేను వివాహ మాడుదునా? వారు నానిమిత్తమే కన్యనుద్దేశించి లేని టెంకాయ నాకాళ్ళమీఁదనే మొదట పడవేయరా? కావునఁ తత్ప్రశంస నావద్దఁ దలపెట్టక కాయ మరల మార్వారుదేశమునకుఁ బంపదగునని స్వభావ

సిద్ధమగు ధైర్యముతోఁ బలికెను. అప్పుడు రాణా కొడుకునుం బిలిపించి "నాయనా నామాట వినుము. మనము మిత్రుఁడైన మార్వారు రాజును మన మవమానింపవచ్చునా? రాజపుత్రులు పరాభవమును సహింతురా? ఈయక్కసు మనసునం బెట్టుకొని వారు మనపైఁ బగదీర్చుకొనఁ జూడరా? బాహుబల సంపన్నులగు నతని కొడుకు లూరకుందురా?" యని మందలింప చందుఁ డామాటలు విని "నా కదంతయుఁ దెలియును. జగము తలక్రిం దయినను సరే! ఆమె నాకు తల్లిగాని వేరుగాదు. ఆమాటలు తలఁచుకొనుట మహాపాపము. నన్ను కదప వద్దని తండ్రికి చెప్పెను. అప్పుడు రాణా మండిపడి తనయునితో నిట్లనియెను. నీవింత మూర్ఖుఁడవేని నేనే యాకన్యను వివాహమాడెదనులే కాని యీసంగతి జ్ఞాపకముంచుకొనుము. ఆమెవలన నాకుఁ గలిగిన కుమారుఁడే రాజ్యప్రతిష్ఠుఁడగును.

తండ్రి కోపోద్దీపితుఁ డైనను జంకక చందుఁడు "సరే! మీ యిచ్చవచ్చిన తెఱఁగున జేసికొన వచ్చును. హంసాదేవి కుదయించిన నందనులలో నెవనికి రాజ్య మిచ్చినను నాకు సమ్మతమే. ఆమెను వివాహమాడి యధర్మకార్యము చేయుటకంటె రాజ్యము వదలుకొనుటయే యుచిత" మని ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను.

అనంతరము రాణా హంసాదేవిని వివాహమాడుట కంగీకరించి మార్వారునుండి యామెను చిత్తూరునకు రప్పించి యచ్చటనే యథావిధిగఁ బెండ్లియాడెను. కొన్నిదినముల కాదంపతులకు ముకుళుఁడను కుమారుఁడు కలిగెను. ముకుళుఁడు పసితనమున నున్నపుడే లఘు మహారాజు వానిని విడిచిపోవలసి వచ్చెను. హిందువుల పుణ్యక్షేత్రమగు గయను మహమ్మదీయులు పట్టుకొని నాశనము చేయఁబోవుదురని యారాణా విని తాను కత్తిగట్టి వారితోఁ బోరవలయు నని నిశ్చయించుకొని తురకలబారికిం దప్పి మరల తాను యాలుబిడ్డలను బ్రజలను దేశమును జూడ వీలగునో లేదో యని సందేహించి చందు

నిం బిలిపించి తన పయన మెటెఁగించి బాలుఁ డగు ముకుళునకు రాజ్యములో నెంతభాగ మిచ్చిన బాగుండు నని యడిగెను. చేసిన ప్రతిజ్ఞల నశిధారావ్రతముగ నడపునట్టి చందుఁడు తండ్రి కిట్లనియె. ముకుళుఁడు మీవారు దేశమునకు రాజగు గాక! అతఁడు గద్దె యెక్కినతోడనే నేను వానికివిధేయుఁడనై ప్రియభృత్యులలో మొదటి వాఁడనై యుందును. తండ్రిచేసిన ప్రతిన నిలిపి తా నాడినమాటఁ దప్పక నడచు కుమారుని జూచి రాణా మహానంద భరితుఁడై నిర్వ చారముగ గయకుఁ బోయి రణరంగమున నిలిచి మహామ్మదీయులతో బోరి లెక్కకు మీరిన వారిసేనలం గెలువలేక తుదకు మతము నిమి త్తమై ప్రాణములు విసర్జించి వీరస్వర్గ మలంకరించెను.

రాణా పరలోకగతుఁడైనవార్త మీవారులోఁ దెలిసినతోడనే చందుఁడు ముకుళుని రాజుగా నభిషేకించి వానికిం బహులుగ దాను రాజ్యము సేయఁబూని తమ్ముని సింహాసనమున కీవల తనపీఠము వేయిం చుకొని సకల వ్యవహారములయందు రాజునకుం దోడ్పడుచు విధే యుఁడై యుండి జనానురాగము గలుగునట్లు చక్కఁగఁ బ్రజాపాలనము చేయుచుండెను. చందునియం దందఱి కిష్టముండెను; కాని యేకార ణముచేతనో హంసాదేవికిమాత్ర మిష్టము లేక పోయెను. అతనియెడ గ్రమక్రమముగఁ బ్రజానురాగ మతిశయించుటచే హంస యోర్వ లేనిదై భయమంది తనలో "నీవేళ చందుఁ డల్పుఁడై నాకుమారునకు భృత్యుఁడైనను ముందుముందు నాకుమారునే యితఁడు భృత్యునిఁ జేయఁగలఁడు. ఈ యొదిగియుండుట యెల్ల రాజ్యసంపాదనమునకై చేసెడు నటనగాని నిజము కాదు. ఇప్పుడు పేరునకు రాజైన యితఁడు ముందుముందు నిజముగా రాజే యగు" నని తలపోయఁ జొచ్చెను. ఈతలంపు లామె లో నడగియుండక క్రమక్రమంబున వెలికి వచ్చుటం జేసి చందునకుఁ దెలిసెను. దైవముఖముఁ జూచి తాను సత్యముగా నడుచుకొనుచున్నను దనయం దామెకట్టి యనుమానము గలిగినందుకు

విచారించి యింక నెన్ని చెప్పిన నామె తన్ను నమ్మదని నిశ్చయించి తన యధికార మంతయు వదలుకొని సవతితల్లియొద్ద సెలవు పుచ్చుకొని చండుఁడు చిత్తూరునగరముఁ బాసి తనకు నమ్మిన బంటులై తన్నెడబాయం జాలని రెండువందలమందిని వేఁటగాండ్రను వెంటబెట్టుకొని దూరదేశములకుం బోయెను.

చండుఁడు పోయినతోడనే హంసాదేవి హృదయశల్యమును బాసినట్లు సంతసించి మారువారునుండి తన చుట్టములం బక్కములం బిలిపించె. వారందఱును గొడ్డునేలలుగల మారువారును విడిచి రత్నగర్భయగు చిత్తూరునకుఁబోవుటకు మహానందభరితులయిరి. ఆమెతండ్రియగు రణమల్లు చిత్తూరునకు వచ్చి యాపట్టణము సర్వసంపన్నముగా నుండుటచే దానిం బాయఁ దలఁపఁడయ్యె. రాణి సోదరులు దమతమ కుటుంబములతో వచ్చి చిత్తూరున గాఁపుర ముండి కాలక్రమమున నధికార మంతయు వహించిరి. వారిమాటయే యాదేశమున శాసన మయ్యెను. వారియాజ్ఞ నిరంకుశ మయ్యెను. వేయేల? వారే రాజులైరి. తరములనుండి మీవారు సంస్థానము గనిపెట్టుకొనియున్న యుద్యోగస్థు లందఱు మెల్లమెల్లనఁ దప్పుకొనవలసివచ్చె. ప్రజలు సేవకులు జరుగుచున్న దుర్నయములజూచి తమలో తాము సణుగుకొనుచు గోరచూపులఁ జూచుటయె కాని నోరెత్తి పలుకరైరి. ముక్కుపచ్చలారని యొక రాచకుఱ్ఱని నిమిత్తము చండశాసనులగు రాణిబంధుగుల నెదిర్చి యెవఁడు ధనమును బ్రాణమును బోఁగొట్టుకొనఁ గలఁడు? పౌరుషశాలులగు ప్రజ లీ తెఱంగున నసహాయులై యుండగాఁ నంతిపురమందలి యొకయాఁడుది యీ దౌర్జన్యముల సహింపక తెగువఁ జేసెను. అది ముకుళునకుఁ బాలిచ్చి పెంచిన దాది. రాజస్థానమునందు దాదులు తమ ప్రాణముల నైన ధార వోసి రాజకుమారుల రక్షించిన కథ లనేకములు గలవు. ముకుళుని దాదియు నట్టిదియె.

ఒకనాఁడు రణమల్లుఁడు కొలువుకూటములో రాణాకూరుచుండెడి సింహాసనముపైఁ గూర్చుండి తన మనుమనిఁ దనకాళ్ళవద్దఁ గూర్చుండఁబెట్టుకొని యాడించుచుండెను. అంతలో బాలుఁడు మెల్ల మెల్లగ దిగజారి నేల గంతులు వేయసాగెను. అప్పుడేనియు రణమల్లు గద్దె దిగక ఠీవితో గూర్చునియుండుటం జేసి సభవారికిని సభవారికంటె నెక్కుడు దాదికిని మనసు మండెను. తోడనే దాది పట్టరాని బిట్టలుకతో నంతిపురిఁ బ్రవేశించి రాణియొద్దకుఁబోయి నిలిచి జరుగుచున్న దౌర్జన్యమును విన్నవించి యెక్కడనుండియో పొట్టకూటికి జేరిన లాతివారు రాజకుమారునిఁ దృణీకరించి గద్దెయెక్కి కూర్చుండియుండగా సహించి యూరకొనుట యుచితముగాదని నొక్కిచెప్పెను. రాణి తన తప్పుఁ దెలిసికొని యారాత్రియే తనతండ్రిని జీవాట్లుపెట్టెను. వృద్ధుఁడగు రణమల్లుఁడు పనికిమాలిన యాఁడుదాని పలుకులకు జంక కూడదని నిశ్చయించుకొని యెను రామెపై గోపపడి "నేనును నా కొడుకులు చేసెడు పనుల కొప్పుకొని నీవు నోరుమూసికొని పడియుండుము. లేనిచో నీకుమారుని సింహాసనమునకేగాక ప్రాణములకుఁ గూడ నపాయము రాగల" దని ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను. ఆపలుకులు విని రాణి తనకును దనకుమారునకును నేమి కీడుమూడునో యని భయపడఁ జొచ్చెను.

ఆమె భయము మఱింత యధికమగునట్టులు రాణాయొక్క రెండవకుమారుఁ డగురఘుదేవుఁడు తనతండ్రిసేవకులచేతనే వధింపబడెనని యొక్క ఘోరవార్త యామెకుం దెలిసెను. అతఁడు మిక్కిలి యోగ్యుఁడగుటచే రాణియె గాక రాజస్థానమునందలి జను లందఱాబాలగోపాలము వాని యకాలమరణమునకు విచారించిరి. అతని యందలి భక్తిశ్రద్ధలను సూచించుటకై మీవారుదేశస్త్రీలు వాని ప్రతిమను దమయిండ్ల నిలుపుకొని దానికిఁ మ్రొక్కి పూజించుచు నేటేట నుత్సవములఁ జేయుచువచ్చిరి. సజ్జనుఁడగు రఘుదేవుని గడ

తేర్చిన రణమల్లుని బంటులే తన కుమారునిఁగూడ దెగటార్తురని రాణి
మిక్కిలి భయమునందుచు వచ్చెను. అట్లుండ మీవారురాజకుటుంబ
ములోఁ బుట్టి రాణికిం జెలికత్తె యగునొక జవరాలును జూచి రణమ
ల్లుఁడు తన కామెనిచ్చి పెండ్లిచేయుమని కూతుఁరును బలవంతపెట్టి
దాసినో వెలయాలినో తీసికొనిపోయినట్లు దానిం జేకొనెను. దిన
దినము నధిక మగుచున్న తాడనదండనముల సహింపలేక రాణి యెట్ట
కేలకు దిటము తెచ్చుకొని యాసమయమునఁ దనయక్కర గడపగల
శూరుఁడు చండుఁడే యని నిశ్చయించి సత్వరము వచ్చి తనను దన
కుమారుని రాజ్యమును రక్షింపుమని వానికి వర్తమాన మంపెను.

ఇది జరిగిన కొన్ని దినములకు వెనుక చండుని వెంటఁ బోయిన
వేఁటకాండ్రు కొందఱు మఱలఁ జిత్తూరునకువచ్చిరి. ఏలవచ్చిరని
వారిని కొంద ఱడుగఁగా దాము చండునితో నొంటిగఁ జిరకాల
ముండలేక విసికి యాలుబిడ్డలఁ జూడవచ్చితి మని వారు చెప్పిరి. వారి
నెవ్వరు ననుమానింపక కోటఁజొరనిచ్చి యెప్పటియట్ల పనులఁ జేయ
నిచ్చిరి. ఆసేవకులు వచ్చినది మొదలు రాణి మిక్కిలి దైవభక్తి గలదై
దేవతలకు నుత్సవములు జాతరలు చేయించుచు చుట్టుప్రక్కలనున్న
పల్లెల జనంబులకు నిరతాన్నదానప్రదానము చేయింపసాగెను. ఆయు
త్సవములు జూచుటకు బాలుఁడగు రాణా దనదాదియుఁ బురోహితుఁ
డును వెంటరా గుఱ్ఱము నెక్కి తఱచుగఁ బోవసాగెను. ఈకార్యము
గర్వితులగువాని మేనమామల కనుమానము గలిగింపదయ్యె. నల్ల
మందుముద్దలు మింగుటచే మతిలేకయో పడుచుపెండ్లాము వలపులఁ
దగులుటచే నొడలెఱుఁగకయో వానితాత యావిషయము దలపెట్ట
డయ్యె. ఇట్లు దినములు జరుగుచుండఁ జిత్తూరున కేడుమైళ్ళదూర
మున దక్షిణముగానున్న గోసుంద యనుగ్రామమున దీపావళిపండుగ
నాఁడు రాణి హంసాదేవి లక్ష్మీపూజ చేయించి గొప్పయుత్సవము
గావించి దానింజూచుటకెప్పటియట్ల తనకుమారుని బంపెను. రాచ

నగరును నిరుపేదవాని గుడిసెయు దీపములతో వెలుగుచున్న యామహానందసమయమున చిన్న రాణాయొక్క సేవకులు కొందఱు మిక్కిలి హృదయసంతాప మొంది యేమియుం దోఁచక చిత్తూరుపురప్రాంతమున మొగములు వ్రేలవైచి నిట్టటు తిరుగుచుండిరి.

"ఏమి చెప్పుమా యతఁడు రాఁకపోవుటకుఁ గారణము! అతఁడు చెప్పినట్లు రాణాను గ్రామములవెంటఁ ద్రిప్పితిమి. దీపావళి పండుగ నాఁడు గోసుందగ్రామమున నతఁడు సెలవిచ్చినట్లుత్సవముఁ జేసితిమి. ఈరాత్రి వత్తునని యతఁడు ప్రమాణము చేసెనే! ఏలరాకపోవలె? ఆమాట మఱచియుండెనా? లేక శత్రువులచే నిరోధింపఁ బడెనా? చందుఁడు రానిపక్షమున మావారుగతి యింతే."

అని తలపోయుచు నాబంటులు చిన్నరాణాను వెంటఁబెట్టుకొని తూర్పుద్వారమువద్ద పూర్వ మలాయుద్దీను వేయించిన దిబ్బఁ జేరునప్పటికి వారి చెవులకు గుఱ్ఱపుదౌడు చప్పుడు వినఁబడెను. అది యేమగునని నిలిచిచూడ నలుబదిమంది యాయుధపాణు లగు జోదులు వచ్చుచుండిరి. అందు మొనగాఁడు మాసినగుడ్డలు నసమానమైన యాయుధములు ధరించివచ్చి యొకసంజ్ఞఁజేసి తనరాఁక రాణా కెఱిఁగించెను. ఎవరావచ్చుచున్నదని కోటకావలివాండ్రు వానిం బలుకరించిరి. మేముత్సవముఁ జూచుటకు గోసుందకు రాఁగా రాణావారిం గొలిచి వెంటఁబోవలసిన దనిరాణి సెలవగుటచే వచ్చితిమని వారుత్తరమిచ్చిరి. ఆకావలివాండ్రకు దృష్టిపఱచి యతఁడనేక ద్వారములు గడచి తుట్టతుదకు రామద్వారము పేరుగల లోపలిగుమ్మమువద్దకుఁ బోఁగా నక్కడివాండ్రు వాని నడ్డగించి వానివెనుక నింక నొకపెద్ద సేన వచ్చుటంజేసియు లోపలకు జొరనీయరైరి. అప్పు డుపాయములతో బనులుసాగవని యొరలోనుండి కత్తినూడఁబెఱికి ద్వారరక్షకుల శిరంబుల కొబ్బరిపుచ్చెలట్లెగరనఱకె. వెంటనే తొల్లిటి వేఁటకాండ్రిందఱు వానికి సాయమై నిలిచిరి. చందుఁడు వచ్చెవచ్చెనని కోట

యంతయుఁ బ్రతిధ్వను లెగయునట్లు కేకలు వెడలెను. రాణిసోదరులు నిశ్చేష్టులై యూరకుండిరి. చండుఁడు నిరపాయముగ సైన్యసమేతుఁడై కోటలోఁ బ్రవేశించె.

చండున కందఱు గనఁబడిరి. కాని ముసలిరాజు గనఁబడఁడయ్యె. అతఁడు నల్లమందు మ్రింగి యామత్తుచే స్పృహఁ దప్పి యొక మూల గదిలో గడ్డిపరుపు వేసిన మంచముపైఁ బండుకొనెను. ఆభర్త చెంత రాణి చెలికత్తెయగు రాజపుత్త్రిగన నిలువఁబడియుండె. ఆమె కెవ్వరైన సన్నచేసిరో లేక యావలజరుగు కోలాహలము చేతనో యామె వాని తలపాగ నూడఁదీసి వానిమేనిచుట్టుం ద్రిప్పి గట్టిగా మంచమునకు బిగించికట్టి తానవ్వలకు దాఁటెను. చండునిబంట్లు సింహనాదములు చచ్చెడువారి యార్తధ్వనులు కత్తులరాపిడిచప్పుడులు నగరమంతయు వినఁబడుచున్నను నల్లమందుతాతకు మెలఁకువ గలిగింపఁ జాలవయ్యె. ఎట్టకేల కతఁడు మెలఁకువఁ దెచ్చుకొని యమకింకరుల వలె నెదుట నిలిచిన శత్రువుల మొగములఁజూచె. అప్పుడు వచ్చియు రాని తెలివితో నాతఁడు కట్టువడిన సంగతి యెఱుఁగక లేవనుంకించి లేవఁజాలక క్రొత్తపెండ్లాము చేసినమోసమెఱిఁగి చింతించి హుటున్మని మంచముపాశమున లేచి యాయుధముకొఱకు వెదకుకొను చుండఁగా చండుని సేవకులు వానిం దుదముట్టించిరి.

ఇట్లు చిత్తూరు క్రొత్తప్రభువుల బారినుండి విముక్తిఁ జెందెను. రణమల్లుయొక్క పెద్దకుమారుఁడు జోడా యను నతఁడుతక్క తక్కిన మార్వారుదేశస్థు లందఱు హతులైరి. జోడా 120 మంది బంట్లతో చండుని బారింబడక తప్పించుకొని ప్రాణములు దక్కించుకొని తన స్వస్థానమును మార్వారుదేశమునకు రాజధానియునగు మండూరుపట్టణమునకు పయనమై పోయెను. చండశాసనుఁడగు చండుఁడు వెన్నంటి తరుముటచే నచ్చట నిలువలేక యతఁడు హర్బశంకరుఁడను నొక మిత్త్రునియింటికి పారిపోయెను. విజయుఁడగు చండుఁడు మీవారు

దేశమును, గొత్తగా నాక్రమించిన మార్వారుదేశమును తమ్ముని పేర బాలించుచుండెను.

ఈహర్బశంకరుఁడు మీవారు మార్వారు సరిహద్దులో నున్న యొక యడవిలోఁ గాపురమున్న క్షత్రియుఁడు. అతఁడు పరమభక్తుఁడు, మహాశూరుఁడు, ఆపద్బాంధవుఁడు, శరణాగతరక్షకుఁడు. అడిగినవారికి లేదనకుండ నిచ్చునటుల దానకంకణము గట్టుకొన్నవాఁడు. కాకులను గొట్టి గద్దలకు వేయునట్లతఁ డప్పుడప్పుడు చుట్టుపక్కల గ్రామములు దోఁచుకొనివచ్చి బీదలకు బ్రాహ్మణులకు సంతర్పణలు చేయుచుండును. తన చిన్నసేనతో జోడా హర్బశంకరుని యింటికిఁ బోయిన దినము పండుగ యగుటచే నచ్చట విశేషముగా నన్నప్రదానము జరుగుచుండెను గనుక తమ కేవెలితియుఁ గలుగదని యతఁడనుకొనెను. కాని శంకరుఁడు వారు వచ్చునప్పటి కొక్క మెతుకైన మిగులకుండునట్లన్నప్రదానము చేసెను. ఆకలి దప్పికలచేతను మార్గాయాసముచేతను బడలి యాకొత్తగా వచ్చిన నూట యిరువది మంది యతిథులకు నేమి పెట్టుదును నాకీదిన మెట్లు పరువు దక్కునని శంకరుఁడు విచారించి యొకయుపాయము గనిపెట్టెను. అప్పు డప్పుడు రంగులువేయుటకును గఱువుకాలమున బీదలు దినుటకు నుపయోగించు నొక మొక్క యతని కప్పుడు జ్ఞప్తికి వచ్చెను. ఆచెట్లు తెప్పించి మెత్తగా నలగదంపించి పిండియు బెల్లమును గలిపించి వండించి వారికిఁ బెట్టించెను వారందఱు మిక్కిలియాఁకలిగొని యుండుటచే నదియేదో క్రొత్తపిండివంట యనుకొని తమకముతో భక్షించిరి. ఆమొక్కలు రంగువేయుటకుఁ దరుచుగ నుపయోగింపబడుటచే భోజనాంతరమున నతిథుల గడ్డములు మీసములు కొంచె మెఱ్ఱఁబడియుండుటచే వారొండొరులు మొగంబులు జూచుకొన నారంభించిరి. అప్పుడు శంకరుఁడు వారియొద్దకుఁ బోయి తనపై వారికనుమానము కలుగకుండు నట్లు వారితో నిట్లనియె. “చూచితిరా యీశ్వరమాయ? మీకష్ట

కాల మిట్లే మారిపోయి సుఖకాల మగునని తెలియఁజేయుటకు భగవంతుఁడు మీామీాసముల కీమార్పు కలుగఁ జేసెను" అని యతండు చెప్ప వానియందలి భక్తిచే వారామాటలు నమ్మి యటనుండిపోయి సమయము వచ్చువఱకు మండూరు చుట్టుపట్ల నడవులలోఁ దిరుగు చుండిరి. అంతట ముకుళుఁడు యుక్తవయస్కుఁడై రాజ్యభారము వహించెను. చండుఁడును వానికొడుకులును మండూరు రాణాకు బనులుగ నేలుచుండిరి. రాణీ హంసాదేవి తన కుమారుఁడు రాజ్యభారముఁ బూని నిరపాయస్థితి నున్నందున దిక్కుమాలిన యడవులం దిరుగుచున్న తనసోదరున కేదేని యుపకారముఁ జేయ నిశ్చయించు కొని వాని రాజ్యము వానికిమ్మని కొడుకును బ్రతిమాలుకొనెను. ముకుళుఁడు సరే యని చండునితో నాలోచించుటకు వానిం దన వద్దకు రమ్మని వర్తమాన మంపె. ఇరువురుకొడుకులను సపరివారముగ మండూరినం దుంచి చండుఁడు పెద్దకుమారుఁడగు ముంజునితో గలిసి రాణావద్దకుఁ బయనమై పోయెను.

వాని పయనముమాట చారులవల్ల నెఱిఁగి జోడా హర్బశంకరుఁడు మొదలగుకొందఱుజోదులం గూర్చుకొని మండూరునకుఁబోయి చండునికొడుకుల వధించి పట్టణ మాక్రమించెను. చండుఁడు మార్గ మధ్యమున నామాట విని కోటఁ గాపాడుమని ముంజుని వెనుకకంపె; కాని సపరివారముగ సోదరు లదివఱకె మృతినొందుటం జేసిఁ తా నొంటిగ నేమియుఁ జేయలేక ముంజుఁడు మరలివచ్చుచుండ జోడా వానిని వెన్నంటి తరిమి త్రోవలోఁ దెగటార్చి ప్రాఁతపగఁ దీర్చు కొనియె. చండుఁడు తనకుమారుల మరణవార్త విని తాను మండూరు పట్టుకొని జోడాను సంహరించుటకు సమర్థుఁ డయ్యుఁ గయ్యమునకుఁ గాలుదువ్వక తనకొడుకులు రణరంగమున వీరపురుషోచితమైన మరణము నందినా రని సంతసించి జోడా తండ్రిని సోదరులను తాను మున్ను జంపినందుకుఁ దనకుమారుల నిప్పుడతఁడు వధించి యుండు నని

సరిపెట్టుకొని రాజపుత్రులొకరితో నొకరు పోరాడుట తగనిపనియని హితోపదేశము చేసి ముకుళునితో చెప్పి వానిరాజ్యము వానికిప్పించి మారువారు రాజ్యములోని యొక్క-తాలూకామాత్రము చిత్తూరు రాజ్యమునఁ గలిపించి యెల్లల నేర్పఱచి తా నెప్పటియట్ల తమ్మునిం గొలిచి బ్రతుకుచుండెను.

నాఁడు మొదలు మీవారు రాజకుటుంబమును మారువారు రాజకుటుంబమును తమతమ ప్రాఁతపగలు మఱచిపోయి వియ్యము నెయ్యము హెచ్చ సుఖమున జీవించుచుండిరి. తరువాతఁ జిత్తూరు నగరముపై నొకసారి శత్రువు లెవరో దండెత్తిరా జోడా తన సేనలం గూర్చుకొని మేనల్లునకు సాయ మయ్యెను. చండునివంటి నీతిమంతులు దేశాభిమానులు ననేకులు మనదేశమునఁ బుట్టి మార్గప్రదర్శకు లయ్యెదరుగాక !

రాణా కుంభుఁడు.

రాణాముకుళుని దర్బారులో నున్నదొరలలోఁ గాఁచుఁడు, మేరుఁడు నను నిరువురుసోదరు లుండిరి. వారు ముకుళుని తాతయగు ఖేటసింగునకుఁ గుమారు లగుటచే నతనికి సవతిపినతండ్రులైరి. కాచ మేరులతల్లి ఖేటసింగునకు నగ్నిసాక్షిగా వివాహమైన ధర్మపత్ని గాక యుంపుడుకత్తెయై పేద యగువడ్లబత్తునికూఁతు రగుటచే వారు సంస్థానమందుఁ జండుని తరువాత గౌరవనీయు లయ్యుఁ గొంచెము తక్కువగఁ జూడఁబడుచుండిరి. ఆయన్నదమ్ము లిరువురు తమవడ్లబత్తుల చుట్టరికపుమాట యెవరుఁ దలపెట్టినను మహాకోపోద్దీపితులగుచు వచ్చిరి. ఈసంగతి రాజుకొలువున నున్నవారి కందఱకు విశదము.

మహారాణా యగుముకుళుఁ డొకనాఁడు కొందఱు బందిపోటు దొంగల దఱిమికొట్టుచు విశ్రాంతికై యొకమామిడితోఁపులో దొర లందఱుఁ గొలువఁ గూరుచుండెను. అదివఱకెన్నఁ డతఁడు చూచి యెఱుఁగని యొక చెట్టక్కడ కనంబడుటచే ముకుళుఁడు దానిపే రేమని దగ్గర నున్నయొకదొర నడిగెను. ఆదొర తనకును గాచమేరులకును మునస్పర్థ లుండుటచే వారి నవమానము చేయుటకై యా మ్రాని పేరుఁ దా నెఱుఁగనట్లు నటించి వారి నడుగు మని రాజుతో మెల్లఁగఁ జెప్పెను. రాణా యందలి కిటుకు నెఱుఁగక పినతండ్రుల బిలిచి యా వృక్షముపే రడిగెను. ఆయన్నదమ్ము లిద్దరు వెంటనే తాము వడ్ల బత్తుని సంతతి యగుటచేఁ జెట్లయొక్క పేళ్లు నాణెములుఁ దమకుఁ జక్కఁగఁ దెలియు నను నర్థముతో రా జాప్రశ్న తమ్మవమానించుట కయి యడిగెనని మహాకోపోద్దీపితులై యప్పటి కూరకుండి సాయం కాలము రాణా జపము చేసికొనునప్పుడు కత్తుల దూసి వానిపైఁ బడి తుత్తునియలుగా నఱికి చిత్తూరుకోటం బట్టుకొనుటకు నప్పుడ గుఱ్ఱ ముల నెక్కి పోయిరి. కోట కావలివాండ్రు జాగరూకతగలవా రగు టచే వారి ననుమానించి తలుపులం దెరువరైరి.

ముకుళుని దుర్మరణవార్త తెలిసినతోడనే ప్రజలు హాహాకార ములు చేసిరి. ముకుళుఁడు చిరకాలము రాజ్య మేలకున్న నేలినన్ని నాళ్లు న్యాయముగాఁ బ్రజాపాలనము చేయుచుఁ బగతురఁ బారఁ దోలుటలోను స్వరాష్ట్రమును బలపఱుచుకొనుటలోను మిక్కిలి సమర్థుఁ డయ్యెను. అతని కొడుకు కుంభుఁడు తండ్రి మరణమునాఁటికి బాలుఁడయ్యు బుద్ధిమంతుఁ డగుటచే దూరపుటాలోచన చేసి తన తండ్రికిఁ బ్రాతపగతుఁడును మేనమామయు నగుజోడాను తనసహా యార్థము రమ్మని వర్తమాన మంపెను. జోడాయు వెనుకవైరము మఱచి దయాళుఁడై కుంభునికి సహాయము నిమిత్తము కొంతసేన నిచ్చి తనకుమారుని బంపెను. అతఁడును చిత్తూరురాణాయుఁ గలసి

రాజద్రోహు లగు నన్నదమ్ముల నిరువురను స్థిమితముగ నొక్కచోట నిలువనీయక యొకతావుననుండి యొకతావునకుఁ దఱిమి కొట్ట నెట్ట కేలకు కాచమేరులు వారిబారి కోడి ప్రాణభీతిచే రాటకోట యను నొక కొండకోటం బ్రవేశించిరి. ఈదుర్గము నట్టడవులలోఁ గొండలపై నుండుటచే దుర్గమ మనియు మీవారు ప్రభువును మార్వారు ప్రభువును దానిం బట్టుకొనఁజాల రనియు నిశ్చయించి కాచమేరులు దానం బ్రవేశించి మరమ్మతు చేసి బలపఱచిరి.

కాచమేరుల జాడలు దెలియుటకై మీవారు, మార్వారు ప్రభువు లొకనాఁ డడవులలోఁ దిరుగుచుండ నొకమనుష్యుఁడు వచ్చి వారిపాదములపై బడి న్యాయము దయచేయుఁడు మహాప్రభూ యని ప్రార్థించెను. నీవృత్తాంత మేమి యని వా రడుగ నతఁ డిట్లనియె. "స్వామీ! నేను రాజపుత్రుఁడను సోహాణవంశస్థుఁడను. నాపేరు సుజా; నాకు చక్కనిచుక్క యగు నొకకూఁతురు గలదు. ఈకొండలం దిరుగుచు నొకమారు కాచమేరులు నాముద్దుకూఁతును జూచి దాని నెత్తుకొని రాటకోటకుం బారిపోయిరి. నాదుర్గతినిగూర్చి నేను రాణావారితో మొరపెట్టుకొనుట కిప్పుడే పోవుచుండఁగా నాయదృష్టవశమున మార్గమధ్యమున మీరే యగపడిరి. రాటకోట లోకు లనుకొనునంత దుర్భేద్యము గాదు. దాని యాయుపట్లు నే నెఱుఁగుదును. ఈనడుమ కోట మరమ్మతులు జరిగినప్పుడు నే నొకకూలివాని వేషము వేసికొని పనిచేసినట్లె చేసి దానిగుట్టెఱిఁగితిని. తక్కినచోట్ల కోట దుర్భేద్యమేకాని యొక్కమూల వీలుగ నున్నది. ఏకష్టము పడియైన నొక్కసారి మనము కోటమీఁది కెక్కఁగలిగితిమా యింక కోట మనస్వాధీనమె. ఏలయందు రేని కావలివాండ్రు కోట దుర్భేద్యమనుతలంపున నశ్రద్ధతో నున్నారు."

ఈకథ చెప్పునప్పు డతఁడు ప్రజలమొగముఁ జూడలేక తలపై ముసుఁగు వేసికొనెను. మీవారు మార్వారుప్రభువులు గుఱ్ఱములపైఁ

గూరుచుండియే వానిపలుకులు విని "సరే! యీకొండమీఁదికి దారి జూపగలవా?" యని యడిగిరి. చిత్తము స్వామీ యని యతఁడనుమతించుటయు మెఱికెలవంటి బాట్లను కొందఱఁ గూర్చుకొని మార్వారు రాజకుమారుఁడు వానివెంటఁ జనియెను. మొదట సుజాయుఁ బిదప మార్వారుప్రభువును జీఁకటిచాటునఁ బర్వతశిఖరమున కెగఁబ్రాఁకిరి. ఆరాత్రి యాకాశమంతయుఁ గారుక్రమ్మినమబ్బులతో నిండియుండుటచేఁ జిమ్మచీఁకటి యెల్లెడల వ్యాపించె. ఆకసము చిల్లిపడినట్లు వాన దిమ్మరింపఁ జొచ్చె. బ్రహ్మాండములు పటపట పగులునట్లురుములు మొఱయసాగె. కన్నులు మిరుమిట్లు గొలుపునట్లు తళుకు తళుకు మని మెఱపులు మెఱయఁ జొచ్చె. సకలఘాతుకజంతువులకు శరణ్యమైన యాకొండపై నారాత్రియందా శూరశిఖామణులు కన్నుకన్ను గనఁబడనిచీఁకటిలో ముందేమి యున్నదో యెఱుఁగక వ్రేలు మోపుటకు తావు దొరకిన నందు నిలుచుచుఁ జేతికేది దొరకిన దాని నూఁతగాబట్టుకొనుచు మెఱపు కనఁబడినపుడెల్ల దారిఁ జూచుకొనుచు నిరుకుసందుల గొందులఁబడి నడువసాగిరి. చీమ చిటుక్కుమన్న నొకబొమ్మరాయి గదలిన యట్టిచిన్నయలుకు డైన బగతురఁదమజాడఁ దెలిసికొని కార్యవిఘ్నముచేయుదు రన్న భయమున నొండొరులతో మాటలాడుకొనక ధైర్యమునిమిత్తము నొండొరులఁ బ్రోత్సాహముఁ జేసికొనక జారిపడినం బరస్పరసహాయ మడుగక యావీరులాపర్వతశిఖరములమీఁద నడచు చుండిరి. కొంతదవ్వరిగి సుజా యెత్తగు నొకరాతిపై నడుగు పెట్టఁబోవుచుండఁ జింతనిప్పులవంటి గుడ్లు గలిగి యెరకొఱకై చూచుచున్న యొక యాడుపులి గానఁబడియె. అచ్చమగు తనకులంబునకు మచ్చ గలిగెనని మనంబున మిక్కిలి పరితపించుటచే యాసుజా పులియైనను సరే భూతమైనను సరే బ్రతికినను సరే చచ్చినను సరే భయముపడక వెనుకంజ యిడక యచ్చటనే నిలువఁబడి మాటలాడ వలనుపడమి యుపాయమును

సూచించుటకై రాజకుమారుని హస్తము స్పృశించెను. రాజనందనుఁ డాసన్న మెఱిఁగి యపాయ మాసన్నమయ్యెనని నలుదెసలు పరికించి నెత్తురుముద్దలవంటి కన్నులు గలిగి తమపై నుంకించి దుముకఁబోవుచున్న బెబ్బులిం గాంచి కత్తిదూసి పొడిచి యొక్కయేటున దానినంత మొందించె. ఆదెబ్బతో నది కొండపైనుండి దొర్లి క్రిందపడియె. కాచునికూఁతు రప్పుడే మెలఁకువ నొంది యేదో చప్పు డగుచున్నదని తండ్రిని లేపి శత్రువులేమో చూడు నాయనాయని పలికెను. ఆపలుకులు విని కాచుఁడు భయము లేదు. పండుకొనుము. మనశత్రువులు చాలదూరమున నున్నారు. అది యురుములచప్పుడుగాని మఱియొకటిగాదు. దైవమును దలఁచుకొనుచు నిర్భయముగా నిద్రింపుమని తానును గుఱ్ఱుపెట్టి నిద్రించె.

అంతటఁ గొంతసేపటికి శత్రువులు కోటలోఁ బ్రవేశించినారని యందఱకు స్పష్టముగా దెలిసెను. కోటలోనిసైనికు లందఱు చప్పుచప్పున నాయుధములకొఱకై పరుగులెత్తిరి. కాని వారిశ్రమయంతయు వృథ యయ్యె. మార్వారురాజకుమారుఁడు మేరుని గడతేర్చె. సుజా కాచుని దెగటార్చి తనయక్కసు దీర్చుకొనియె. ఇవ్విధంబున నొక్క ముహూర్తమందే రాజద్రోహంబును స్త్రీమానద్రోహంబును జేసిన దురాత్ములు తమదోసంబులకు దగినశిక్షలం బొందిరి. ఇట్లు తండ్రిం జంపిన దురాత్ముల నంత మొందించి కుంభుండు సింహాసనమున సుప్రతిష్ఠుఁడై నేలం బాలింప నారంభించెను.

ఆకాలంబున ఢిల్లీరాజ్యము పూర్వవైభవము నంతయు బాసి నామావశిష్టమై యుండెను. ఢిల్లీ చక్రవర్తులకు లోఁబడినరాజ్యము లన్నియుఁ గ్రమక్రమంబున ఢిల్లీకిఁ గప్పము చెల్లించుట మాని స్వతంత్రము లయ్యె. ఈవిధముగా స్వాతంత్ర్యముఁ బడసినరాజ్యములలో మాళవదేశ మొకటి. అది పూర్వము హిందూరాజులపాలనము నుండియు నాసమయంబున మహమ్మదను పేరు గల యొక మహావీరుని

పాలనంబున నుండెను. అతఁడు మహాబలదర్పితుఁడై ఢిల్లీపైఁ దిరస్కారభావము జూపుటయేగాక యనేక దేశముల జయించి చిట్టచివరకు రాజస్థానముమీఁద దండెత్తుటకు యత్నించెను. కుంభుఁ డాసమాచారము ముందుగానే విని లక్షగుఱ్ఱముల దళమును పదునాలుగు వందల యేనుఁగులను గూర్చుకొని మహాసేనతో మాళవదేశముపై దండు విడిసె. అప్పుడు కుంభునకును మహమ్మదునకును దారుణ యుద్ధము జరిగెను. దైవానుగ్రహముచే నాకయ్యమునందు మహమ్మదీయులకు సంపూర్ణపరాజయమును హిందువులకు పరిపూర్ణజయంబును గలుగుటయేగాక మాళవదేశాధిపతి యగు మహమ్మదు కుంభునిచేఁజిక్కి చిత్తూరునకు ఖైదీగాఁ దీసికొనిపోఁబడెను. అచ్చట నతఁడాఱుమాసములు చెరలో నున్నపిదప కుంభుఁడు వాని గరుణించి వానివద్దనుంచి ధనమునుగాని కానుకలుగాని రాజ్యమునుగాని గ్రహింపకయే తానే వాని కనేక బహుమానము లిచ్చి వానిని విడిచిపుచ్చెను. మహమ్మదు తన కిరీటమును మాత్రము చిత్తూరుకోటలో విడిచిపోయెను. మహారాణా కుంభుఁడు తనయెడలఁ జూపిన నిర్హేతుక కృపారసమును దలఁచి మహమ్మదు వానియెడ జాల కృతజ్ఞుఁడై వానితో గలసి సాటి తురక యగు ఢిల్లీచక్రవర్తిమీఁదికి యుద్ధమునకుఁబోయి యిరువురుం గలసి మరల దల యెత్తకుండ వానిని నోడించిరి.

మాళవదేశాధిపతి గర్వమడంచిన పిదప కుంభుఁడు తనవిజయమాచంద్రతారార్కముగ భూమిలో నిలుచునట్లు చిత్తూరునం దొక జయస్తంభమును గట్టించెను. అది చిత్తూరురాజ్యలక్ష్మియొక్క తొంటి వైభవమును తెలియఁజేయుచు నిప్పటికి నిలిచియున్నది. దానిం జూడనివారు దాని గొప్పతన మూహింపఁ జాలరు. చూచినవారు వర్ణింపఁ జాలరు. అది కట్టుటకే పదిసంవత్సరములు పట్టెను. దాని పొడవు నూటయిరువది రెండడుగులు. అది నలుదెసలకు నాలుగుపలకలు

గలిగి యున్నది. దానికి తొమ్మిదిది యంతస్థులు గలవు. ప్రతి యంత స్థునం దొక్కొక్క నల్లరాతిపలకమీఁదఁ జిత్తూరురాజవంశచరిత్రము వ్రాయఁబడియున్నది. అంతియగాక దేవతలయు రాక్షసులయు నప్సరసస్త్రీలయు వీరపురుషులయు విగ్రహములు చిత్రచిత్రములుగ విన్నాణమేర్పడ చెక్కఁబడియున్నవి. దానిసొగసంతయు నిచట వర్ణించుటకు వీలుగాదు

ఈజయస్తంభమునే గాక యమ్మహావీరుఁడు చిత్తూరునగరము నందు శ్రీకృష్ణునకును బ్రహ్మకును వేరువేరుగ నాలయములును ఆరావళీపర్వతములయందలి యాబూశిఖరముమీఁద మఱియొక కోవెలను గట్టించెను.

అతఁడు మిక్కిలి దేవతాభక్తుఁడేగాని తనరాజ్యసంరక్షణము నకుఁ గేవలము దేవతలనే నమ్మియుండక మనుష్యప్రయత్నముగూడ నమ్మి ప్రాతకోటలను బాగుచేయించి క్రొత్తకోటలఁ గొన్ని కట్టించి దేశము శత్రుదుర్నిరీక్ష్యముగఁ జేసెను. ఈకోటలలో 'గుంభల్ మియర్' అనునది ముఖ్యమైనది. కుంభల్ మియర్ అనగా గుంభుని కొండ యని యర్థము. ఈకొండకోటలోఁ గూరుచుండియే కుంభ మహారాజు తన యిష్టదైవమగు శ్రీకృష్ణునిమీఁద బద్యములు కృతులు చెప్పుచు వచ్చెను. మహారాణా కుంభుఁడును వాని పట్టపుదేవి యగు మీరాభాయియు హిందీభాషలో మిగుల లలితమగు కవిత్వము జెప్పఁగల పోఁడులు. సత్కులప్రసూనత చక్కఁదనము సత్ప్రవర్తనముగల రాజపత్నులనేకు లుందురు; కాని సాహిత్యము సంగీతము దైవభక్తి గలవా రుండుట యరిది.

మీరాభాయి హిందీభాషలో ననేకపద్యములు కృతులు భగవత్పరముగాఁ జెప్పెను. చెప్పుటతోఁ దనివిసనక చిత్తూరునం దొక కృష్ణాలయమును గట్టించి యచ్చటి కనుదినమును బోయి తాను జెప్పిన కృతులు పద్యములు చదివి స్వామిని స్తుతియించి తాను మహారాజ

పట్టపుదేవి ననుమాట మఱచి సామాన్యస్త్రీవలె భగవంతుని యెదుట నాడి పాడివచ్చినవా రాదటి కన్నులకు వీనులకు విందుసేయుచుండును. సహజముగఁ గంఠమాధుర్యముగల స్త్రీ సంగీతశాస్త్రమునందు సమాన ప్రజ్ఞ గలదై భక్తిరస ముట్టిపడునట్లు పాడునప్పుడు వినువారి మనస్సులు కఱగి నీరై పోవా? అందుచేత మీరాంభాయిమాట విన్నవా రందఱు గృష్ణునియందుఁ బరమభక్తులైరి. ఆమె జగమంతయు శ్రీకృష్ణ పరబ్రహ్మస్వరూపమే యని సంసారపుగొడవలు వదలుకొని స్వామి గుణముల వర్ణించి కపనము చెప్పుటయు పాడుటయు నాడుటయుఁ దక్క తక్కిన పనులజోలికిఁ బోదయ్యె. పురజను లామె గానమును వినుటకుఁ బ్రతిదినము వేనవేలు కృష్ణాలయమునకుఁ బోవుచు వచ్చిరి. ఆమెకీర్తి క్రమక్రమంబుగ నుత్తరహిందూస్థానమంతయు వ్యాపించుటం జేసి దూరదేశమునుండియు ననేక జనులు వచ్చి యామె గానమును విని భక్తికి సంతోషించి పోవుచువచ్చిరి. ఆనాఁటి ఢిల్లీచక్రవర్తి యామె యసమానప్రజ్ఞలను విని తన చెవులు ధన్యములుగఁ జేసికొన వలయు నని నిశ్చయించుకొని మహారాజు పట్టపుదేవి కరకుతురక యెదుట నిలిచి పాడదనుకొని గోసాయివేషము వేసికొని యొక్క సేవకునితో బయలుదేరి చిత్తూరునకు వచ్చి సాయంకాలమున హిందువులతోఁ గలసి కృష్ణాలయముఁ బ్రవేశించెను.

ప్రవేశించి జగన్మోహనమగు నామెరూపమును మనసును కర గించు పాటయుఁ గని విని ఢిల్లీశ్వరుఁడు పరవశుఁడయి యామెయడుగులకు మ్రొక్కి తనజేబులోనున్న యమూల్యమగు రత్నహారముఁ దీసి యామె కిచ్చెను. ఇది యెక్కడిదని యామె యడుగ నతఁడు స్నానము చేయుచుండ నాకిది యమునానదిలో దొరకిన దని చెప్పి యవ్వలకుం బోయెను. ఆదేవియు నతఁడు చక్రవర్తి యని యెఱుఁగక నిజముగ గోసాయి యనుకొని యాహారము స్వామి కర్పించెను.

రాణాకుంభుఁడాహారమును జూచి యది చక్రవర్తివద్దనేగాని గోసాయీలవద్ద నుండునది గాదని నమ్మి రత్నాలవర్తకులకుఁ జూప వారు దానిం బరీక్షించి యది ఢిల్లీచక్రవర్తిదని యానవాలుపట్టి చెప్పిరి. కుంభుఁడు భార్యపై ననుమానపడి భార్యం జంపుమని మంత్రుల కానతిచ్చె. ఆమె మహాపతివ్రత యని యెఱుఁగుటచే నామె నెవ్వరుఁ జంపరైరి. అనంతరము భర్త కిష్టములేనప్పుడు తాను బ్రతుకఁ గూడదని నిశ్చయించుకొని యాదేవి యర్ధరాత్రమున నెవ్వరికిఁ దెలియకుండ కోట వదలి యావలుకుంభోయి యొకనదిలోఁ బడెను. అప్పుడు భగవంతుఁడగు కృష్ణుఁడే వచ్చి యామెను జావకుండఁగా పాడెనఁట! పిదప నామె బృందావనమున కరిగి భక్తురాలై తన జీవితశేషము నచ్చటనే గడపెను. ఉత్తరహిందూస్థానమున మీరాభాయి చేసిన కృతులు నాబాలగోపాలముగ నిప్పటికిని బాడుచు నామె పేరు శిరసావహింతురు.

అనంతరము కుంభుని చుట్టములగు మార్వారు రాజకుమారులలో నొకనికి జాల్వారుదేశపు రాజకూఁతు నిచ్చి వివాహము చేయుటకుఁ బెద్దలు నిశ్చయించిరి. కుంభుఁడావార్త విని యాకన్యను తానే పెండ్లి చేసికొనఁగోరి పాత్రచుట్టరికమయినను దలంపక యపకీర్తికి జంకక యాకన్యను బలాత్కారముగా నెత్తుకొనివచ్చి యామె కిష్టములేకున్నను వివాహము చేసికొనెను. ఈయవివేకకార్య మతని ననేకకష్టములపాలు చేసెను అదివఱకుఁ గొంతకాలమునుండి కలిసియున్న మీవారు మార్వారు రాజకుటుంబములకు మరలఁ బ్రబలవైరము కలిగెను. క్రొత్తపెండ్లాము మనసున మగనిపై నిష్టము లేదు.

ఆమె మొదట మార్వారురాజకుమారుని వలచుటచే నెల్లప్పుడు నతనినే ధ్యానించుచు చిత్తూరునకు వచ్చి తనను దీసికొనిపొమ్మని వానికి సందేశముల నంపుచు తనహృదయమున మదనానల మిల్లిమండుచున్నదని తెలియఁజేయుటకుఁ దనమేడపై నొకపెద్దదీప

మును రాత్రులు పెట్టించుచు వచ్చెను. మీవారు రాజకుమారుఁడు నామెయందే వలపు నిలుపుటచే నామెకొఱకే పరితపించుచు నొక మారు చిత్తూరునకుఁ బోయి కోటలోఁ బ్రవేశించి యామెను దీసి కొనిపోవుటకు యత్నించెనుగాని యాతనియత్నము కొనసాగదయ్యె.

కుంభుఁడు కొలువునకు వచ్చినపుడెల్ల ముందుగాఁ దనచేతికత్తి ముమ్మారు తనచుట్టు ద్రిప్పుకొని యెరికి వినఁబడకుండ కొన్నిమాటలు తనలోఁదాను గొణుఁగుకొని పిమ్మటఁ గూర్చుండును. ఇది యాతకు మున్ను చాలాకాలమునుండి వానికి యభ్యాసము. కుంభుని జ్యేష్ఠ పుత్రుఁడును యువరాజునగురాయమల్లుఁడు తనతండ్రిచేయునట్టి యాపని కేమియర్థమో తెలియక తన సందియము తనలోఁ నణఁచుకొనఁజాలక సందేహనివృత్తి జేసికొనఁగలచి దాని యర్థ మేమని తండ్రి నడిగెను. తండ్రి దానికి యర్థమును జెప్పలేక సరిగదా మీఁదుమిక్కిలి తనదే శమునుండి తత్క్షణమె వెడలిపొమ్మని కొడుకున కాజ్ఞాపించెను. రాయమల్లుఁడు విదేశములం దిరుగుచుండ రాణా చిన్నకొడుకులలో నొకఁ డొక చారునకు లంచమిచ్చి వానిచేఁ దండ్రిని జంపించి తన యన్నగారి కావార్త దెలియకమునుపే తానే గద్దెయెక్కెను. ఆపితృ ద్రోహి తనపదవి స్థిరముగాఁ జేసికొనుటకు జుట్టుప్రక్కల రాజులకు లంచము లిచ్చి వారిమైత్రిఁ గావించి యెట్లటో దేశము నైదేండ్లు పాలించె. అంతలో రాయమల్లుఁడు మహాసేనఁ గూర్చుకొని తమ్మునిపై నెత్తివచ్చి వాని నోడిచిపుచ్చి పారఁదోలి తాను సింహా సన మెక్కెను. తండ్రిం గడతేర్చిన శూరశిఖామణి స్వరాష్ట్రమున నిలువ నీడగానక యప్పట ఢిల్లీచక్రవర్తి యగు బహాలాల్ లోడివద్దకు బోయి వాని నాశ్రయించి తన యన్నబారినుండి తన్ను రక్షించి రాజ్యప్రతిష్ఠితుని జేయు మని బ్రతిమాలి యట్లు చేసినచో మీవారు దేశము ఢిల్లీకి లోఁబడునట్లు చేయునట్లును విశేషించి సూర్యవంశ ప్రదీపకుఁడగు తాను తనకూఁతును జక్రవర్తి కిచ్చి నిశ్శంకముగా

వివాహము చేయునట్లును వాగ్దానము చేసెను. చక్రవర్తి వాని చెలిమి కిచ్ఛగించి సాయము చేయుదునని యభయహస్తమిచ్చి వానిని సబహుమానముగ నావలకుఁ బంపె. ఆనాఁడు గొప్పవాన కురియు చుండెను. పితృద్రోహి యగుటయేగాక కులద్రోహియు దేశద్రోహి యునై గౌరవంబునకు బుట్టినయిల్లగు చిత్తూరు రాజవంశమున జన్మించిన కన్యను గోవును గోసికొని తిను పచ్చితురక కిచ్చి వివాహము సేయఁదలంచిన యాదురాత్ముఁడు బ్రతుకఁ గూడదని తలంచి భగవంతుఁడు వాని జంపఁ బంపిన యాయుధమో యను ట్లొక పెద్దపిడుగు వచ్చి గుమ్మము దిగఁగానే వాని నడఁచె. పడియున్న యజమానుని కడకు సేవకులువచ్చి చూచునప్పటికి నంతయు మాడినమేనుతో బీనుఁగయై యుండె. మహారాణా కుంభుని యనంతరమున రాజ్యమునకు వచ్చిన యామనుష్యునకుఁ బ్రజలు 'హంత' యనుపేరు పెట్టిరి. హంత యనఁగాఁ జంపినవాఁడని యర్థము. అంతియకాని వాని నిజమయిన నామ మెవ్వరికిఁ దెలియదు. ఈనృశంసుఁడు విరుగడయి పోయినదే మంచిదని సంతోషించి బ్రజలందఱు రాయమల్లుని తమకు రాణాగా నంగీకరించి వానిఁ గొలుచుచు సుఖించిరి.

పృథివిరాజు సాహసములు.

మీవారు దేశపు రాణాయగు రాయమల్లునకు సంగుఁడు పృథివిరాజు జయమల్లుఁడు నను మువ్వురు కొడుకు లుండిరి. అందు పృథివిరాజు నిరుపమాన సాహసుఁడు మహాతేజశ్శాలి. అతఁడు పదునాలుగేండ్ల వయసు గలిగినది మొదలు ప్రతికక్షు లెందఱు వచ్చినను లెక్కసేయక యాయుధసహాయుఁడై యనేక వీరకర్మముల నొనర్చుచుండెను. మీవారు నందేగాక చుట్టుప్రక్కల దేశములందుఁగూడ

పృథివిరాజు ధైర్యసాహసములకు పెట్టినదిపేరు. అందుచేత నతని యకాలమరణమునకుఁ దరువాత కొన్నివందల యేండ్లవఱకు జనులాతని వీరవిహారముల నెంతో చిత్రముగఁ జెప్పుకొనుచు వచ్చిరి.

పృథివిరాజు తనబలము తా నెఱిఁగినవాఁ డగుటచే దనకు తరతరములనుండి శత్రువులయిన మహమ్మదీయులతోఁ జిత్తూరులోని శూరులం గూర్చుకొని యుద్ధముసేయుట పండువుగాఁ దలంచుకొనెను. తనయన్న సంగుఁడు తనకన్న శాంతుఁడును వివేకియు నైనను అతఁడు సింహాసనమెక్కుఁడనియుఁ దానె సింహాసనమెక్కి చిత్తూరు నేలునట్లు బ్రహ్మ వ్రాసినాఁ డనియు నతఁడు పలుమాఱు చెప్పుచుండును. ఒకనాఁడు పృథివిరాజు పినతండ్రియగు సురేశమల్లుఁడును సోదరులు నుండగ పైనజెప్పినట్లు పలికెను. ఆమాటలు విని సంగుఁడు తమ్మునితో నిట్లనియె.

"తమ్ముఁడా! దేవతలయభీష్టమే చెల్లనిమ్ము. విధినిర్మాణమట్లున్న యెడల నేను జ్యేష్ఠుఁడ నయినను రాజ్యమును నీనిమిత్తమయి విడిచిపెట్టెదను. అయినను మనయూరుబైట వ్యాఘ్రగిరిమీఁదనున్న చారుణీదేవియొక్క యర్చకురాలియొద్దకుఁ బోయి తండ్రియనంతరమున మాలో నెవ్వఁడు రా జగు నని మన మడుగుదము." అందుకు సోదరు లంగీకరించి సురేశమల్లునితో వ్యాఘ్రగిరికిం బోయిరి. అత్తరి నమ్మవారి యర్చకురా లచ్చట లేనందున నామె వచ్చువఱకు వారందు నిలువ నిశ్చయించిరి. పృథివిరాజును జయమల్లుఁడు నాయర్చకురాలి మంచముమీఁదఁ గూర్చుండిరి. సంగుఁడు నేలఁబరచిన యొక సివంగిచర్మముపైఁ గూరుచుండెను. సురేశమల్లుఁడు వాని ప్రక్కనే మోకాలు సివంగిచర్మమునకుఁ దగులునట్లు నేలఁగూర్చుండెను. అంత గొంత సేపటి కర్చకురాలు వచ్చుటయు ముందుగా పృథివిరాజు లేచి తమవచ్చిన పని నామె కెఱిఁగించెను. ఎఱిఁగించుటయు నామె సంగుని వంకఁ దిరిగి యిట్లనియె.

"సివంగి చర్మమే పూర్వము రాజులకు సింహాసనము. దానిని నీ విప్పు డధిష్ఠించితివి గనుక ముందు మీవారుసింహాసనమును నీవ యధిష్టింపఁ గలవు" అని పిదప సురేశమల్లునివంకఁ దిరిగి యనేకసంవత్సరములు బహుశ్రమల ననుభవించిన వెనుక నీకును దేశమును బ్రభుత్వమును లభింపఁగలవు. అవి యెట్లనిన నింకఁ గొంతకాలమునకు పితృవిహీనుండగు నొకరాజకుమారుని బగతుర బారింబడకుండఁ దల్లి సంరక్షించు చుండును. ఆమె కతంబున నీకు రాజరికము లభించునని మొగమోటము విడిచి పలికెను.

ఆపలుకులు విని పృథివిరాజు మండిపడి పట్టరాని బిట్టలుకయు నీర్ష్యయుఁ దన్నుంబురికొల్పఁ గత్తిఁ దూసి సంగుని జాపుటకై వాని మీఁద దుమికెను. అంతలో సురేశమల్లుఁ డడ్డుపడి సంగుని రక్షింప వారలకు మహాకలహము సంభవించె. ఆయర్చకురాలును మిక్కిలి భయపడి తన నెక్కడ చంపుదురో యని గుహవిడిచి పారిపోయెను. ఆమెచిన్నగుహ రాజపుత్రుల దూషణ భూషణములతోను ఖడ్గసంఘట్టనములతోను ప్రతిధ్వనుల నిచ్చెను.

ఆదినమున వ్యాఘ్రగిరికి సమీపమున నొకమఠమువద్ద రహతూరు వంశస్థుఁ డగు నొక రాజపుత్రుఁడు గుఱ్ఱముపై జీనువేసికొని యెక్కడికో పయనమగుటకు సిద్ధముగ నుండెను. అప్పుడు వాని యొద్దకు నొక పురుషుఁడు తన గుఱ్ఱమును మిక్కిలి వేగముగాఁ బరుగెత్తించుచు వచ్చెను. అతని శరీరమున నైదు కత్తిపోటు లుండెను. వాని గుఱ్ఱము మిక్కిలి యలసట పడి నోట నురుగులు గ్రక్కుచుండెను. రక్తమున స్నానము చేసినట్లు వానిదేహ మంతయు నెఱ్ఱబడి యుండెను. బాణము తగులుటచే నొకకన్ను పోయి యుండెను. రహతూరు వంశస్థుఁడు నెవ్వఁడ వని వాని నడుగ నాతఁడు "నేను రాయమల్లు కుమారుఁడగు సంగ్రుఁడను. నన్ను నాసోదరులు చంపనెంచి" రని చెప్ప రహతూరుఁడు వానికభయమిచ్చి చేయూతయిచ్చి గుఱ్ఱ

ముపైనుండి దింపి సేదఁదేర్చు నప్పటికి వారియెదుట గుఱ్ఱపుదళము వచ్చుచున్న జాడ దెలుపు గు మ్మగుపడెను. అది చూచి సంగుఁడు "అదె నాతమ్ముఁడు జయమల్లుఁడు నన్నుం దెగటార్చుటకు వచ్చుచున్నాఁడు. పృథివిరాజు సురేశమల్లుఁడు నొండొరులం దాఁకి పోరి యలసటఁ జెంది కదలలేక యచ్చటనే యుండి" రని పలికెను. రహతూరు వంశస్థుఁ డామాటలు విని "భయములేదు. ఈమఠములోనికి వారురాకుండ నేను నిలిపెదను. ఇంతలో నీవు నిరపాయముగఁ బారి పొమ్మని ధైర్యముఁ జెప్పి వాని నావలకుఁ బంచె. అంతఁ గొంతసేపటికి జయమల్లుఁడు వచ్చి రహతూరు వంశజునిఁజూచి "సంగుని మా కప్పగింపవలసిన" దని యడుగ నతఁడు సంగుఁడు నన్ను శరణుఁజొచ్చె గావున నతని నప్పగింపనని నిర్భయముగాఁ బలికెను. అప్పుడు జయమల్లుఁడు "అట్లయిన మేమే వానినిఁ బట్టుకొనెద" మని మఠముం బ్రవేశింపఁబోవ రహతూరుఁడు కోపాయత్తుఁడై కత్తిదూసి జయమల్లుని వానిసేనను లోనం జొరనీయక నిరోధించె. అంతట కొండొకసేపువఱకు సందడికయ్యంబు జరుగ శరణాగత బిరుదమును బూనిన రహతూరుఁడు ప్రాణములు విడిచెను. అతఁడు గూలిన వెనుక జయమల్లుఁడు మొదలగు వారు మఠముం జొచ్చి యందు సంగుని గానక యతఁడు మఱల తప్పించుకొని పారిపోయెనని విషాదము నొంది చనిరి.

ఈవార్త రాయమల్లునకుఁ దెలిసినతోడనే యతఁడు పృథివిరాజును మందలించి జీవాట్లుపెట్టి యిట్లనియె. "నా గారపుకొడుకగు సంగుని నాకు దక్కనీయక దుండగీడవైతివి. పాపము వాఁడు నీకు వెఱచియేగదా నిలువనీడలేక యడవులఁ గొండలఁ గుమ్మరుచున్నవాఁడు. నీ మొగముఁ జూడరాదు. నావద్దనుండి లేచిపొమ్ము. పోయి నీ వెప్పుడు పోరాటములె కోరుచుందువు గావున నెందేని పోరులు సలుపుచు బ్రతుకుము.

అభిమాన ధనుఁ డగు పృథివిరాజు తండ్రిపలుకులు విని రోషముఁ జెంది తనగాయములు కుదిరిన వెనుక తండ్రివద్ద సెలవు గైకొని యొక గుఱ్ఱము నెక్కి యైదుగురు సేవకులను వెంటఁ గొని తన యాయుధముల సంగ్రహించుకొని తాను గొప్పకార్యములఁ జేసి ప్రసిద్ధుఁ డైనప్పుడు గాని మరలఁ దండ్రియింటికి రాఁగూడ దని నిశ్చయించుకొని యిల్లు విడిచి విదేశములపాలై పోయెను.

రాజస్థానమున గద్వారను చిన్న దేశము కలదు. దానినిఁ బూర్వము మీనవంశజు లగు రాజు లేలుచుండిరి. చిత్తూరురాజు లా దేశమును మీనకులజులవద్దనుండి జయించి పుచ్చుకొని తమపాలనలో నుంచిరి. రాయమల్లుని సోదరుఁడు మీవారుపాలించిన కాలముల గద్వారుసంస్థానము మీవారునకు లోఁబడక స్వాతంత్ర్యము నొందెను. రాయమల్లు మఱల దానిని లోఁబఱచుకొనలేకపోయెను. పృథివిరా జిల్లువిడిచి క్రమక్రమముగా నా దేశమును జేరెను. అతఁడు పోవునప్పటి కాదేశమునం దంతట బందిపోటుదొంగలు నిరంకుశవర్తనులయి పట్టపగలు దోఁపుడులు చేయుచు చెలరేఁగి యుండిరి. మీనవంశజుఁ డొకఁ డాదేశమునకుఁ దానుఁ బ్రభువునని చెప్పుకొనుచుండును; కాని యతని యధికారము పేరునకు మాత్రమే. రాయమల్లు డాదేశమున నతని యధికారము స్థాపింపలేక పోవుటయే గాక దొంగల దౌర్జన్యమయిన నడపలేక పోయెను. పృథివిరాజాదేశమును జయించి మఱలఁ దనతండ్రి కర్పింపవలయు నని నిశ్చయించుకొని యేదేని యుపాయము దొరకకపోవునా యని ముఖ్యపట్టణమునకుఁ బోయెను. ఇంతలో నతనివద్దనున్న ద్రవ్యమంతయు వ్యయ మయ్యెను. అతని యనుచరు లతనికన్న నిరుపేదలై యుండిరి. తన యనుచరులకుం దనకు నొకపూట బసయుఁ నన్నమును సమకూర్చుకొనుటకుఁ దనవ్రేల నున్న వజ్రపు టుంగరము గొదువబెట్టుటఁ దప్ప గత్యంతరము కానఁబడదయ్యె. అతఁ డాయుంగరమును దీసికొనిపోయి ఓజుఁ డనునొక

వర్తకునికిఁ జూపి దానిమీఁద కొంతసామ్మడిగెను. దైవవశమున నావర్తకుఁడు మును పాయుంగరమును పృథివిరాజున కమ్మిన యతఁడే యయ్యెను. ఆవణిజుఁ డాయుంగరమును, రాజకుమారుని గుర్తుపట్టి తద్వృత్తాంతము వినఁగోర పృథివిరాజు తనసంకల్పమును మర్మము విడిచి యతనితోఁ జెప్పెను. అది విని వర్తకుఁడు సంత సించి యుపాయముచే గద్వారుదేశము ననాయాసముగ గెలువవచ్చు నని యతనికి ధైర్యము చెప్పి వానికిం దోడ్పడ నెంచెను.

అనంతరము పృథివిరాజు నేర్పరియగు నోజును యాలోచనము విని మారువేసము వేసికొని యూరుపేరు దెలియనీయక తన యను చరులతోఁ గూడి యచ్చట మీనవంశపు రాజునొద్ద కొలువునకుఁ గుదిరి వానికి మిక్కిలి విధేయుఁడై భక్తిశ్రద్ధలతోఁ బరిచర్య సేయు చుండె. ఇట్లుండ నొకనాఁడు పండుగ రాఁగా మీనరాజు నమ్మికగల తనబంట్ల కందఱకు సెలవిచ్చెను. పృథివిరాజును వానికడ సెలవుఁ గైకొని తన యనుచరులనుమాత్రము కోటలో రాజువద్ద నిలిపి తాను పండుగసౌఖ్య మనుభవింపక యూరుబైట చెట్లచాటున దాఁగు కొనెను. అంతలోఁ గోటలోఁ బృథివిరాజుచే విడువఁబడిన సేవకు లైదుగురు పరివారశూన్యుఁడై యొంటిగనున్న మీనరాజుపయిఁబడి వానిం దుదముట్టింపఁ దలంప నతఁడు ప్రాణభీతుఁడై గుఱ్ఱముపై నెక్కి కోటవెలువడి యూరుబైట కొండలలోఁ దలఁదాఁచుకొనుటకుఁ బారిపోవుచుండెను. అతఁడు వచ్చు దారిలోనే చెట్లచాటున దాఁగి యున్న పృథివిరాజు తనపన్నినకుట్ర నిర్విఘ్నముగ నెఱవేఱినందుకు సంతసించి పఱుగెత్తుచున్న మీనరాజును బట్టుకొని బల్లెముతోఁ బొడిచి వాని కష్టము నంతము నొందించెను. పిమ్మట మీనరాజు పరి జనులు కొంతయాగడముసేయ పృథివిరాజును వానియనుచరులును వారినోడించి పట్టణము పరశురామప్రీతిఁ గావించి దేశమును స్వాధీ నముఁ జేసికొనిరి. పృథివిరాజు తా నప్పుడు సర్వస్వతంత్రుఁడయ్యె

నాదేశమునకు రాజగుట కిష్టము లేక యోజుని దానికిఁ బాలకునిగాఁ నియమించి తనతండ్రిపేర నే పాలింపు మని వానికిఁ జెప్పి తన కక్కడ కాలు నిలువకబోవుటచే ననేక సాహసకార్యముల నింక నొనర్చి ప్రఖ్యాతిం గాంచవలయునని గద్వారు విడిచి యనుచరసమేతుఁడై యన్యదేశములకుఁ బోవ నిశ్చయించుకొనెను.

ఆకాలమున మీావారు రాజ్యమునందలి బదనూరు పట్టణములలో రాజ్యభ్రష్టుఁడైన యొకరాజపుత్రప్రభు వుండెను. అతని రాజధాని తోడా యనుపట్టణము. అతఁడొకతురక రాజువలన జయింపఁబడి యూరువిడిచి తల దాఁచుకొనుటకు బదనూరునకు వచ్చి మరలఁ దనరాజ్యమును దాను సంపాదించుకొనుట కనేక పర్యాయములు సేవకులఁ బంపి విఫలప్రయత్నుండై యూరకుండెను. ఆరాజునకు తారాభాయి యనునొక చక్కని కూఁతురు గలదు. ఆబాలిక సూర్యరశ్మి రాని యంతఃపురములఁ గూపస్థమండూకమువలెఁ బడియుండుట కిష్టము లేక ఘోషా విడిచి విల్లునంచుటయుఁ గత్తిదూయుటయు గుఱ్ఱపు సవారు చేయుటయు ఫౌజులం గూర్చుకొని కయ్యములు నడపుటయు నేర్చి తండ్రిని మరల రాజ్యప్రతిష్ఠితునిఁ జేయ నిచ్ఛగించె. ఆవన్నెలాడి చక్కఁదనమును సాహసమును విని జయమల్లుఁడు తన కా కన్నియ నిమ్మని తండ్రికి సందేశ మంపెను. ఆమెతండ్రి యామాట కుత్తరమును దానియ్యక యాపని కూఁతురుమీాఁదనే పెట్టఁగా నామె "నాతండ్రి కెవఁడు మరల రాజ్యము సంపాదించి యిచ్చునో యతఁడే నాపాణిగ్రహణము సేయుగాక" యని యుత్తరమిచ్చెను. జయమల్లుఁ డట్లు చేయుదునని ప్రమాణముచేసి నమ్మికవోడమునట్లు సంచరిచి తారాదేవినిం జూడఁగోర నామెతండ్రి దాని కంగీకరించె. వా రుభయులు పరస్పరసందర్శనము చేయువేళ జయమల్లు డామె చక్కఁదనమును జూచి పరవశత్వముఁజెంది మతిభ్రష్టుఁ డౌట చేతనో లేక రాజపుత్రు లందఱు మైకమునిమిత్తము ద్రావు నల్లమందు

మద్దతు మితిమీరఁ ద్రావుటచేతనో యామె గౌరవమునకుఁ దనగౌరవమునకుఁ దగనట్లు వర్తించి యాబాలిక నవమానించె. వెంటనే యభిమాననిధియగు నామెతండ్రి ఖడ్గపాణియై వచ్చి జయమల్లుని నిలుచున్నవానిని నిలుచున్నయట్లె ఖండించివైచె.

జయమల్లుని మరణవార్తలు రాయమల్లు మహారాజునకుఁ దెలిసినప్పుడు వాని కొలువునందున్న రాజపుత్రులనేకులు కోపోద్దీపితులై తారాదేవితండ్రినిం దెగటార్చి పగదీర్చుకొనక తప్పదని రాణాతో విన్నవించిరి. రాణా వారిని వారించి యిట్లనియె. రాజ్యమును గోల్పోయి నిలువ నీడలేక మనయొండనుండి యెట్టెటో కాలక్షేపము సేయుచున్న యారాజున కంత యవమానము చేసినవాఁడు నాకొడుకైనను జావవలసినవాఁడే. మానరక్షణమునకై యీసాహస మొనర్చిన యారాజుశౌర్యమునకు మెచ్చి బదనూరుభూముల నతనికి బహుమానములుగ నిచ్చుచున్నాను.

అంత గొన్నాళ్ళకు పృథివిరాజు తనసోదరుని మరణమును తారాదేవి యొనర్చిన ప్రతిజ్ఞయు విని సత్వరంబుగ బదనూరునకువచ్చి తన్ను వివాహమాడు మని యామెనడిగెను. తనతండ్రిని రాజ్యప్రతిష్ఠితునిఁ జేయువానినేగాని వివాహమాడ నని యామె యెప్పటియట్లఁ బలుకుటయుఁ బృథివిరా జట్లుచేయుదునని శపథముచేయ వానిసాహసములయందు నమ్మిక గలిగి తారాదేవినిచ్చి యామెతండ్రి యతనికి వివాహముచేసెను. వధూవరు లిరువురును తోడాపట్టణమును బట్టుకొనుటకు సమయము వెదకుచుండిరి. అంతలో తురకల మొహరము పండుగ వచ్చెను.

తురకరాజు వానిసైనికులు చుట్టములు నానందపరవశులై యుత్సవములం జూచుచుండిరి. పండుగ కడపటిదినము నిర్ణయింబడిన వెనుక పీరులను శవాకారముగఁ గట్టి తురకలు నాలుగువీధుల మొగలోబెట్టి వారియాచారప్రకారము దుఃఖించుచుండిరి. జను లనేకులు

గుంపులుగూడి యావినోదమును జూచుచుండిరి. అప్పుడు గంభీరాకారములును చిత్రవేషములుం గలిగినముప్పురు మనుష్య లాగుంపులో గానఁబడిరి. తురకరాజు తనమేడమీఁద నుండి యాయుత్సవమును జూచుచు క్రొత్తమనుష్యులపై దృష్టినిలిపి వారెవ్వరని ప్రక్కవారి నడిగెను. ఆమాటలు వానినోటనుండి కడదేరరాకమునుపె రివ్వు రివ్వున యొకబాణ మాగుంపులో నుండి వెడలి నిలుచున్న యారాజును గుభాలున నేలంబడవైచి శవముగఁ జేసెను. అంతట నగరమంతయుఁ గళవళము పుట్టెను. ఉత్సవముఁ జూడవచ్చినవారు నిర్విణ్ణులై పరుగెత్తిరి. మ్లేచ్ఛసైనికులు యదాయదలైరి. ఆక్రొత్తమనుష్యులు ముప్పురు పృథివిరాజు తారాదేవి వారిసేవకుడు దక్క మరొకరు గారు. వారువచ్చిన పని నిర్వర్తింపఁబడినదిగదాయని యూరుబైటకుం బోవుచుండిరి. అప్పుడు కొందఱు మ్లేచ్ఛసైనికులు ధైర్యము దెచ్చుకొని వారిని దఱుమ నారంభించిరి. ఆముప్పురు వారిని లెక్కసేయక చనుచుండ నగరద్వారమువద్ద కొండవంటియొకయేనుఁగు వారికడ్డము వచ్చె. తోడనే తారాదేవి యొరలోనుండి ఖడ్గము నూడబెరికి ఝళిపించి తొండమును నఱికి యేనుగును పీనుగును గావించె.

అనంతర మాముప్పురు నూరుబైట సిద్ధముగానున్న తమసైన్యముం గలసికొని యనాయకమై యరాజకమైన మ్లేచ్ఛసైన్యము పయింబడి దానిం జెల్లాచెదరుగా జేసిరి. కాలి కొలఁది పరుగెత్తిన వారు తక్కఁ దక్కిన మ్లేచ్ఛులు హతులైరి. తారాదేవియొక్క మనోరథము సంపూర్ణముగ సఫలమయ్యె. తోడానగర మామెతండ్రి స్వాధీనమాయె. నాటి తురకరాజునకు జరిగిన పరాభవమును విని యజమీరును బాలించుచున్న మ్లేచ్ఛప్రభువు పృథివిరాజును దండింపవలయునని నిశ్చయించుకొనెను. ఆవార్త విని పృథివిరాజు వాఁడు తన మీఁదికివచ్చువఱకుఁ గనిపెట్టుకొని యుండక తానే వానిమీఁదికి ముందుగ యుద్ధమునకు సిద్ధుఁడయి సైన్యముం గూర్చుకొని తనజాడ

రెఱుంగకుండ నడిరేయి పయనముఁ జేసి యుదయ మగునప్పటి కూరుఁ జేరి వారిదళంబుల నోడించి కోట నొక్కప్రొద్దులోఁ గొనియె.

రాయమల్లుఁడు తనకుమారుని మహాసాహసములు విని యానందభరితుఁడై వానిం దనసన్నిధికి రమ్మని వర్తమాన మంపె. సంగమల్లుఁడు కులమునకు పరాభవము దెచ్చి దుర్మరణము నొందుటయు సంగునిజాడ యొక్కింతయుఁ దెలియరాకుండుటయుఁ దలంచి రాయమల్లుఁడు పృథివిరాజొక్కఁడే తనకుం గొడుకని యెంచి చిత్తూరునకు రావించి వానిని సబహుమానముగా నాదరించె. పృథివిరాజును తండ్రికి విధేయుఁడై యుండఁదలంచెను. కాని వానికిఁ జిత్తూరునగరమున శూరకర్మలుమాని సోమరియై భోగపరాయణుడై యుండుట యిష్టము లేకపోవుటచే తనయిచ్చవచ్చిన తెఱంగున వీరవిహారములసలుపుటకు మీవారుదేశమున పడమటభాగమున నున్న కమల్‌మియర్ కోటలోఁ గాఁపురము చేయదలంచి యచ్చటికిఁ బోయెను. ఆకోట యిప్పుడు మిక్కిలి పాడుపడియున్నను మిగిలినభాగములం జూచువారికి వాని తొంటిగొప్పతనము తెలియకపోదు. దృఢమయిన రాతిగోడలు మహోన్నతము లయినగోపురములు గురుజులు మంచిమంచి మేడలు గలిగి యాకాలమున నది సకలసౌఖ్యనిధానమై శత్రుదుర్భేద్యమయి యుండెను. పృథివిరాజందు భార్యాసమేతుఁడై వసియించి దుష్టుల దండించుచు దొంగల నడఁచుచు హాయిగ నుండె. రాజపుత్రు లనేకులామహావీరునిఁ గొలుచుటకు వచ్చి యాతఁడు చిచ్చురుకుమన్న నురుకుటకు సిద్ధముగ నుండిరి. ఇట్లుండి పృథివిరాజొకనాఁడు తండ్రిని దర్శించుటకు చిత్తూరునకు వచ్చెను. అప్పుడు రాయమల్లుఁడు మాళవ రాజుయొక్క సేవకునితో మిక్కిలి చనువిచ్చి తనగౌరవమునకు దగనట్లు వానితో మాటలాడఁ జొచ్చె. ఆసంభాషణము విని పృథివిరాజు సేవకుఁడు చనినవెనుక తండ్రినిఁ బిలిచి యట్టినీచుల కంత చను విచ్చి

మాటలాడుట రాణావంటివాని కనుచితమనియు నాఁడుజరిగిన సంభాషణము తనకేకాక రాజబంధువుల కందఱకు నలుక పుట్టించిన దనియు నట్టిచనువు లింక నియ్యఁగూడ దనియు జెప్పెను. రాయమల్లుఁ డామాటలు విని కుమారునితో "నాయనా! నీవు మహాసాహసుఁడవు రాజులంబట్టి బంధింపఁగలవు నాకంత ప్రయోజకత్వము లేదు. నేను చుట్టుప్రక్క రాజులతో మంచిమాట చేసికొని యెట్టెటో నారాజ్యము గాపాడుకొనుచున్నాఁడ" నని ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను.

పృథివిరా జది విని తండ్రికి మాటలతో నుత్తర మియ్యక వెంటనే యచ్చోటు వాసి తననెలవునకుం బోయి యొకసేనం గూర్చుకొని మాళవదేశముపై దండువిడిసె. మాళవరాజు వానిదౌర్జన్యమునకు సైపక మహాసేనాసమేతుఁడై వేశ్యాంగనల యాటపాటలు, హెగ్గడల హెచ్చరికలు, వందిమాగధుల కైవారములు సెలంగ మహేంద్రవైభవముతోఁ గయ్యమునకు బయలుదేరెను. ఈమహాసేన యొకనాటిరేయి యొకచో విడిసియుండి సంగీతసాహిత్యములతో మహాకోలాహలము చేయుచుండ రాజు గుడారమునకు సమీపమున పెద్దకలకలము పుట్టెను. అది యేమగు నని కొందఱు చూచునప్పటికి శూరశిఖామణులు కొంద ఱాయుధపాణులై గుఱ్ఱముల నెక్కి శిబిరముం జొచ్చి నిర్భయముగా రాజున్నకడ కరుగుచుండిరి. ఆకస్మికముగా శత్రువులు పయింబడుటచే మాళవసైనికులు నిశ్చేష్టులై పగతురను నిలువరింప నేరరైరి. అప్పుడు పృథివిరాజు సింగపుంగొదమవోలె మాళవరాజున్న గుడారములోనికి దుమికియామహారాజుం జెఱ బెట్టవాని సైనికులు రిచ్చవడి చూచుచుండ వానిం గొనిపోయెను. అంతఁగొంత నడికి మాళవసైనికులు ఱిచ్చవాటునుండి మేలుకాంచి యాయుధముల సంగ్రహించి తమరాజును విడిపించుటకు పృథివిరాజు వెన్నంటి తఱుముఁ జొచ్చిరి. ఆసైనికులు తనమఁ గూతవేటుదూరంబునకు వచ్చినప్పుడు పృథివిరాజు వారిని వారించి సమీపమునకు రావల దనియు సాహ

హారెటుంగకుండ నడిరేయి పయనముం జేసి యుదయ మగునప్పటి కాయూరుం జేరి వారిదళంబుల నోడించి కోట నొక్కపూఁటలోఁ బట్టుకొనియె.

రాయమల్లుఁడు తనకుమారుని మహాసాహసములు విని యానందభరితుఁడై వానిం దనసన్నిధికి రమ్మని వర్తమాన మంపె. జయమల్లుఁడు కులమునకు పరాభవము దెచ్చి దుర్మరణము నొందుటయు సంగునిజాడ యొక్కింతయుఁ దెలియరాకుండుటయుఁ దలంచి రాయమల్లుఁడు పృథివిరా జొక్కఁడే తనకుం గొడుకని యెంచి చిత్తూరునకు రావించి వానిని సబహుమానముగా నాదరించె. పృథివిరాజును తండ్రికి విధేయుఁడై యుండఁదలంచెను. కాని వానికిఁ జిత్తూరునగరమున శూరకర్మలుమాని సోమరియై భోగపరాయణుఁడై యుండుట కిష్టము లేకపోవుటచే తనయిచ్చవచ్చిన తెఱంగున వీరవిహారము సలుపుటకు మీవారుదేశమున పడమటభాగమున నున్న కమల్మియర్ కోటలోఁ గాఁపురము చేయుదలంచి యచ్చటికిఁ బోయెను. ఆకోట యిప్పుడు మిక్కిలి పాడుపడియున్నను మిగిలినభాగములం జూచువారికి దాని తొంటిగొప్పతనము తెలియకపోదు. దృఢమయిన రాతిగోడలు మహోన్నతము లయినగోపురములు గురుజులు మంచిమంచి మేడలు గలిగి యాకాలమున నది సకలసౌఖ్యనిధానమై శత్రుదుర్భేద్యమయి యుండెను. పృథివిరాజందు భార్యాసమేతుఁడై వసియించి దుష్టుల దండించుచు దొంగల నడఁచుచు హాయిగ నుండె. రాజపుత్రు లనేకు లామహావీరునిఁ గొలుచుటకు వచ్చి యాతఁడు చిచ్చురుకుమన్న నురుకుటకు సిద్ధముగ నుండిరి. ఇట్లుండి పృథివిరా జొకనాఁడు తండ్రిని దర్శించుటకు చిత్తూరునకు వచ్చెను. అప్పుడు రాయమల్లుఁడు మాళవరాజుయొక్క సేవకునితో మిక్కిలి చనువిచ్చి తనగౌరవమునకు దగనట్లు వానితో మాటలాడఁ జొచ్చె. ఆసంభాషణము విని పృథివిరాజు సేవకుఁడు చనినవెనుక తండ్రినిఁ బిలిచి యటినీచుల కంత చనువిచ్చి

మాటలాడుట రాణావంటివాని కనుచిత మనియు నాఁడుజరిగిన సంభాషణము తనకేకాక రాజబంధువుల కందఱకు నలుక పుట్టించిన దనియు నట్టిచనువు లింక నియ్యఁగూడ దనియు జెప్పెను. రాయమల్లుఁ డామాటలు విని కుమారునితో "నాయనా! నీవు మహాసాహసుఁడవు రాజులంబట్టి బంధింపఁగలవు నాకంత ప్రయోజకత్వము లేదు. నేను చుట్టుప్రక్కరాజులతో మంచిమాట చేసికొని యెట్టెటో నారాజ్యము గాపాడుకొను చున్నాఁడ" నని ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను.

పృథివిరా జది విని తండ్రికి మాటలతో నుత్తర మియ్యక వెంటనే యచ్చోటు వాసి తన నెలవునకుం బోయి యొకసేనం గూర్చుకొని మాళవదేశముపై దండువిడిసె. మాళవరాజు వానిదౌర్జన్యమునకు సైపక మహాసేనాసమేతుఁడై వేశ్యాంగనల యాటపాటలు, హెగ్గడల హెచ్చరికలు, వందిమాగధుల కైవారములు సెలంగ మహేంద్రవైభవముతోఁ గయ్యమునకు బయలుదేరెను. ఈమహాసేన యొకనాటిరేయి యొకచో విడిసియుండి సంగీతసాహిత్యములతో మహాకోలాహలము చేయుచుండ రాజు గుడారమునకు సమీపమున పెద్దకలకలము పుట్టెను. అది యేమగు నని కొందఱు చూచునప్పటికి శూరశిఖామణులు కొందఱాయుధపాణులై గుఱ్ఱముల నెక్కి శిబిరముం జొచ్చి నిర్భయముగా రాజున్నకడ కరుగుచుండిరి. ఆకస్మికముగా శత్రువులు పయింబడుటచే మాళవసైనికులు నిశ్చేష్టులై పగతురను నిలువరింప నేరరైరి. అప్పుడు పృథివిరాజు సింగపుంగొదమవోలె మాళవరాజున్న గుడారములోనికి దుమికియామహారాజుం జెరబెట్టవాని సైనికులు రిచ్చవడి చూచుచుండ వానిం గొనిపోయెను. అంతఁగొంతవడికి మాళవసైనికులు టెచ్చవాటునుండి మేలుకాంచి యాయుధముల సంగ్రహించి తమరాజును విడిపించుటకు పృథివిరాజు వెన్నంటి తఱుమఁ జొచ్చిరి. ఆసైనికులు తనమఁ గూతవేటుదూరంబునకు వచ్చినప్పుడు పృథివిరాజు వారిని వారించి సమీపమునకు రావల దనియు సాహ

సించి రాజును విడిపించుటకు వచ్చిరేని రాజు నప్పుడ పొడిచి చంపెద ననియు రాక నిలిచిన పక్షమున రాజున కేయుపాయమును సేయ ననియు మాళవరాజును తనజనకుని పాదములపయిం బడవైచి మఱల వానిని విడిచిపుత్తుననియు వారికి సందేశ మంపెను. ఆమాటలు విని మాళవసైనికులు వెనుకకుం జనిరి.

పృథివిరాజు మాళవేంద్రుని దీసికొని చిత్తూరునకుం బోవునప్పటికి రాయమల్లుడు కొలువుదీర్చి యుండె. వీరరసావతారుం డగు కొడుకును బిక్కమొగముతో నున్న మాళవపతినిం జూచి రాయమల్లుండు మాళవపతి నదివర కెన్నండు జూచియుండమి నతం డెవ్వ రని కొడుకుం దఱచితఱచి యడిగెను. కొడుకు తండ్రితో "నీతం డెవ్వండో నేను చెప్పను. తొల్లి మిక్కిలి చనువుతో మీతో మాటలాడిన యాసేవకునిం బిలిపింపుండు. ఆతండే చెప్పగలం" డని పలికెను. రాణా యాసేవకునిం బిలిపించి యతం డెవ్వం డని యడుగ నాతండు మహేంద్రవైభవుం డగు తనయేలిక యంత నీచదశలో నుంకుట గనుంగొని చిచ్చువడి నోట మాటరాక యెట్టకేల కతండు మాళవేంద్రుం డని రాణాతో విన్నవించెను. రాణాయును వాని సామాన్యనల్గాదరింపక రాజునకు దగుగౌరవముతో నాదరించి చిత్తూరుంలోం గొన్నిదినములుంచి వానివద్దనుండి కప్పము గ్రహించి లోంబఱచుకొని సబహుమానముగ విడిచిపుచ్చె. పృథివిరాజు తండ్రికి తనప్రతాపముం జూపగలిగెగదా యని సంతసించి మఱల కమలమియరుకోటకుం జనియె. ఇట్టిశూరకర్మల పృథివిరా జవలీలగా ననాయాసముగం జేయుచుండును గాని వానికై పెద్దప్రయత్నముం జేయ నక్కరలేదు.

పృథివిరాజు కమలమీయరుకోటకుం బోయి కొన్నిదినములుండునప్పటికి వాని పినతండ్రి యగుసురేశమల్లుండు రాణాపై తిరుగబాటు చేసి యుద్ధమునకు సిద్ధమయ్యెను. పూర్వము చారుణీదేవి యర్చకురాలు తనకు ప్రభుత్వము రాజ్యము వచ్చునని చెప్పినమాట

మనసులో నుంచుకొని సురేశమల్లుఁ డది యెంతకాలమునకు సఫలము కాదన్యోనని వగచి 'సాహసేలక్ష్మి' యనుమాట నమ్మి భుజబలము చేత రాజ్యము సంపాదింపఁదలఁచి తనసోదరుఁడును మహారాణాయు నగురాయమల్లునిమీఁద గత్తిగట్టెను. రాణాకు మున్ను మిక్కిలి నమ్మకము గలవాఁడును దగ్గరచుట్టము నగు సారంగదేవుఁ డనురాజపుత్రుఁడు రాజద్రోహియై సురేశమల్లునితోఁ జేరెను. వారిరువురుం గలసి మీవారుదేశముం జొచ్చి గ్రామంబుల దోఁచుకొని గృహంబుల పరశురామప్రీతి గావించి కొంతదేశము నాక్రమించిరి. రాయమల్లుఁడు తన సైన్యములం గూర్చుకొని వారిపై నడచి యెదుర్కొని సంకుల సమరము గావించి తాను నొక్కసామాన్యపుజోదువలె పోరి యిరువది రెండుగాయములఁ దిని యేమియుం జేయలేక యుండెను. అప్పుడు రాయమల్లుని సైన్యము పగతురచేత నిర్మూలింపఁబడుటకు సిద్ధముగ నుండెను. అంతలో పృథివిరాజు వచ్చి తండ్రిసేన నిర్మూలింపఁబడకుండఁ గాపాడెను; కాని శత్రువులను పరాజయము నొందింపలేదు.

ఉభయుల సేనలు నొండొంటికి తీసిపోక వెనుకంజ యిడక చావునకు వెరువక రాత్రులాయుధములమీఁదనే బవ్వళించుచు నెప్పుడు తెల్లవారు నెప్పుడు పోరు సేయఁ గలుగునని యువ్విళులూరుచు దినములం బుచ్చుచుండిరి. అట్లుండ నొకనాఁడు రాత్రి సురేశమల్లుఁడు మంచముపైఁ బండుకొని వ్రణవైద్యుఁ డగునొకమంగలివానిచే గాయముల గుట్టించుకొనుచుండెను. అప్పుడు పృథివిరాజు మెల్ల మెల్లగ శిబిరముం జొచ్చి సైనికులచేఁ జిక్కకుండ పినతండ్రి గుడారమునకు వచ్చి వానికట్టెదుట నిలిచెను. వానిం జూచి సురేశమల్లుఁడు భయవిస్మయములతో బలిమిని లేచెను. లేచునప్పటి కదివఱకు కుట్టిన గాయములన్నియుఁ బటాలున బగిలి నెత్తురులం గ్రక్కఁజొచ్చె. పృథివిరాజు వానిసంభ్రమము వారించి భయములేదని సేమ మడిగెను. సురేశమల్లుఁడును "నాయనా! సుఖముగానున్నాను. నీరాకచే

మఱెంత సుఖము గలిగినది సుమీ" యని కుమారునకుఁ బ్రత్యుత్తర మిచ్చెను. పిదప పృథివిరాజు 'నేను మిక్కిలి యాఁకలిగొనియున్నాను. నిన్నెప్పుడు చూతునో యెట్లుచూతునో యని బెంగగొని మాతండ్రి నైనం దర్శింపక యన్నమైనం దినక సీతాపురకు వచ్చితిని. నాకించుక యన్నము బెట్టింపు' మని పినతండ్రిని బ్రార్థించె. సురేశమల్లుఁడు నన్నము తెప్పింప పగలెల్ల నొకరిప్రాణముల నొకరు దీసికొనుటకై ప్రయత్నము చేసిన యారాచకొడుకు లిరువురు నారాత్రి జట్టరికము నెయ్యము మెరయ కలసి మెలసి భుజించిరి. అనంతరము పృథివిరాజు పినతండ్రితో "రేపు మనకయ్యమును ముగింపవలయు"నని పలుక "నాయనా! పెందలకడ రమ్ము పొ"మ్మని సురేశమల్లుఁడు బదులు చెప్పి వానిం బుచ్చె.

మరునాఁ డుదయమున యుద్ధ మారంభ మయ్యెను. ఆకయ్యమున నెప్పటియట్లు పృథివిరాజే జయమునందె. సారంగదేవుఁడును సురేశమల్లుఁడును యుద్ధభూమి విడిచి పలాయితులైరి. పృథివిరాజు వారిం దరుముకొనిపోవ నెడనెడ చిన్నచిన్న పోరాటంబులు జరుగుచుండె. వానిలో నయిత మెప్పుడు పృథివిరాజే విజయమునందుచు వచ్చె. ప్రళయాంతకునిఁబోలు రాచకుమారునిదాడి కోడి సురేశమల్లెట్టకేల కొకయడవిం జొచ్చి యందు నట్టనడుమ దుర్భేద్య మగు నొకప్రదేశము నెలవుగాఁ జేసికొని పగతురకు తమజాడలు తెలియవనుకొని యచ్చట నుండిరి. అట్లుండ నొకనాఁడు రేయి నిశ్శబ్దమైన యడవిలో కత్తులరాపిడిచప్పుడు వినంబడియె. అదివిని సురేశమల్లుఁడు 'మాయన్నకొడుకు వచ్చినట్లుతోఁచుచున్న' దని యింక నేమోచెప్పఁ బోవుచుండఁగనే పృథివిరాజు నపరివారముగ వానిముందరకు దుమికి ఖడ్గముతోఁ బినతండ్రి నొక్కవేటు వేయుటయు సారంగదేవుఁడు వాని కడ్డమువచ్చి "సురేశమల్లుఁడు గాయములచేఁ బీడితుఁడై కదల లేక యున్నవాఁడు. తొల్లి యిరువదిదెబ్బలకైనను సరకుసేయని యీ

కూరుఁ డిప్పు డొకగుడ్డునకైన నోపఁలేఁడు గావున నవధ్యుఁ” డని పలికె. అప్పుడు సురేశమల్లుఁడు 'నేను పోవునది నాయన్నకొడుకు చేతిలోనే గదా' యని పృథివిరాజువంక దిరిగి 'కుమారా! కయ్యము మానుము. నీవు నన్ను జంపినది యొకలెక్కలోనిది గాదు. నాకుఁ గుమారులు కలరు. వారు రాజపుత్రు లగుటచే వారికి సాయసంపత్తులు గలుగును; కాని మేము నిన్నే చంపుట సంభవించిన యెడల చిత్తూరుగతి యేమగునో? నిన్నుఁ జంపి నేనెల్లకాలము లోకనిందపాలు గావలసివచ్చు' నని వీరపురుషోచితముగ బలికెను. దయనీయములగు పినతండ్రి పలుకులు విని పృథివిరాజు హృదయము గరుగఁ గత్తులొరలో నుంచుఁడని తనసైనికుల కానతిచ్చెను. పిమ్మట పినతండ్రియుం గొడుకును నొండొరుల బిగ్గఁగౌఁగిలించుకొనిరి. తోడనే నిరుబలములు తమతమ ప్రాతపగలు కొండొకతడవు మరచి మరల కలిసిమెలసి కూరుచుండి యిష్టగోష్ఠిం బ్రవర్తిల్లిరి.

అనంతరము పృథివిరాజు పినతండ్రిని జూచి “అయ్యా! నేను వచ్చునప్పటికి మీ రేమి చేయుచుండి” రని యడిగెను. చేయుటకేమియున్నది. ఉన్నమట్టుకు దినియుబుసుపోక పిచ్చిపాడి చెప్పుకొనుచుంటిమని సురేశమల్లుఁ డుత్తరమిచ్చెను “కాని నిజాడలరయుటకయి నేను విశ్వప్రయత్నము చేయుచుండుట నీ వెఱిఁగియు నింత యజాగ్రత్తతో నేలయుంటి” వని మరల గుమారుఁ డడుగఁ బినతండ్రి యిట్లనియె. “నాయనా! నేనేమి చేయగలను? నీవు నన్నెక్కడ కాలూది నిలువకుండఁ దఱుముచుంటివి. నే నెచ్చటనైన తలదాఁచుకొవలయునుగదా! అందుచే నిచ్చట నుంటి” నని సురేశమల్లుఁడు ప్రత్యుత్తర మిచ్చె. ఆరాత్రి యట్లుగడపి మఱునాఁడుదయమున పృథివిరాజు పినతండ్రిని జూచి యచ్చటకు సమీపమున నున్న భవానిదేవాలయమునకుఁ దనతో వచ్చి యాదేవికి బలి సమర్పింపుమని యడిగెను. సురేశమల్లుఁడు లోకానుభవ మెఱింగినవాఁ డగుటచే పృథివిరాజు

దన కీనెపమున నేదేని యపాయము సేయునని యనుమానించియో యంతకుమున్ను కొన్ని నెలలనుండి తెరపిలేక పోరులుసలుపుచు గాయములచేఁ బీడితుఁడై కదలజాలకయో పృథివిరాజును జూచి క్రిందటి రాతిరి తగిలినగట్టిదెబ్బకే తాను కదలఁజాల కున్న వాఁడ నని వంకపెట్టి తనబదులు సారంగదేవునిం గొంపొమ్మని యొత్తిపలికెను.

ఎవరు వచ్చినను మంచిదేయని పృథివిరాజు సారంగదేవుని దన వెంట నాలయంబునకుం గొంపోయి యచ్చట వానిం జంపనుంకించుటయు నావీరుఁడును పృథివిరాజునకు లొంగక కొంతసేపు పోరొనర్చి తుదకు వానిచేత హతుఁడయ్యె. తొల్లి మీవారురాజులలో మొట్టమొదటివానికి అప్రతిహతమగు ఖడ్గముఁ బ్రసాదించిన యామహాదేవికిఁ బృథివిరాజు భక్తిమెఱయ సారంగదేవునితల బలిగా సమర్పించి తండ్రికిఁగల ప్రతిపగ దీర్చికొని సంతుష్టాంతరంగుఁ డయ్యె.

సారంగదేవుని దుర్మరణవార్తలు విని సురేశమల్లుఁ డేదియో నెపముపెట్టి యన్నకొడుకుతో జనకపోవుట చాలమేలయ్యెనని సంతసించి గుఱ్ఱము నెక్కి ప్రాణభయంబున నచ్చోటు విడిచి సపరివారముగ నొండొక యెడకుఁ బోవఁదలంచి మున్ను తాను జయించి యాక్రమించిన భూములకుం జనియె. ఆభూములలో నిరపాయముగ దాను నన్నినాళ్లనుండి పగతురబారి కోడి తా నందు నిలువలేనప్పుడు తనభూములు రాణాకు దక్కనిచ్చుట కిష్టము లేక సురేశమల్లుఁడు రాజుకన్న బలవంతులు బ్రాహ్మణులేకదా యని నమ్మి వారికి దానమిచ్చిన మాన్యములు రాజు మరల గ్రహించుటకు భయపడు నని యాభూములను వారికి దానమిచ్చి తా నెందేనిం జనియె. రాణా సురేశమల్లుఁడు చేసిన యాపనికిఁ గోపోద్దీపితుఁడయ్యు బ్రాహ్మణక్షేత్రములను మరల గ్రహించినచో దాను దన వంశస్థులును నఱువదివేలయేండ్లు నరకకూపముల బాధపడవలయునని నమ్మి యాబాధలు

పడుట కిష్టము లేక బ్రాహ్మణుల జోలికి పోవక యొకదండముపెట్టి యూరకుండెను.

అనంతరము సురేశమల్లుఁడు మీవారు శాశ్వతముగ విడిచి దక్షిణాభిముఖుఁడై చని యడవుల కొండలఁ గ్రుమ్మరుచుండ నొక్కనాఁడొక యాఁడుమేక తనపిల్లను తోడేలు కబళింపకుండ సంరక్షించు చుండఁగాఁ జూచి తొల్లి చారుణీదేవి యర్చకురాలు తనకు జెప్పిన భవిష్యద్వృత్తాంతంబు జ్ఞప్తికిం దెచ్చుకొని యాసమయ మిప్పుడు వచ్చిన దని యామేకఁను బిల్లను తోడేలుబారినుండి కాపాడి యా ప్రాంతములందె చరియించుచు మెల్లమెల్లగ నచ్చటి మాటవికుల లోబరచుకొని చుట్టుప్రక్కలదేశ మాక్రమించుకొని దేవల యను గ్రామముఁ దనకు నివాసముగఁ జేసికొని యందొకకోట గట్టి రాజై తన జీవితశేష మచ్చటనే గడపెను. దైవయోగమున సురేశమల్లుఁడు తాను చిత్తూరునకు దొంగయైనను యచ్చటం బుట్టిపెరిగిన వాఁడగుటచే నాపట్టణమందును మీవారుదేశమునందును బ్రేమము విడువఁజాలక తా నాపురమం దభిమానము గలవాఁ డగుటయేగాక యెల్ల యప్పుడు చిత్తూరునే మాతృస్థానముగ నెంచుకొనవలసిన దని తన కొడుకుల కవసానకాలమున జెప్పిపోయె. ఆమాటలయందు వాని కొడుకులు విశ్వాసముంచుటచేతనే చిత్తూరున కగ్బరుచక్రవర్తి వలన మహాపాయము వాటిల్ల రాణా యప్రయోజకుఁడై చావునకు వెఱచి యిల్లు దూరినప్పుడు సురేశమల్లుని తనయులలో నొకండు చిత్తూరు నిమిత్తము తనప్రాణములు ధారవోసె.

ఇట్లు పినతండ్రిని స్వదేశమునుండి పారదోలి యనంతరము పృథివిరాజుతనయన్నయగు సంగుడప్పటికిని జీవించియున్నవాఁడనియు వానికి వివాహ ప్రయత్నములు జరుగుచున్నవనియు విని తొల్లి చారుణీదేవి యర్చకురాలు చెప్పినమాట తలంచి సంగుఁడు జీవించి యుండినచోఁ దనకు రాజయోగముఁ బట్టదని వానిని వెదకి వెదకి

జంపుటకు బయనమైపోవ నిశ్చయించుకొనిరి. అంతలో వానిసోదరి వచ్చి దీనమగు తనవృత్తాంతముఁ జెప్పి సోదరుని పయన మాపెను.

రాయమల్లుఁడు తనకూతును సిరోహిదేశపు రాజున కిచ్చి వివాహము చేసెను. ఆకన్యక చక్కదనంబునకును సౌజన్యతకును పాతివ్రత్యమునకును బేరువడిసిన యోగ్యురాలైనను మగఁడామెను నిరంతరమును దగిన యాదరణముఁ జేయక నీచముగా జూచుచుండెను. ఆరాజు నల్లమందు మద్దత్తు మితిమీరునట్లు ద్రావి యొడలెఱుంగక భార్యను కొప్పుపట్టి పాన్పుమీఁదనుండి లాగి, రాత్రియంతయు గటికి నేలం బండుకొన జేయుచుండెను. ఆభిజాత్యముగల రాజకన్యక కంత కంటె నెక్కుడవమానము లేదు కావున యాబాలిక తనదైన్యమును బాపుమని సోదరునకు విజ్ఞాపనము నంపుకొనియె పృథివిరాజు సోదరీవత్సలుండై సంగునిమీదికి బోవలసిన పయనముమాని సిరోహి పట్టణమునకు బయనమైపోయి యానగరముఁ జేరి యర్థరాత్రమున నెవ్వ రెఱుంగకుండ కోటగోడలందాఁటి యంతఃపురము బ్రవేశించి పండుకొన్న గదిలో నిలిచె. అప్పుడు సిరోహిరాజు నల్లమందుమత్తుచే మేనుమఱచి మంచముపైఁ బవ్వళించియుండె. వానిభార్యయుభర్త చేత నవమానింపఁబడి పట్టెనేలం బండుకొని యుండె.

పృథివిరాజు తన గారాపుఁ జెలియలి దురవస్థ గన్నులారఁ గనుంగొని కోపావేశంబున పరవశత్వంబుజెంది పరాభవానలముం జల్లార్పగోరి నిద్రించుచున్న మఱఁది మీఁదికి ఖడ్గము నెత్తెను. తన యన్న మగనిం దెగటార్చుటకు నుంకించుట జూచి యాబాలిక మహా పతివ్రత యగుటచే నట్టి క్రూరకార్యమున కిష్టపడక సోదరుని వారించి భర్తప్రాణముల రక్షించెను. ఈకళవళము లో సిరోహిరాజు మేలు కాంచి యమదూతవలె నెదుట నిలిచిన బావంజూచి భయముచే వడఁకుచుండ పృథివిరాజు వాని నుద్దేశించి యిట్లనియె. 'నీవు మా చెలియలికిఁ గావించిన పరాభవమునకుఁ దగిన ప్రాయశ్చిత్తంబు జెప్పెద

వినుము. నీ వామె పాదములంబడి వేఁడుకొని యామె చెప్పుల నీతలం దాల్చితివా నిన్ను రక్షించెద. లేనిచో నొక్కయేటున నిన్నుఁ గడ తేర్చెద, నని గంభీరనాదముతోఁ బలుక నానల్లుఁడును పిఱికి చేయు నదేమియు లేక ప్రాణభయంబున నాపని కొడంబడి యట్లు చేసె

తన చెప్పినచొప్పున నతఁడు కావించినతోడనే పృథివిరాజు మరదిం గౌఁగిలించుకొని వానిపై నెనరు కలిగి యాదరింప వారిరువురు కలసిమెలిసి సౌహార్ద్రమున నుండిరి; కాని రాచకొమరునకు భార్య చెప్పులు నెత్తి నిడాల్చుటకన్న నెక్కుడవమానము లేదు. కనుక సిరోహి రాజుహృదయమున నీ ఘోరపరాభవాగ్ని రవులుచుండె. పాదయగుటచే నప్పుడేమియుఁ జేయలేక యతఁడు సమయమునకయి నిరీక్షించుచుండె. పృథివిరాజు రాచనగరు దొంగతనముగాఁ బ్రవేశించినను రాజుగారికి స్నేహపాత్రుఁడై విందుల నారగించుచు మహానందమున కొన్నిదినము లచ్చటపుచ్చి తన కమల్మియరుకోటకు బోవ బయనమై మరఁదిని వీడు కొనియె. సిరోహి మంచి మంచి మిఠాయిలకు బ్రసిద్ధికెక్కిన దగు టచే రాజు మార్గమధ్యమున దినుమని పృథివిరాజునకు గొన్ని భక్ష్య ముల నొసంగె.

పృథివిరాజు తనపై తనతండ్రిపైఁ గత్తికట్టిన పినతండ్రి శిబిరము నకు బోయి నిర్భయముగ నిశ్శంకముగ నన్నుమితిన సాహసికుఁడగు టచేఁ దన బావ యిచ్చిన భక్ష్యములనుగూడ మనంబున నేమనుమా నంబు నిలుపక పుచ్చుకొని మార్గమధ్యమున వానిని భక్షించెను. భక్షించి కొంత దవ్వరుగునప్పటికి వానిగుండెలు బరువెక్కెను. నోట మాట రాదయ్యెను. గుఱ్ఱముపైఁ గూరుచుండలేకపోయెను. అతఁ డప్పటికి దనకోటకు కొంతదూరములోనున్న మామాదేవి యాలయ మువద్దకు వచ్చె. అక్కడనుండి యొకయడుగైన గదలలేక యతఁడు కడసారి తనప్రియురాలిని గనుంగొనఁగోరి తారాదేవి వచ్చుటకై రమ్మని వర్తమాన మంపెనుఁ కాని యాదేవి వచ్చులోపలనె తనకు బ్రియ

నిదానంబైన యాకోటపై దృష్టినిలిపి చూచుచు సిరోహిరాజు చేసిన విషప్రయోగముకతంబున ప్రాణంబుల విడిచె

అనంతరము తారాదేవి యచ్చటకు వచ్చి భర్తకళేబరమును గాంచి విలపించి వీరపుత్రికయు వీరపత్నియు నగుటంజేసి పతివ్రతల మార్గమనుసరింపనిశ్చయించి భర్తకు జితిపఱిపించి నిర్విచారముగ స్వయంవరమునకరుగు కన్యకవోలె చిచ్చురికి తన భర్తతోఁగూడ పరమ పద మొందెను. ఇప్పటి కాదంపతులు గతించి రమారమి నాలుగు వందల సంవత్సరము లైనను మామాదేవిగుడివద్ద నేటికిని తద్దంపతులు తమదేహములు నగ్నిహోత్రున కాహుతిచేసిన స్థలము గనఁబడుచుండునట. పృథివిరాజు తనచేసిన యుద్ధములన్నిఁటియందు జయము కపటోపాయములచే నొందినను మొత్తముమీఁద నతఁడధికసాహసుండనియు రణమున వెనుకంజ యిడనివాఁడనియు పిఱికి కండలేనివాఁడనియు జెప్పవచ్చును.

అన్నను జంపి తాను చిత్తూరు సింహాసన మెక్కఁ దలంచుట యీతనియం దొక గొప్పలోపమే యనవచ్చును. ఈతఁడు గాక రాజపుత్రులలో మిక్కిలి ప్రసిద్ధికెక్కిన పృథివిరాజొకఁడు కలఁడు. అతఁడు చోహాణవంశస్థుఁడు. ఢిల్లీచక్రవర్తి. అతఁడే మహమ్మదుగోరి యను మ్లేచ్ఛరాజును మొట్టమొదట జయించి మరల నా మ్లేచ్ఛుఁడు కన్యాకుబ్జభూపాలుఁడగు జయచంద్రుని గలిసి యెత్తివచ్చినప్పుడు వారిరువురచే నోడింపఁబడి రణముఖంబున ప్రాణములు విడిచిన శూర శిఖామణి. చిత్తూరు రాజకుమారుఁడగు నీ పృథివిరాజును ఢిల్లీచక్రవర్తియగు నాపృథివిరాజని చదువరులు భ్రమచెందఁదగను. కాలాంతరమం దాపృథివిరాజు చరిత్రముగూడ ప్రకటింపఁబడును.

*

రాణా సంగుఁడు.

పదునారవ శతాబ్ద ప్రారంభమునందు మీవారు సంస్థానమునందొక మారుమూల నొక గ్రామమున బీదకాఁపు కుటుంబమొకటి యుండెను. ఒక చిన్న మేఁకలమంద నాలుగుకాళ్ళపశువులు కట్టుకొనుములకగుడ్డలు మొదలగునవి తక్క వారి కితర సొత్తేమియు లేదు. ప్రపంచమునం దెంతటి దరిద్రులున్నను వారికన్న దరిద్రులు కొందఱు కనఁబడుచు నేయుందురు. ఆకుటుంబ యజమాని యొకనాఁడు పొలము నుండి వచ్చుచుండ దారిలో చినుఁగుగుడ్డలు కట్టుకొని యన్నము లేక మలమలమాడుచున్న యొక క్రొత్తమనుష్యుఁడు వాని కగుపడెను. పశువులఁగాచుట కెవనినైన నొక సేవకునిఁ బెట్టుకొనుట కదివరకే యోచించుచుండుటచే నతఁడీక్రొత్తవాని నాపనియందు నియోగించెను. ఆఁకాపువాని భార్య యీసేవకుని దెచ్చుట కిష్టపడక కొంచెము సణుఁగుకొని యిట్లనియె. "బ్రాహ్మణులకు బిచ్చగాండ్రకు నన్నముపెట్టుట పుణ్యముగాని తక్కినవాండ్రకు దానముచేసిన నేమిలాభము. దేశములో దుర్మార్గుల నేకులు పనిపాటలుమాని తిరుగుచుందురు. ఈమహానుభావుఁ డెంతటివాఁడో మన మే మెఱుగుదుము? అదిగాక పశువులను మేపుటమాత్ర మంత పైపై నున్నదా? ఆపని యందఱు జేయఁగలరా? చిన్నప్పటినుండియు యలవాటుపడిన కుఱ్ఱవాండ్రకే లొంగునుగాని పశువులు క్రొత్తవానిని దరికిఁ జేరనిచ్చునా? ఈమనుష్యుని వలన మనపని యగునని తోఁచదు."

భార్య పలుకులు పెనిమిటి మొదట సరకుచేయలేదు. కాని పిమ్మటఁ గొన్నినాళ్లకవియే నిశ్చయము లయ్యెను. ఏలయన, సరిగా నడువనైన లేనికుఱ్ఱవాండ్రు కఱ్ఱపుచ్చుకొని యదలించినంతమాత్రమున గడగడ వడఁకి దారినిఁ బోయి దారిని వచ్చుమోటపశువు లాక్రొత్త కాపరిని లక్ష్యముసేయక విజృంభించి తిరుగఁ జొచ్చెను. యజమాను

డాసేవకుని తెలివితేటలు గనిపెట్టి యతఁ డందుకు పనికిరాఁడని యాపనిలోనుండి తప్పించి యింటిపనులు సేయుమని వారిని నియోగించెను. అతని దురదృష్ట మేమోకాని యాతఁ డింటిపనులకుం బనికి రాఁడయ్యె. ఒకనాఁడు యజమానునిభార్య రొట్టెలు కాల్చుచు తానేదో మఱియొక పనిమీఁద లోనికిం బోయి యవి మాడిపోకుండా జూచుచుండుమని సేవకున కానతిచ్చెను. సేవకుఁడు సరేయని యామాట మరచిపోయి పరధ్యానముగా నుండునప్పటి కంతలో రొట్టెలుమాడి బొగ్గులయ్యెను. ఆపూఁటభోజనము బుద్ధిలేని సోమరిపోతు మూలమున నిష్కారణముగఁ జెడిపోయెఁ గదా యని యజమానునిభార్యయేగాక యింటిలోనున్న వారందఱు వానిపైమూఁగిపడి "రొట్టెలు కమ్మఁగా వేఁగినప్పుడు పొట్టబద్దలగునట్లు తినుటకు నీవు నోరు తెరవఁగలవు గాని యవి మాడిపోవుచున్నవేమో చూచుటకుఁ గన్నులు తెరవలేవు. నీవు మాకక్కఱలేదు. నీయిష్టమువచ్చిన చోటికిఁ బొ"మ్మని చెప్పిరి.

ఆమందభాగ్యుఁ డామాటలు పడి బదులుచెప్పక యాయిల్లు విడిచి మెల్లఁగ నవతలకు నడచెను. పశువులకాపరిగను వంటలవాఁడుగను పనికిరాకున్న నతఁడు తెలివి తేటలు లేనివాఁడు కాఁడు. అతని శరీరము సుందరమయ్యు దృఢమయి చాకచక్యము కలదియు కష్టమున కోర్చునదియు నై యుండెను. రాజపుత్రదేశమందుఁ బుట్టినవాఁడెవ్వఁడు చేత నాయుధము లేక సంచరింపఁడు. ఈపురుషుఁడు నిరాయుధుఁ డగుటయేగాక నిర్భాగ్యుఁడై దారిద్ర్యమును వెళ్ళఁబోయుచుండెను. ధగ ధగ లాడు నతని శరీరచ్ఛాయనుబట్టి యతఁడు కాపువాఁ డనుకొనుటకు వీలు లేదు.

రాయమల్లు జ్యేష్ఠకుమారుఁ డగు సంగుఁడు వాఁ డట్లొకమఠమువద్ద నొకరాజపుత్రవీరుని సహాయమున నెట్టెటో ప్రాణములు దక్కించుకొని యావలకు దాఁటి మహారాజకుమారుని కొఱ కెవ్వరును పశువుల కాపరులయిండ్లు వెదకరని నమ్మి గొల్లవాండ్రతో

గలిసి మెలసి కాలక్షేపముఁ జేయుచుండెను. తాను నమ్మిన గొల్లలే తన్ను లేవఁగొట్టినప్పుడు పట్టుట కాయుధము తినుట కన్నము తలఁ దాఁచుకొనుటకు పంచ కష్టసుఖములు జెప్పుకొనుటకు మిత్రుఁడు లేని విదేశములో నిఁక నెట్లు బ్రదుకుదునాయని సంగుఁడు విచారింపఁ జొచ్చెను. అట్లు విచారించుచు నతఁ డేమియుఁ దోఁచక నడవులఁ దిరుగుచుండ నొకనాఁడు కొందఱు గుఱ్ఱపు రౌతులు వాని కగపడి వెంటనే గుఱ్ఱములనుండి దిగి వినయముగ వానిపాదములపైఁ బడి నమస్కరించిరి. శరీరమునకు గాయపుమచ్చలు కొంతమార్పు దెచ్చినను ఆవిశాలలోచనములు ఆచక్కఁదనము నొకమాఱు చూచినవా రెవ్వ రతనిని మఱచిపోరు. అందుచేతనే కనఁబడిన రాజపుత్రవీరు లాతఁడు తమకు ముందు రాజగు నని గ్రహించి సంగుని గౌరవించి "అయ్యా! మీరు బ్రతికియున్న వార్త పృథివిరాజు విన్నపక్షమున మీ కపాయము గలుగును గనుక మేము మీరహస్యమును వెలి పుచ్చము; కాని మేము మిమ్ము వినువక సేవించు చుందుము. ఈ ప్రాంతములకు సింహాస్వప్నముగా నున్న శ్రీనగరరాజుయొక్క కొలువులో మే మున్నాము. మీరుకూడ నారాజును కొలుతురేని మీకుఁ గావలసిన యాయుధములు గుఱ్ఱము నిప్పించెదము." అని వారు పలుకుటయుఁ దాను బాగుపడుట కింతకన్న మంచిసమయము దొరక దని నిశ్చయించి సంగుఁడు శ్రీనగరరాజు కొలువు నంగీకరించి రాజపుత్రవీరులు విశ్వాసము గలిగి తన్ను సేవింప దినము లొకతరబడిగాఁ బుచ్చుచుండెను.

ఒకనాఁడు శ్రీనగరరాజు పరివారసమేతుఁడై ప్రయాణమున నలసి సొలసి మట్టమధ్యాహ్నమున నెండ కోర్వలేక యొకపెద్దమఱ్ఱి చెట్టుక్రింద పండుకొనెను. సంగునకు వంటయందు నేర్పు కుదురనందున దక్కినవా రందఱు వండుకొనుచుండ నతఁడు వంట మాని యాచెట్టు క్రింద చల్లగఁ బండుకొనెను. అన్నమువండి వాని మిత్రులు దెచ్చు

నప్పటికి సంగుఁడు కత్తి తలక్రిందఁ బెట్టుకొని గాఢముగ నిదురించెను. ఆమఱ్ఱిచెట్టు తొఱ్ఱలోనుండి యొక మహాసర్పము వచ్చి సంగునితలవద్ద నిలిచి పడగవిప్పి వానితల కెండ సోఁకకుండ గొడుగుపట్టిన ట్లాడుచుండెను. ఆపాము పడగమీఁద చిత్రవర్ణములు గల యొక పక్షి యవ్యక్తమధురముగాఁ గూయుచుండెను. ఆసమయమున నొక వెఱ్ఱి గొల్లఁ డాదారినిఁబోవుచు: నిది యేమివింత చెప్పుమా యని నోరు తెఱచి రెప్పవేయక చూచుచుండెను. తక్కిన రాజపుత్రులు వాని దగ్గఱకు రాఁగానే సంగుఁడు మేల్కొని కన్నులు దెరచెను. ఆగొల్ల బోయఁడు నేలపైఁబడి సంగునకు సాష్టాంగనమస్కారమొనర్చి భయ సంభ్రమములతో "భళి భళీ! ఈబాబు గొప్పరాజు కాఁగలఁడు. ఇంత ప్రభువు లోకములో లేఁడు."

ఆమాటలు విని సంగుఁడు తన రహస్యము వెల్లడిచేయుట కిష్టములేక తాను వట్టి నిరుపేద ననియుఁ దన కట్టియోగము పట్టదనియు వాదించెను. గొల్లబోయఁడు వాని పలుకులు చెవిఁబెట్టక తనకు పాములయొక్కయు పక్షులయొక్కయు భాషలు తెలియుననియు నవి రెండు నిద్రఁబోవువానికి మహారాజభోగము పట్టనున్నదని చెప్పుకొన్న వనియు దృఢముగాఁ బలికెను. సంగుఁ డప్పటికిని గొల్లవానిమాటలు కల్ల యని నిరసించెను; కాని శ్రీనగరరాజు తనకు బంటై పనిచేయుచున్న రాజకుమారుఁడు నిజముగా బంటులా గుండకపోవుటచే నతఁ డెవ్వరో ప్రచ్ఛన్నవేషుఁడని నమ్మి వాని జన్మవృత్తాంతాదికము నెఱిఁగింపుమని బలవంత పెట్టి యెఱిఁగించినచోఁ దనకూఁతు నిచ్చి వివాహముచేసి రాజ్యము రావలసియున్న సాయముచేసి యిప్పించెద నని వాగ్దానముఁ జేసెను.

అప్పటికి సంగుని తమ్ముఁడు జయమల్లుఁడు నీచమగు మరణమును బొందెను; కాని పృథివిరాజు మాత్రము మహోన్నతదశలో నుండెను. సంగుఁడు మొదటినుండియు దురదృష్టవంతుఁడే యగుటచే

శ్రీనగరరాజు వానినిఁ జేరదీయుట కూఁతునిచ్చి పెండ్లి చేయుట సాయ ముసేయఁ దలంచుట మొదలగు వార్తలు కర్ణాకర్ణికగ పృథివిరాజునకుఁ దెలిసినందున నతఁడు తన యన్నగారిని బెద్దపులినిఁ దరిమినట్లుఁ దరిమి చంపఁ దలఁచె. అంతలో దైవయోగమున సంగుని పున్నెము బాగుండ బట్టి పృథివిరాజు తన చెల్లెలి యాపదఁ గడువఁ బెట్టుటకుఁ బోయి తనకు మిక్కిలి ప్రియమయిన కమలమీయరుకోటకు దిరిగి రాక యె దారుణమరణము నొందెనని వెనుకటిరాజు చరిత్రిలోఁ జెప్పఁబడి యున్నది. పృథివిరాజు గతించిన కొన్ని దినములకె తండ్రి యగు రాయ మల్లుఁడు మహాదుఃఖభారముచేత గ్రుంగిపోయిన యామేను విడిచి పరమపదమును బొందెను. రాయమల్లుఁడు మీవారుదేశమున కంత యెక్కువ యభివృద్ధిని దేలేకపోయినను మునుపున్న దానిఁ జెడగొట్ట కుండఁ గాపాడెను. రాయమల్లుఁడు కృపాళువై గౌరవనీయుఁడై రాజ పుత్రులయం దుండఁగూడని శాంతరసమునకు స్థానమైయుండెను; కాని కొడుకులను వంచుకొనలేకపోయెను.

పితృ రనంతరమున సంగుఁడు వచ్చి సింహాసన మెక్కి చారుణీ దేవి యర్చకురాలిమాటయు గొల్లబోయనిమాటయు నిశ్చయములుగా జేసి రణసింహుఁ డనుపేరు వహించెను; రాజస్థానమునందె గాక యితరదేశములందును గట్టిరాజు గద్దె యెక్కెనని వెల్లడి యయ్యెను. మార్వారు, అంబరు, అజమీరు, బూంది, గ్వాలియరు, కాల్పి మొద లగు రాజపుత్రసంస్థానములు సంగుని యాజ్ఞను శిరసావహించుచు వచ్చెను. మాళవదేశము మొదలు ఆబూయను పర్వతశిఖరమువఱకు నతఁ డేక ఛత్రాధిపత్యము వహించెను. రాజ్యమారంభించిన వెనుక నాతఁడు పదునెనిమిది చిన్నచిన్న యుద్ధములు ఢిల్లీచక్రవర్తితోను మాళవరాజుతోను జేసి గెలుపు చేకొనుచు వచ్చెను. ఢిల్లీచక్రవర్తిని యొకమారు గాక యనేకమారులు గెలిసెను. మీవారు రాజ్యము యొక్క సరిహద్దు లన్నిప్రక్కలను పెరిగెను. ఉత్తరపుటెల్ల బయానా

యనుకోటవద్దనున్న పసుపుటేరు వఱకు వ్యాపించెను. సంగుఁడు మీవారురాణాలలో నెల్ల నగ్రగణ్యుఁ డగుట కొక కథ కలదు.

ఒకమారు దేవతలలో నొకఁడు మనుష్యావతారమెత్తి తన పూర్వశత్రువగు నొక మనుష్యునిమీద పగదీర్చుకొనుటకు భూమి మీఁదకు వచ్చి తిరుగుచు చిత్తూరునకు వచ్చెనట. సంగుఁడు వానిని చూఁడగనే యతఁడు మహాపురుషుఁడని గ్రహించి యాదరించి గౌర వించెనట. ఆదివ్యుఁడు సెలవుపుచ్చుకొని పోవునప్పుడు పటుత్వముగల యొక రక్షరేఖ నొకసంచిలోఁ బెట్టి సంగున కిచ్చి దానిని మెడలో గట్టుకొమ్మనియు నది మెడలో నున్నంతకాలము వానికి జయము గలుగుననియు నదిపొరబాటునగాని దైవవశమునగాని వీపుమీఁదకు దిరిగినపక్షమున వానికి చెడ్డదినములువచ్చినవని నమ్మవలసినదనియు దృఢముగాఁ జెప్పెనఁట. తనమాట నిశ్చయమని ఋజువు చేసికొను టకు దివ్యపురుషుఁడు సంగునకు నెమలియీకనిచ్చి "దీనిని దీసికొని పోయి మీనగరమునందుఁ మృతినొందినవారి నందఱి దీనితో స్పృశి యింపుము. వా రందఱు మరల బ్రతుకుదు" రని పలికెను. ఆమాట చొప్పున రాణా చిత్తూరునకువచ్చి కనఁబడిన ప్రతిశవమున కా నెమలి యీఁకను దగిలింప నామృతకళేబరము ప్రాణవంతమై లేచి నిలుచుచు వచ్చె. అంతట దేవునిమాటలు నిజమునినమ్మి సంగుఁ డాదివ్యపురు షునిపేర తనయూర నొక యాలయము గట్టించెను. ఆయాలయము సంగుఁడు పోయిన వెనుక చాలకాలమువఱ కుండెను.

దివ్యపురుషుఁ డిచ్చిన రక్షరేఖ రాజపుత్రులమీఁదను మహ మ్మదీయులమీఁదను పలుమారు ప్రయోగింపఁబడి యజమానునకు జయముఁగలిగించుచు వచ్చెను; కాని స్వల్పకాలములోనే మహావీరాధి వీరుఁడై మేటిమగల గం డడగించి భూరమండలమును గడగడవడఁ కించిన రాజసింహమునకుఁ దనకు వెరపు గలిగింపఁగల సాహసుఁ డొకఁడు బయలుదేరుచున్నాఁ డన సంగు డించుకయు నెఱుఁగఁడయ్యె.

అప్పుడు సుల్తాను ఇబ్రహీం మనుమఁడు ఢిల్లీచక్రవర్తిగా నుండెను. వాని క్రూరత్వము దౌర్జన్యము గర్వము మితిమీరియుండుటచే మంత్రి సామంతాధికులు వానితో వేగలేక వానిని విడిచిపోయిరి. దేశమం దంతట పితూరీలు బయలుదేరెను. చక్రవర్తి యొకదానిని క్రౌర్యముతో నడప నణచి యొకటి తలయెత్తుచుండెను. ఇట్లుండ చక్రవర్తి పినతండ్రి ఢిల్లీమీఁద దండెత్తుమని బేబరును ప్రేరేపించుటకు కాబూలు నగరమునకుఁ బోయెను.

ఈబేబరు మొగలాయివంశస్థుఁ డగు మహమ్మదీయుఁడు. ఈతని పూర్వులు చంగిసుఖాను టామురులేను మొదలగువా రింతకుమున్న హిందూస్థానముపై దండెత్తి తురకల కందఱకు దారిచూపిరి. బేబరు చిరకాలమునుండి హిందూదేశముపై నెపుడుదండెత్తుదునా యని యూటలూరుచు మంచి యదనుకై వెదకుచుండెను. అదివఱకతఁ డొకసారి పాంచాలదేశముపై దండెత్తెను. ఆదండయాత్రలో నతనికి రాజ్యలాభ మంతగా లేకపోయినను వాని సైనికులు పర్వతమయమగు తమ గొడ్డుదేశముల నెన్న డెఱుఁగని మహాభోగముల రత్నగర్భమగు హిందూదేశమున ననుభవించుటఁ జేసి యీదేశమును వదలి పోఁజాలక దండెత్తుమని తమ యజమానుని బురికొల్పిరి. యజమానుని యొక్కయు సైనికులయొక్కయు కోరికల కనుగుణముగా ఢిల్లీచక్రవర్తి బంధుగుడు గూడవచ్చి పిలుచుట సంభవించెను. అందుచేత బేబరు దిట్టమయిన సేనఁగూర్చుకొని పర్వతములలోనుండి బయటఁబడి పంజాబుదేశమును గడచి తన్ను దిరింపవచ్చిన సేనల నొకదాని వెనుక నొకటి జయించి క్రమక్రమమున ఢిల్లీమీఁదికి వచ్చెను. అట్లు వచ్చివచ్చి పానిపట్టు గ్రామమున లక్షసైన్యముతో యుద్ధమునకు సిద్ధముగానున్న ఢిల్లీ యిబ్రహీంలోడిని గాంచెను. ఇబ్రహీం రణరంగమున మృతినొంది చక్రవర్తి యని మానవాలు పట్టుటకు వీలు లేనిస్థితిలో పడియుండెను. బేబరు చక్రవర్తి యగుటచే మసీదులో ప్రార్థనలతని పేరనే జరిగెను.

మహాసేనాసమేతుం డగు ఢిల్లీచక్రవర్తి కాబూలు ప్రభువగు చిన్నదొరచేత నోడింపఁబడుట హిందువులకు సంతోషకరము గాదయ్యె. ఏలయన నిద్దఱు గోమాంసముం దిను పచ్చితురకలె. ఇద్దఱు హిందువుల దేవాలయముల నాశనము చేయు ఘాతుకులె. వారిరువురిలో నెవరు గెల్చిన వానిని దరిమికొట్టుభారము రణసింహుఁ డగు మీవారు రాణా దని జనులు చెప్పుకొనిరి.

అందుచేత రణమల్లుఁడును తేజోరాశియు నగు సంగమహారాజు బేబరుపైఁ గత్తి కట్టి కయ్యమునకు వెడలెను. ఆరాజసింహునకు సాయమై యెనుబదివేలగుఱ్ఱపుదళము, నుత్తమవంశజులగు నేడుగురు మహారాజులు, రావు బిరుదముగల తొమ్మండ్రుగురు సామంతులు, రావలులు రాహుత్తులను బిరుదములుగల నాయకులు నూటబదునలుగురు నడుచుచున్న కొండలవంటి యేనుఁగు లైదువందలును వచ్చి సంగరరంగమున నిలిచె. ఈసేనం గూర్చుకొని సంగుఁడు మొట్టమొదట బయానా యనునూరికి బోయి యచ్చటి కోటను ముట్టడించెను. ఆముట్టడి జరుగుచున్న కాలముననే సంగుఁ డొకనాఁ డచ్చటిపసుపునీటియేటిలో స్నానము సేయుచుండ గంఠమునందలి రక్తరేఖ వెనుక ప్రక్కకుం దిరిగి వీపుపై వ్రేలఁబడియె. అప్పుడు దన మరణ మాసన్నమైన దని యతఁడు దెలిసికొని తగు ప్రయత్నముఁ జేయునప్పటి కంతలో బేబరు బయానాకోటను విడిపింపు మని పదునైదువందల సైనికుల నంపెను. కాని యాసైనికులలోఁ గొందఱు మాత్రమే బ్రతికివచ్చి రాజపుత్రవీరుఁడు సామాన్యుఁడు కాఁ డనియు జీతములకొఱకే యుద్ధములు సేయు ఢిల్లీసైనికులకును రాజపుత్రసైనికులకును జాల భేదము కలదనియుఁ జెప్పిరి. మీవారు రాజ్యమున కుత్తరపుసరిహద్దుగా నుండవలయు నని సంగుఁడు కాన్వాహా యను గ్రామమున గొప్ప మేడ గట్టించెను.

ఆమేడ యెదుటనే బేబరు శిబిరము వేయించెను. ఫిరంగుల బండ్లను సరకులబండ్లతో గలిపి గోనెసంచులతో గట్టి సేనలో మొదటివరుస నమర్చి వానివెనుక సేనను నిలిపెను. ఆబండ్లు చాలని చోట్ల కాంపుదల నిమిత్తము గోతులు త్రవ్వించెను. వాని ఫిరంగులలో జయఫిరంగి యనుపేర నొకఫిరంగి యుండెను. దానిని ఉస్తాదా యను సేనానాయకుం డొకండే మిక్కిలి నేర్పుతో నుపయోగించుచుండునంట. అతని శక్తియేమోకాని యెక్కుమా రాతం డాఫిరంగిని దినమునకు బదియారుసారులైనను బ్రయోగింపం గలిగి యుండెనంట. ఆయుద్ధ ముభయపక్షులవారికిం గడుబాధకరముగ నుండెను; కాని పైనుండి చూచినవారికి మిక్కిలి వినోదముగ నుండెను. ఉభయులు నొకరి కొకరు తీసిపోవువారు కారు. జన్మమాతయు యుద్ధములయందె గడపి దేశసంరక్షణము నిమిత్తము రక్తము ధారపోసి యుద్ధములలో నొకకన్ను నొకచేయి యొకకాలు పోగొట్టుకొని యెనుబది గాయములచేత తూట్లుపడియున్న శరీరము గలిగి శూరశిఖామణి యనుపేరు గాంచిన సంగుం డొకప్రక్క నుండెను. పెద్దపులిమీసములు మెలిపెట్టుటకైన సింగపుజూలు నూడబెరుకుటకైన వెనుకదీయనివారును గయ్యములయందు మడమ దిరుగనివారును బ్రతికియుండిన మహాకీర్తిని మృతినొందిన వీరస్వర్గమును జూరగొనుటకు సిద్ధముగ నున్నవారు నగు రాజపుత్రవీరు లనేకు లామహారాజు వెనుక బాసటయై నిలిచిరి. వా రందఱుం దరతరములనుండి పూర్వులు చేసిన శూరకర్మములం దలంచి గర్వోద్దీపితులై యుండిరి. ఆరాజకుమారరత్నములు క్రొత్తపెండ్లికూంతులను వరించునట్లు మృత్యుదేవతలను గూడ వరించు విద్యను నేర్చికొని వీరపురుషునకు నంతఃపురమున హంసతూలికాతల్పము శాశ్వతమయినపాన్పు కా దనియుం దమయాయుధములచేం దెగిన పగతుర కళేబరములతో నిండిన యుద్ధభూమియే శాశ్వతమయిన పాన్పనియు నమ్మిన మహాశూరులు.

ఇఁక రెండవపక్క నున్నవాఁడో పదునొకండేండ్ల ప్రాయముననే రాజ్యమున కభిషిక్తుఁడైనవాఁడు. పరరాజుల పీడవలన పితృపితామహార్జితమయిన రాజ్యమును గోల్పడి దేశదిమ్మరియై చిరకాలము గడపినవాఁడు. అదివఱకు సమర్కండునగరమున నతఁడు రెండుసారులు సింహాసన మెక్కి రెండుసారులు దానిని వదలుకోవలసినవాఁడయ్యె నెప్పటికైన దాని మఱల సంపాదించి మఱి చావవలయు నని తలంచు చుండువాఁడు. సంగునివలెనే యిల్లువాకిలి లేక గొడ్లగాసికొనియు కొండలవెంబడి తిరిగియుఁ గొంతకాలము పుచ్చి యెట్టకేలకు 'కాబూలు' నగరమును బట్టుకొని దానికి ప్రభు వై యంతకన్న మంచిదేశమును స్వాధీనము చేసికొనుటకై యదను వెదకుచున్నవాఁడు. ఈయుద్ధమునాఁటికైన నతఁడు నడివయస్సును దాఁటినవాఁడు గాక మంచి శరీరదార్ఢ్యముఁ గలిగి శత్రుదుర్నిరీక్ష్యుఁడై వెలయుచుండెను. బలముగల మనుష్యుల నిద్దఱను చెరియొకచంకఁ బెట్టుకొని కోటగోడలపైఁ బరుగెత్తుటకును వానికి సామర్థ్యముఁ గలదు. అతఁ డెప్పుడు గుఱ్ఱపుజీనుమీఁదనే కాఁపురము చేసినవాఁడని చెప్పవచ్చును. మార్గమధ్యమున నడ్డమువచ్చిన ప్రతినదిని నతఁడు నిండువరదలోనైన ననాయాసముగా నీఁదుకొనిపోవునేగాని నోడనైన నెక్కువాఁడు కాఁడు. అంతటి శూరాగ్రేసరుఁడయ్యు బేబరు పారశీకభాషలో మృదువయిన కవిత్వము చెప్పఁగల రసికుఁడు. అతనికి స్వమతాభిమాన మెక్కుడుగ నున్నదికాని యాయభిమానావేశముచేత శత్రురాజులయందు మంచి గుణము లేవైన నున్న వానిని మఱచిపోవక వానిని మెచ్చుకొనుచు నతఁడు వ్రాసిన గ్రంథములలో నెక్కు డౌదార్యమును జూపుచు వచ్చెను.

రాణాసంగున కింతకంటె సుగుణవంతుఁడు నింతకంటె పౌరుషశాలియు నగుశత్రువుం డెన్నఁడు దొరికి యుండలేదు. రెండు తెగలవారి కది మంచియుద్ధమే. రాజపుత్రులందఱు తమ దేవాలయముల

నెల్ల నేలమట్టముగఁజేసి దేవతావిగ్రహములఁ బగులఁగొట్టి పాడు చేసిన మ్లేచ్ఛులను తమకులదేవత యగు భవానిమాత తప్పక యడచి తమకు జయమును గలిగించునని నమ్మి ధైర్యముగ నుండిరి. మొగలాయీలు విగ్రహారాధనము చేయు పాపాత్ములగు హిందువుల సంహారించుటకుఁ దోడ్పడుమని అల్లాను ప్రార్థించిరి. ఈ రాజపుత్ర మొగలాయి ప్రభువులు తక్కిన గుణములలో సమానులైనట్లె కైఫునను నల్లమందు మద్దతుబీల్చుటలోఁగూడ సమానులే. పదునైదు దినములవఱకు రెండుసైన్యములు యుద్ధ మారంభింపక నొకదాని నొకటి చూచుకొనుచు నేది ముందుగాఁ గయ్యమునకు దిగిన నేమి ప్రమాద మగునో యని శంకించుచు నూరకొనిరి. బేబరు సైనికులు కొంతవఱకు నిరుత్సాహులయి యుండిరి. ఏలయన వారు తమయాలుబిడ్డలను గృహములను బాసి చిరకాల మగుటచే నింటిపై దృష్టులు బార మిడిమిడి యొడలు గాయు హిందూదేశపుబయళ్ళను విడిచి తమ కొండగేహముల కెప్పుడు పోవుదుమా యని బెంగఁగొని స్వదేశమునకుఁ దోడ్కొని పొమ్మని బేబరును బలవంతపెట్టిరి. వెనుక బేబరు పంపిన పదునైదు వందల సైనికులలో హతశేషులు వచ్చి సంగుని సైనికులపేరు విన్న గడగడ వడఁకునట్లు తక్కినవారిని భయపెట్టిరి. తురక శిబిరము నంటివచ్చిన జ్యోతిష్కు లెప్పుడు చెప్పినను నీచదశనేగాని యుచ్ఛదశను జెప్పరైరి. అంగారకుఁ డప్పుడు పడమట నున్నందున వాని కెదుట దిక్కున నుండి యుద్ధము చేయువారికి తప్పక యపజయము కలుగునని వారు నొక్కి పలికిరి.

ఆ రెండువారములలోను రాణాకును ఢిల్లీచక్రవర్తికిని సంధిమాటలు జరిగినవని రాజపుత్రచరిత్రకారులు కొందఱు వ్రాసిరి. బేబరు తాను విదేశములలో పంచాగ్నిమధ్యమువంటి శత్రుమండల మధ్యమున నొంటిగ నుండుట యెఱుఁగును. ఈ యుద్ధములో తన కపజయము సంభవించెనా పగతురు నలువురు నాలుగుమూలలనుండి

వచ్చి తన్ను చుట్టుకొందురనియు నప్పుడు తాను కష్టపడి సంపాదించిన ఢిల్లీ రాజ్యము చేయి దాటిపోవుటయేగాక స్వస్థానమైన కాబూలునైన చేరుట సంభవింపదనియుఁ గూడ నతఁ డెఱుఁగును రాణాసంగుఁడు చాకచక్యము గలవాఁడు వివేకియునై మీవారురాజ్యమునిమిత్తము స్వసౌఖ్యమును గణియింపక పాటుపడుచున్న వాఁడని యతఁడు విని యుండెను. అందుచే రాజపుత్రచరిత్రకారులు చెప్పిన ట్లుభయులు సంధిప్రయత్నములుచేసి యుందురనియే మనము నమ్మవచ్చును. ఆయొడంబడికలో బేబరు కోరిన పద్ధతు లన్నియు రాణా కవమానకరములు గానివియు నతఁడు తప్పక యంగీకరింపదగినవియునై యుండెను.

పద్ధతులివి 1 పసుపునీటియేరు మీవారురాజ్యమున కుత్తరపు ఎల్లగా నుండవలయును. 2. బేబరు ఢిల్లీ రాజ్యము నాక్రమించినందుకు రాణావారి కేఁటేఁట కొంతకప్పము నిచ్చుచుండ వలయును. కాని యిట్లు సంధినిగురించి మాటలు జరుగుచుండ సంగుఁడు బేబరు వద్దకుఁ బంపిన రాయబారి తురకలవద్ద లంచము గ్రహించి నీచుఁడై తనయజమానునిగుట్టు బయలుపెట్టెనని రాజపుత్రులతో నొకవాడుక కలదు. ఆరాజద్రోహి తారావంశస్థుఁ డగు శిలాదేవుఁ డనువాఁడు. బేబరు పలుమారు తాను జేసినతప్పులను గూర్చి నిజమయిన పశ్చాత్తాపమును బడుచు వచ్చెను. దాని కుదాహరణముగ నొక చిన్నకథ గలదు.

అతఁ డదివఱకు మద్యపానము విశేషముగాఁ జేసెడు వాడుక కలదు. అది పాపమనియు నాకారణంబున భగవంతునకుఁ దనపై నాగ్రహంబు వొడముననియుఁ దెలిసికొని యతఁ డాదినము మొదలు సారాయములను ద్రాఁగనని గొప్పయొట్టు పెట్టుకొని యంతకాలమును సారా త్రాఁగెడు వెండి బంగారుగిన్నెలు పళ్ళెములు ముక్కముక్కలుగా బగులఁ గొట్టి యాముక్కలను ఫకీరులకు బీదలకు పంచిపెట్టెను.

అంతటితో తనివిసనక యతడు గూనలతో నున్న సారానంతయు నేలఁ బారఁబోయించి యాదినమున దనకు జయము లభించిన పక్షమున మహమ్మదీయులవద్దనుండి తాను గ్రహించుచున్న దస్తావేజుపన్ను కొట్టివేయుదునని ప్రమాణము చేసెను. మాటలతో బోవక కార్యముఁజేసి చూపిన తమ చక్రవర్తి యొక్క మార్గము ననుసరించి సేనాపతులు సామంతులు ఉమ్మరావులు అమీరులు మొదలగువారు మున్నూరుమంది యొక్కదినము లోపుగ త్రాఁగమని శపథముచేసి త్రాగుబోతుతనమును మాని పవిత్రులయిరి. ఇట్లు జరిగినపిదప బేబరు విచారగ్రస్తుడయిన సైనికులను సేనాపతులను బిలిచి వారికి మతావేశము గలిగించి కయ్యమునకుఁ బురికొల్పవలయునని తలంచి యిట్లని విజ్ఞాపనము చేసెను.

“ఓవీరులారా! ఈ ప్రపంచమునఁ బుట్టినవాఁడు గిట్టకమానఁడు. ఎప్పుడో యొకప్పుడీలోకమును విడువక తప్పదు. బ్రతికియుండి పరాభవములు పొందుటకంటె చచ్చి గౌరవమందుట మేలు. నేను చచ్చినను సరే మంచిపేరుతో చనిపోయితినా చాలును. భగవంతుఁడు దయామయుఁడు. మన మిందు గడతేరితిమా మతముకొఱకు మృతినొందిన శూరులమగుదుము. గెలిచితిమా దేవుని మెప్పించినవారమగుదుము. కాబట్టి మనము మరణమునకు జంకమనియు యుద్ధభూమినుండి వెనుకంజ యిడమనియు నొకమారు ప్రమాణములు చేయుదము.”

ఆపలుకులు విన్నవారికందఱకు పౌరుష ముక్కెక్కించెను. సైనికులందఱుఁ దమ వేదమగు ఖురాను జేతఁ బట్టుకొని యుద్ధమున గెలువవలయు లేక చావవలయునని ప్రమాణములు చేసిరి. ఒడలిలో నూపిరిలేనివాఁడు నయితము మతావేశముచేత పరవశత్వమునొంది ప్రాణములపై నభిమానము వదలుకొని ముక్కాకలను దేరిన పగతురం బొడుచుటకు సిద్ధముగ నుండెను. అంతట శత్రువులపయిం బడుటకు

వారేర్పాటు జేసికొన్నందున మొగలుతీరిన వెనుక బేబరు గుఱ్ఱము నెక్కి సైనికుల కుత్సాహము గలిగించుచు సేనాపతులకు నడచుకొన వలసిన పద్ధతులను గఱపుచుఁ గొంతసేపు దిరిగెను

1527 వ సంవత్సరమున మార్చి 27 వ తేది శనివారమునాడు రాజస్థానముయొక్క భాగ్య మెట్లున్నదో నిర్ణయించెడు యుద్ధము జరిగెను. రక్షరేఖ మఱియొక లాగైపోయినను మొట్టమొదట జయ మెప్పటియట్లు రాణాసంగునికే యగునని యెల్లరు భావించిరి. బేబరు చక్రవర్తియొక్క సైన్య మంతయు కేవలము రాజపుత్రవీరుల పోటు చవిచూచి యెఱుఁగదు. నల్లమందుమత్తుతో కన్నులెఱ్ఱబడ రాజపుత్రయోధులు శత్రువులపయిఁబడి కత్తులను బల్లెములను రక్తములో ముంచియెత్తుచు వీరవిహారము చేయనారంభింప, దిట్టతనమునకు ప్రసిద్ధికెక్కిన కఱకుతురక లేమియుఁ జేయలేక యూరకొనవలసి వచ్చెను. పూర్వ మెన్నెన్ని యుద్ధములలో వైరుల యెదిరిపాటుల నడఁచిన బేబరుయొక్క జయఫిరంగియైన రాజపుత్రుల నించుకయును పులో నుంచజాలదయ్యె. ఆసమయము నెఱిగి బేబరు మంచియుపాయము నాలోచించి తనసేనలోఁ గొంతభాగమును గుండ్రముగా దిరిగివచ్చి రాజపుత్రుల జుట్టుకొమ్మని యానతిచ్చి ఫిరంగులను ముందునకు జరిపించి మూలబలమునకు తుపాకులిచ్చి ముందునడిపించి బాణ వర్షమును గురిపింప నారంభించెను. అప్పుడు రాజపుత్రసైన్యములో నొకభాగమున కధిపతియైన శిలాదేవుఁ డనువతఁడు రాజద్రోహము సేయఁదలంచి గూడె రాయిఁ జేసికొని తన సేనతో బయలుదేఱివచ్చి శత్రుపక్షమునఁ జేరెను.

పగతురసేన వచ్చి యాకస్మికముగ వెనుక దాఁకుటచేతను స్వజనము మోసపుచ్చుటచేతను, తురకలు పట్టినపట్టు విడువకపోవుట చేతను రాజపుత్రసేన యెట్టకేలకు కట్టుచెడి తిరిగి పారిపోవలసివచ్చెను. మహమ్మదీయులు రాజపుత్రసేన నొకమూలకుం దరిమి ఫిరంగులు

బారుచేసి కొట్టఁజొచ్చిరి. అందుచే దాఁదాపుగా నందఱు హతు లయిరి. కొంద ఱెట్లో దెబ్బలు తప్పించుకొని పాఱిపోఁగలిగిరి. వారిలో రాణా యొకఁడు ఆ రణమునఁ దగిలినగాయములచేత కుంటియగుటచే రణరంగముననుండి పాఱిపోవుట కతని కిష్టము లేకు న్నను- సేవకులే యతనిని మోసికొనిపోయి యపాయముననుండి దాఁటించిరి. కాని యనేకులు యుద్ధభూమినుండి విడువక ప్రాణములు విడిచిరి. అట్టివారిలో చందావతువంశస్థుఁ డగురాజపుత్రవీరుఁ డొకఁడు మహాశూరు లగు మూఁడువందలమంది చుట్టములతో మృతినొంది రాణా వారికి తొల్లి రాజ్యము సేయునప్పు డాలోచనలు చెప్పుటలో నెట్లు ప్రథమగణ్యుఁ డయ్యెనో వారినిమిత్తము ప్రాణములు విడుచుటలో నట్లే ప్రథమగణ్యుఁ డయ్యెను. అతనికి సాయమై మార్వారురాజ కుమారుఁడు మఱి యిరువదిమంది రాజకుమారులతోఁ గూడి నేలం బడియుండె. ఈయుద్ధము జరిగినదాపునకు సమీపముననందే బేబరు రణనిహతు లయినరాజపుత్రశూరులపుఱ్ఱెలతో నొకజయస్తంభమును గట్టించెను.

ఇట్లు సంపూర్ణ పరాజయము నొంది కూరుచున్న చోటనుండి కదలలేని కుంటియయ్యు రాణాసంగుఁడు శౌర్య గాంభీర్యములయందు సింహమువలె మెలఁగ జొచ్చెను. తలుపు వేసికొని చిత్తూరుకోటలో దాఁగికొనుట కతనికిష్టము లేక కోటతలుపు లెప్పుడు తెఱచి యుండ వలసిన దని యానతిచ్చి తా నెప్పటికైన శత్రువులను జయించి జయ ధ్వనులతోఁ గోటలోఁ బ్రవేశింతునని చెప్పుచువచ్చె ఈపరాజయము వలన గలిగినపరాభవమును పోగొట్టుకొనువఱకు యుద్ధభూమిలో నొకగుడారము వేసికొని యదియే యిల్లుగా నతఁ డుండెనఁట. అది వఱకు యుద్ధములో మృతినొందిన రాజపుత్రశూరులయొక్క భార్యలు సేనలం బోగుచేసి ఢిల్లీచక్రవర్తి మీఁదికిఁ జను మని రాణాకు సమ ర్పించిరిగాని పరాజయమునొందిన యొక్క సంవత్సరములోనే యతఁడు

పరలోకగతుఁ డగుటచే నాసేనలం గూర్చుకొని తురకలతో పోరు నంతటిభాగ్య మతనికిఁ బట్టదయ్యె.

సంగుఁడు విషము దిని చచ్చెనని కొంద ఱందురు; కాని యది నిజము కాదు. చిన్నతనమునుండియు నిల్లువిడిచి తిరిగి యతఁడు పడిన కష్టములను మహాయుద్ధములయందు దగిలినయెనుబదిగాయములను విశేషించి 'కణ్వాహా' దగ్గరజరిగిన యుద్ధమును విషముకంటె నెక్కుడు తీక్ష్ణములై వాని కకాలమరణమును గలిగించెను. మీవారు రాజ్యమును పాలించిన రాణాలలో సంగుఁడు మహాప్రతాపశాలి. అందుచేత నతఁడు యందఱికన్న గొప్పవాఁడని యప్పుడప్పుడు కొంద ఱనుచుందురు. ఆతనివెనుక సింహాసనమునకు వచ్చిన వానివంశస్థులు సంగునివలె దృఢచిత్తులై చరించినచో చిత్తూరునకు దీనదశ రాకయుండును.

సంగుని చరిత్రము సమగ్రముగాఁ జెప్పఁబడినది గావున నింక నతని వైరియగు బేబరు చరిత్రము నించుక చెప్పవలసి యున్నది. ఇతఁడు మొగలాయివంశస్థుఁడు. ఈతని పూర్వుఁడగు చంగిసుఖానుఁడు ఆశియా, యూరోపుఖండముల రెండును దండెత్తి మిడుతలదండువంటి తురకసేలతో నింపి రక్తప్రవాహములు ప్రవహింపఁజేసి యానాటి మానవజాతి నంతను గడగడ వణఁకించిన చండశాసనుఁడు. అతఁడు పదిమూడవశతాబ్దముయొక్క ప్రారంభమున హిందూదేశముపై దండెత్తి సింధునదికిఁ బడమట నున్నభూముల నాక్రమించి యేంచేతనో మనదేశమున నిలువక స్వస్థానమునకుఁ బోయె. వానితరువాత వాని వంశస్థుఁడును వానికంటెను క్రూరుఁడు నగు తామరలేను 1399 వ సంవత్సరమున హిందూదేశముపై దండెత్తి వచ్చెను. ఈతనికాలొకటి కుంటిగ నుండెను. సహజముగ దుర్బలుఁడయ్యు నితఁడు మెచ్చదగిన మనోబలముచే మొగలాయిలకెల్ల ప్రభువై తార్తారు దేశమున నున్న సమర్కందునగరమున సింహాసన మెక్కి యనేకదేశ

ములఁ జయించెను. బేబరు తామరలేనున కాఱవతరమువాఁడు. ఇతఁడు తనవంశస్థులవలె ప్రతాపవంతుఁడే కాని వారివలె నిష్కారణముగా మానవజాతిని నిర్మూలించునట్టి క్రూరుఁడు కాఁడు. ఇతనితలిదండ్రులు చిన్నతనమునందె మృతినొందుటంజేసి బాల్యమునందె సింహాసనస్థుఁడై పలుమారు రాజ్యభ్రష్టుఁడై యనేకస్థలములయందు క్రొత్తరాజ్యములు స్థాపించి యెట్టకేలకు హిందుస్థానముపై దండువిడిసి ఢిల్లీ చక్రవర్తి యయ్యెను. ఇతఁడు ప్రతాపవంతుఁ డగుటయేగాక పారశీక భాషలో మంచి కవనముగూడ జెప్పఁగల సమర్థుఁడు. ఇతఁడు హిందూదేశమును జయించినాఁ డన్నమాటయే గాని జయించినపిదప పట్టుమని పదికాలములపాటు దేశము నేలలేదు. అతఁడు 1526 సంవత్సరమున చక్రవర్తియై 1530 సంవత్సరమున మృతినొందెను. ఆనాలుగు సంవత్సరములైనను మనస్స్థిమితము లేక యుద్ధములోనే గడపవలసి వచ్చెను. ఇతని మరణమునుగూర్చి యొకచిత్రకథగలదు. అతని పెద్ద కుమారునకు జబ్బుచేసి ప్రాణముమీఁదికి వచ్చెనఁట. కుమారుని యందు బేబరుకు మితిమీరిన ప్రేమయుండుటచే దనకొడుకును రోగవిముక్తునిజేసి తనకాజబ్బు తెప్పింపుమని భగవంతుని ప్రార్థించెనట. అతడు ప్రార్థించినట్లుగానే క్రమక్రమముగా హుమాయూనున కారోగ్యము గలుగుటయు బేబరు జబ్బుపడి మృతినొందుటయు సంభవించెను. ఢిల్లీ పాలించిన మొగలాయిచక్రవర్తుల కితఁడే మూలపురుషుఁడు.

చిత్తూరు రెండవముట్టడి.

కర్ణావతీయుద్ధ మైనతరువాత పాడుపడినస్థలములు బాగుచేసి కొనుటకును మరల పూటుబడుటకును రాజస్థానమునకుఁ గొంత విశ్రాంతి కలిగినది. ఎవఁడో యొకవీరుఁడు మృతినొందని కుటుంబము గాని గృహముకాని లేకపోవుటచే రాజస్థానమం దంతట శోకదేవత విహారము చేయుచున్నట్లు కనఁబడెను. ఆదారుణయుద్ధమైన తరువాత గలిగిన విశ్రాంతిచే రాజపుత్రస్త్రీలు తమ మగవారలకు జరిగిన పరాభవపు మచ్చను దుడిచివేయఁగల శూరులగు కుమారులను గని పెంచుచుండిరి.

రాణాసంగుఁడు పోయిన రెండుసంవత్సరములకే బేబరుచక్రవర్తియుఁ గాలధర్మము నొందుటచేఁ గ్రొత్తగా జయించిన భూములన్నిటిని గలియఁగట్టుకొని సంరక్షించుకొనుభారము వాని కుమారుఁడగు హుమాయూనుపైఁ బడెను. హుమాయూను ధైర్యశాలియు నౌదార్యవంతుఁడు నై స్వగౌరవముఁ గాపాడుకొనువిషయమున రాజపుత్రు లెంత తీవరముగా నుందురో యంత తీవ్రముగ నుండి దయాళువై సర్వజనులచేతఁ బ్రేమింపఁబడుచు వచ్చెను. రాచరికమున కుండవలసిన కాఠిన్యము మనోధైర్యము చిత్తనైర్మల్యము మొదలగు గుణములు లేకపోవుటయేగాక తొల్లి వానితండ్రి కభ్యాసములైన నల్లమందు మద్దతు మొదలగునవి వాని కలవడెను. అందుచే నతఁడు స్థిరబుద్ధి లేనివాఁడై బేబరువలె నలుదెసలం జెదిరియున్న రాజ్యమును కూడగట్టుకొని పాలింప లేకపోయెను.

అదియటుండ రాణాసంగుని జ్యేష్ఠపుత్రుఁడు రత్నసింగు రాజపుత్రకులజులవద్ద నుండు శౌర్యగాంభీర్యాది సమస్తలక్షణములు గలిగి తండ్రి పరోక్షమున రాజ్యమునకు వచ్చెను. గద్దె యెక్కినతోడనే

యతఁడు కోటకావలివాండ్రం బిలిచి "తల్లి మాతృప్రియగు రాణా సంగుఁడు తెరచియుంచు మనిన తలుపులు తెరచియేయుంచవలయును; కాని మరల మూయవద్దు. వాని నాలాగుననే యుండనిండు. ఢిల్లీ నుండూరు పట్టణములే చిత్తూరునగరద్వారములగు గాక" యని నొక్కి చెప్పెను. కాని యతఁ డెన్నోకష్టము లనుభవింపవలసివచ్చెను. ఆకష్టములలోఁ గొన్ని స్వయముగ దెచ్చుకొన్నవియుఁ గొన్ని వాని యనుచరుల బుద్ధిహీనతచేతను ద్రోహబుద్ధిచేతను దెచ్చినవియునై యుండె. మొట్టమొదట నతఁడు నిగ్రహింపవలసిన ప్రబలశత్రువు వాని సవతి తల్లి యగుజవాహీరుభాయి. ఆమె మారువారురాజుల యాఁడుబడుచు. తనకుఁదోచినంతయెగాని యొకరుచెప్పినట్లు వినకపోవుటయు దురాశచే నెప్పుడు కుట్రలఁ జేయుటయు నామెచేయు ప్రధానకార్యములై యుండెను. భర్తయగురాణాసంగుఁడు మృతినొందినతోడనే జవాహీరుభాయి సవతికొడుకును రాజ్యభ్రష్టునిఁ జేయఁదలంచి తనకుమారుడు విక్రమజిత్తును చిత్తూరుసింహాసనమునందు నిలుపు మనియు నట్లుచేసిన పక్షమున మున్ను మాళవదేశపు రాజగు మహమ్మదు చిత్తూరులో విడిచిపోయిన కిరీటమును రంతంబొరె అను కొండకోటను బహుమానములుగ నిత్తుననియు బేబరుచక్రవర్తికి రహస్యముగ వర్తమానమంపెను. బేబరు పనితొందరలోనుండి తెరిపిలేక యామెకు బ్రత్యుత్తరమునైన నొసంగకపోవుటచే నామె సంకల్ప మంతరించెను.

ఇది యటుండ రత్నసింగు అంబరుదేశపురాజు కూఁతును వివాహమాడఁదలఁచి తనకత్తి యక్కడకుఁ బంపి యామెను పెండ్లిచేసికొనెను. వివాహమాడియు నెంతకాలమునకు నామెను దనవద్దకు దీసికొని రాకపోవుటచే బూందీసంస్థానాధిపతియగు సురాజమల్లుఁ డాబాలికను వివాహమాడి తనయంతఃపురమునకుఁ దీసికొని పోయెను. ఈకార్యముచేత సురాజమల్లునకును రత్నసింగునకును మనసులలోఁ గ్రోధాగ్నులు పొడమి రవులుచుండెను. అట్లుండ రత్నసిం గొకసారి వసంతకాల

మున నొక యడవిలో వేటాడుటకు వచ్చిన సురాజమల్లును నిష్కా-
రణముగఁ బొడిచి యాతనిచేత మరల నొకపోటు తిని పగతుని
చంపిన సంతోషము లేకుండ తానును జచ్చెను. రత్నసింగు స్వయం
కృతాపరాధమునఁ జెగుటచే జవాహీరుభాయియొక్క చిరమనోరథము
ప్రయత్న మక్కర లేకయే సిద్ధించెను. విక్రమజిత్తు చిత్తూరుసింహాసన
మెక్కెను. విక్రమజిత్తెట్టివాఁడని నిర్ణయించి వ్రాయుటకు వీలులేదు.
రాజస్థానచరిత్రకారులు వానియొద్ద సద్గుణము లేవియు లేవని వ్రాసిరి.
బంధువులయెడను సామంతులయెడను నిరాదరణము చూపుటయేగాక
యతఁడు నీచులతో సహవాసము చేయుచు రాణాసంగుని కొడుకైనం
దుకుఁ బ్రజలవలనఁ బొందవలసిన గౌరవమును బొందక నిరసింపఁబడుచు
వచ్చె. రాజ్యవ్యవహారములను జూడక వస్తాదులను పందెగాండ్రను
గలిసి యతఁడు కాలమంతయు నేల వ్యర్థముచేసెనో తెలియదు. ఇట్లు
దుస్సహవాసములు చేసి పాడగుచున్నను విక్రమజిత్తు సహజముగ
తెలివిగలవాఁడని యీక్రింది కథవలనఁ దెలియవచ్చును. ఆతని
కాలము వఱకు రాజపుత్రవీరులు గుఱ్ఱములనెక్కి కత్తులు బల్లెములు
పూని యుద్ధములు చేయుచుండిరి. రాజపుత్రుల శత్రువులు తుపా
కులను ఫిరంగులను బూని యుద్ధము సేయుచు వచ్చిరి. అందుచేత
రాజపుత్రులు తరుచుగ నోడిపోవుటయు మహమ్మదీయులు గెల్చు
టయు సంభవించెను.

విక్రమజిత్తు బుద్ధిశాలి యగుటచే రాజపుత్రు లెంతశూరు
లైనను నిప్పులుజిమ్ము ఫిరంగులు మొదలగు నాయుధములులేక వట్టి
కత్తులు కఠారులు బూని గుఱ్ఱములపై నెక్కి యుద్ధము చేసినంతమా
త్రమున గెలువఁజాల రని నమ్మి ప్రాతపద్ధతిని విడిచి క్రొత్త పద్ధతి
ప్రకారము నూతనాయుధములను బూనవలసినదని తనవారి నందఱినిఁ
బురికొల్పెను. క్రొత్త పద్ధతి యనఁగా రాజపుత్రశూరులు యుద్ధరం
గమున కొందఱు గుఱ్ఱములు దిగి ఫిరంగులు కాల్చుటయు మఱికొం

దళము నేలనేయుండి కాల్బలమై తుపాకులతో యుద్ధముచేయుటయు నని దెలిసికొనవలయును. విక్రమజిత్తు చెప్పినమాటలు రాజపుత్రులకు మిక్కిలి గౌరవభంగమని దోఁచుటంజేసి వారందఱు బుఱ్ఱపోయినను గుఱ్ఱములు దిగి కత్తివిడిచి యుద్ధముచేయమని వాదించిరి. అట్టి మోట యుద్ధమువలనఁ గలుగు నష్టమును తుపాకియుద్ధమువలనఁ గలుగు లాభమును జూపి రాజు వారి నెంత వేఁడుకొన్నను వినక వారు "గుఱ్ఱములమీఁద నుండియే శత్రువుల ఫిరంగులఁ బాలుపడి ప్రాణములనైనను విడుతుము; కాని నేల దిగి తుపాకి చేతఁబట్టుకొని పరువుప్రతిష్టలు జంపుకొనము సుమీ" యని ప్రత్యుత్తర మిచ్చిరి. అట్టి వారితో వాదించుట నిరుపయోగ మని గ్రహించి రాణా వారియెడల నాస వదలుకొని జీతములనిచ్చి కొందఱు సిపాయిల నేర్పఱచి వారికి నూతనపద్ధతిప్రకారము యుద్ధముచేయుట నేర్పించెను.

ఈపనివలన రాజపుత్రులకు మనసులలో రాణాపై క్రోధము నిలిచెను. దానికిఁ దోడు విక్రమజిత్తు క్రొత్తసిపాయిలకు బహుమానములిచ్చి వారిని గౌరవించి వారితో గలిసిమెలసి యుండుటచే రాజపుత్రులు తమ క్రోధమును లోలోపల నణచుకొనఁజాలక పైకి వెడలి రాణాతోఁ గలహమునకు డీకొనిరి. రాజ్యమున ప్రతిష్ఠలమందు ప్రజలు రాణాయొక్క యధికారముఁ దిరస్కరించి రాజశాసనముల నతిక్రమించి యుద్యోగస్థులను బరిహాసించి యథేచ్ఛముగఁ దిరుగఁ జొచ్చిరి. కొండలలోనుండు మన్నెగాండ్రు గుంపులు గుంపులుగఁ జిత్తూరు నగరమువఱకు వచ్చి రాణాకన్నులయెదుటనుండియే ప్రక్క పల్లియల దోఁచుకొని పశులమందలను దోలుకొనిపోవఁజొచ్చిరి. విక్రమజిత్తు కొండదొంగలను దరిమి కొట్టిరండని తన గుఱ్ఱపుదళముల కాజ్ఞాపింప రౌతులందఱు నవ్వుచు "జీతబత్తెములిచ్చి నిల్పిన క్రొత్త కాల్బలమును బంపుఁడు. మే మేమి చేయఁగల" మని పలికిరి.

చిత్తూరు రాజ్య మట్టిమస్థితిలోనుండుటచే శత్రువులు తమతమ పాతపగలు దీర్చుకొనుట కదియే సందని విజృంభించిరి. గుజరాతు దేశప్రభువగు మహమ్మదుషా యనుతురక కొంతకాలముక్రిందట చేబరుచేత జయింపఁబడి ఢిల్లీరాజ్యముతోఁ గల్పఁబడిన మాళవదేశము నాక్రమించుకొనెను. అప్పటికి చేబరు చనిపోవుటయుఁ బరమసాధు వగు హుమాయూను సోదరులచేతను బంధువులచేతను పలుచిక్కులం బడి మనస్స్థిమితములేక యుండుటయు బహదూరుషాను మాళ్వాను బుచ్చుకొనుటకు మంచివీలు కలిగించెను.

ఇట్లు బహాదూరుషా వక్కలో బల్లెమై మునుపు మాళవ దేశపుప్రభువు లగు తురకల నిద్దఱిని చిత్తూరురాజులు ఖయిదీలుగా దీసికొనిపోయి వానిలో నొకనికిరీట మపహరించి యవమానించిన పాతవృత్తాంతమును జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చుకొని నాటితురకలకు జరిగిన దారుణపరాభవమునకుఁ దగినప్రతీకారముఁ జేయుటకు సమయమును వెదకుచు నెట్టకేలకు విక్రమజిత్తొకసారి బూందీనగరమునకుఁ బోయి యున్నప్పుడు పెద్దసేనం గూర్చుకొని చిత్తూరుపై దండు విడిచెను.

విక్రమజిత్తు సహజముగ తొందరగలవాఁ డగుటచే దన ప్రతి కక్షులు తనసేనకన్న నధికసంఖ్యగలవారై యున్నను సరకుగొనక మహ మ్మదీయసైన్యములం దాఁకి నిశ్చయించుకొనెను. విక్రమజిత్తుతత్సమయ మున నేమి సేయుటకుం దోఁచక మనోవేదన నందవలసివచ్చె. కూలికి వచ్చినసిపాయిలు శత్రువుల గొప్పసేనం జూచి భయపడి పోరుటకు సాహసింపరైరి. రాజపుత్రసైనికులం బోరు మని రాణాయడుగ తమ్ము నవమానించి శీతగాండ్రఁ బిలిపించిన రాజుపక్షమున నిలిచిపోరనొల్లరైరి. అట్లు పోరకపోవుటయేగాక యారాజపుత్రులు యుద్ధభూమిని విడిచి పోయి రాణాసంగునకు నొక బూందీరాజపుత్రికవలనఁబుట్టిన యొక చిన్నకుమారుని రాణాగా జేయదలంచి కోట శత్రువులబారిఁ బడ కుండఁ గాపాడుటకుఁ జిత్తూరు బ్రవేశించిరి.

ఈనగరమును గాపాడుట కామీవారు రాజపుత్రులకు రాజస్థానమునందున్న రాజు లందఱు సాయపడిరి. కణ్వాహాయుద్ధమున దమవా రనేకులు నిహతు లయినను, హతశేషు లగుచాందావతువంశస్థులు చిత్తూరు సంరక్షణమునకు మరల సిద్ధపడిరి. ఆబూపర్వతమువద్ద నుండి యాప్రాంతముల నేలుచుండిన రావు వచ్చి మీవారునకుం దోడుసూపెను. అట్లే మఱి యిరువురు రాజులును దమ ప్రాంతపగలు మరచి యీయుద్ధమున వచ్చి మీవారునకు బాసటయై నిలిచిరి. వెనుకటి రాణాయగు రత్నసింగు బూందీసంస్థానప్రభు వగు వెనుకటిరావును వేటాడు వేళ జంపెను. అతనివెనుక సింహాసనమునకు వచ్చిన యర్జునరావు మనసులో నామాట నుంచుకొనక మెరియలవంటి తనసైనికుల నైదువందలమందినిఁ దోడ్కొని చిత్తూరునకు వచ్చెను. పృథివిరాజునకును వాని పినతండ్రి యగు సురేశమల్లునకును నెంతెంత మహాయుద్ధములు జరిగినవో పృథివిరాజు సాహసములఁ జదివినవారందఱెఱుఁగుదురు. ఆసురేశమల్లునికొడుకు భాగ్జి యనునతఁడు గతించిన కార్యముల దలపక తనతండ్రిని చిత్తూరురాణాలు దేశమునుండి వెడలఁగొట్టి రని క్రోధమునైన నిలుపక దేవలకోటనుండి కొంతబలమును దోడ్కొనివచ్చెను. ఈపైన పేర్కొనఁబడిన శూరులేగాక మఱియు ననేకప్రభువులు కత్తిఁగట్టుకొని వచ్చి చిత్తూరును సంరక్షించుచున్న యాదేవత యాపత్కాలమున రాజవంశస్థులను గాపాడక పోదని నమ్మి యుత్సాహముతో రణోన్ముఖు లైరి. కాని ప్రపంచములో నున్న శౌర్యమంతయు ముద్దచేసి యొకచోటికిఁ బేర్చినను బహదూరుషా యొక్క ఫిరంగులముందట నెందుకుం గొరకాదు.

ఆతురకరాజు తన గొప్పఫిరంగులను కోటబురుజుల సమీపమునకు లాగించుకొనిపోయి వానిసేవలోఁ బనిఁ జేయుచున్న పోర్చుగీసువారిచేతఁ గడునిపుణముగఁ బనిజేయింపఁ జొచ్చెను. ఒకమూలనుండి దారుణము లగు ఫిరంగిగుండ్లు కోటలోనున్న మనుష్యులమీఁదబడి

నాశనము చేయుచుండ రెండవమూలనుండి మఱికొన్ని గుండ్లువచ్చి కోటగోడలను గుభాలు గుభాలు మని పడఁగొట్టఁ జొచ్చెను. పూర్వ మలాయుద్దీను ముట్టడించినప్పుడువలెనే యిప్పుడును దక్షిణదిక్కున నున్న కోటభాగము బలహీనమై యుండెను. ఆవైపు బురుజుమీఁద బూందీప్రభు వగు నర్జునరావు తన యైదువందలమంది సైనికులతో నిలిచెను. తురకసేనలో నున్న పోర్చుగీసుదొర యాబురుజుల కెదురుగా నేల సొరంగము ద్రవ్వి యందు తుపాకిమందు కూరి దాని నంటించెను. ఆగని బ్రహ్మాండము గడగడ వడఁకునంతటి ధ్వనితోఁ బగిలి దక్షిణదిక్కున నున్న కోటగోడను నలువదియైదుమూళ్ళ పొడుగున గుభాలున కూల్చెను. అతిధైర్యముతో నాభాగమును గాపాడుచున్న యర్జునరావును వాని జోదులును పేలిపోయి యానవా లైన లేకుండ నశించిరి. ఈరంధ్రమునుండి మహమ్మదీయులు కోటలోఁ బ్రవేశింపఁ జూచుచుండ వీరరసావతారు లగు చందావతువంశస్థులక్కడకు వచ్చి శత్రువులు లోనఁ బ్రవేశింపకుండఁ బోరిరి. ఎక్కడనుండి యైన మఱికొంతసేన తోడు వచ్చినఁగాని చిత్తూరుకోట నిలువ దని యందఱు గ్రహించిరి. అప్పుడు ముఖ్యసేనానాయకు లందఱు గూడి సభ జేసి యాయాపద గడువఁబెట్టుట కుపాయము వెదకఁ జొచ్చిరి. వారికి మొట్టమొదట యాలోచన జెప్పినది విక్రమజిత్తు తల్లి యగు జవాహిరుబాయి. ఆమెమగఁడు పోయిన స్వల్పకాలములోనే తన సవతికొడుకును రాజ్యభ్రష్టుఁ జేసి తనకుమారుని రాజుని జేయుమని తురకచక్రవర్తిని బ్రతిమాలినందుకు నిటీవలఁ జాల పశ్చాత్తాపము నొంది యాసమయమున తనకుమారుని లాభమునుగాని తన లాభమునుగాని జూచుకొనక మీవారుయొక్క చిత్తూరుయొక్కయు గౌరవమును గాపాడుకొనుటకు సమస్తవిధములఁ బాటుపడి తాను యుద్ధమునకుఁ బోవుదు నని సేనానాయకులతోఁ జెప్పి వారి నొప్పించి తనమందిరమును తనగోషాను విడిచి కవచము దొడుగుకొని యాయుధ

ములధరించి కొంతసేన నడపించుకొని పోయి మొదలు దాఁచుకొనక కయ్యము చేసి స్వర్గస్థురా లయ్యెను.

ఈజవాహీరుభాయి గాక రాణాసంగునకు మఱియొకభార్య యుండెను. ఆమెపేరు కర్ణావతి. విక్రమజిత్తును రాజుగా నంగీకరింపక యీామెకొడుకగు నుదయసింగునే రాణాగాఁ జేయఁ దలఁచి రాజపుత్రవీరులు నాభాగములనుండి వచ్చి చిత్తూరుకోఁ బ్రాణములు విడుచుచుండిరి. వీరస్వర్గమును జూరగొన్న యర్జునరా వీదేవి సోదరుఁడే. మరణమునకు జంకని శూరుని గర్భమునఁబుట్టి శూరాగ్రేసరుఁడగు రాణాసంగుని చెట్టఁబట్టిన యీదేవియు భయ మెట్టిదో యెఱుఁగని సాహసికురాలైయు తనప్రాణములు విడువఁదలఁచెను; కాని చిన్న కుమారుని ప్రాణములు సంరక్షించుట కర్తవ్య మని యూరకొనెను. వీరందఱు కోటసంరక్షణమునకై యుపాయములు వెదకుచుండ కుమార రక్షణమునకై యామె యుపాయములు వెదకి తుదకొకటి కనిపెట్టెను.

రాజపుత్రులలో నొక చిత్రమైన యాచారముఁ గలదు. రాజపుత్ర స్త్రీ తన కేదేని యాపద వచ్చినప్పుడా యాపద దీర్పగల సమర్థుఁ డని తనకుఁదోఁచిన పురుషుని శరణువేఁడి వానికి రత్నఖచితమైన కంకణమునుగాని పట్టుతోరమునుగాని పంపుచుండును. ఆపురుషుఁడు రాజపుత్రుఁడు గావచ్చును లేక తురకగావచ్చును. ఆస్త్రీ వాని నెఱింగియుండ నక్కఱలేదు. వానిపేరు విని శరణు వేఁడవచ్చును. ఆపురుషుఁ డాస్త్రీనిఁ జూడవలసిన యావశ్యకమును లేదు. ఆస్త్రీ పంపిన బహుమానము నాపురుషుఁడు ముంజేతికిం గట్టుకొని యామెను రక్షించుటకుఁ గంకణము కట్టుకొన్న శూరుఁడై యానాడు మొదలామెకు పెంపుఁడు సోదరుఁడై యామెయేదికోరిన నది చేయునట్లు ప్రమాణము చేయును. ఒకవేళ నాస్త్రీ యీపురుషునకుఁ బ్రాణహాని కలుగు పనులు చేయుమన్న నతఁడు చేసి తీరవలయును. ఆపత్సమయమునం దున్న స్త్రీ లీవిధముగఁ గంకణమును బంపుట తమకెంతో

గౌరవమని మహమ్మదీయచక్రవర్తులు హిందూరాజులుం గూడఁ దలంచిరి.

కర్ణావతి యీయాచారము నడపి తనకుమారుని సంరక్షించుకొనవలయునని సంకల్పించి యంతఃపురమున మెత్తని పట్టుదారములతోఁ గడువిన్నాణముగ నొక పట్టుతోరము నల్లి నమ్మికగల యొక బంటును బిలిచి యిట్లనియె. "శత్రుసేనల బారిఁ బడకుండ తప్పించుకొని యెట్లయిన హుమాయూను చక్రవర్తి వద్దకుఁ బోయి యీతోరమును వానికిచ్చి యీతోరమువలన మీవారురాణీయగు కర్ణావతికి నతఁ డిప్పుడు సోదరుఁ డయ్యెం గావున యాపద గడువంబెట్టవలయునని చెప్పుము." ఆతోరముఁ దీసికొని యాబంటు నిరంతరప్రయాణంబుల ఢిల్లీపురమునకుఁ జేరి యాసమయంబున నక్కడ చక్రవర్తి లేమిం జేసి యాశాభంగ మొంది యాగ్రానగరమున బేబరు వేయించిన గులాబిపూలతోటలో నతఁడు విహారమును జేయుచుండు నని నిశ్చయించి కాళ్ళీడ్చుకొనుచు నచ్చటికిఁబోయి యచ్చటను వానిం గానక నిర్విణ్ణహృదయుఁడై హుమాయూ నాసమయమున పితూరీల నడఁచుచు రాజద్రోహుల శిక్షించుచు బంగాళాదేశమం దున్నవాడని విని చిత్తూ రెక్కడ శత్రువుల పాలై పోవునో యను భయము తన కాళ్ళకింతిం తనరాని సత్తువ గలిగింప నెట్టకేల కచ్చటకుం బోయి హుమాయూనుని సందర్శించి యాదేవి యిచ్చిన పారితోషిక మతనికి సమర్పించెను. సమర్పించుటయు హుమాయూను మహానందభరితుఁడై దానిం గ్రహించి యాతోరము ముంజేతికిఁ గట్టుకొని రాజపుత్రస్త్రీరక్షణకుఁ దీక్షవహించి "కర్ణావతి కేమికావలయును. ఆమె యేమడిగిన నది యిచ్చెద చెప్పు" మని యడిగెను. "స్వామీ! ఆమె కేమియు నక్కఱలేదు. ఆమె మీతోబుట్టు వగుటచే చిన్నవాఁడగు మీమేనల్లుని రక్షింపుఁడు. ఇదియే యామె కోరిక" యని యాసేవకుఁడు ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను. ఆపలుకులు విని వల్లె

యని హుమాయూను బంగాళమునందింకను దాను చేయవలసిన పని యున్నను దానిం గట్టిపెట్టి విపత్సముద్రమునం దున్న స్త్రీని సముద్ధరించుట ప్రథమకర్తవ్యమని నిశ్చయించి మహాసేనాసమేతుఁడై రాజస్థానమునకుఁ బోవఁ బయన మయ్యెను.

అప్పటికి బహదూరుషా యింకనుఁ జిత్తూరుకోటలోఁ బ్రవేశింపలేదు. హుమాయూ నించుక త్వరపడినపక్షమున పట్టణము పరులచేతం బడక యుండును. కాని యెందుచేతనో పట్టణసమీపమునకు వచ్చియు బహదూరుషా పయిం బడక కాలహరణముచేసి యుదాసీనుఁ డయ్యెను. మహమ్మదీయ మతద్వేషు లగు హిందువులను గెలుచుచున్న సాటితురకమీఁద గత్తికట్టి పోరుట తనవంటితురక కనుచితమనియు మతవిరుద్ధ మనియుఁ దలంచి హుమాయూనుఁ డట్లుపేక్షించె నని కొందఱు చెప్పుదురు. రాజపుత్రులకుఁ బ్రత్యక్షముగ సహాయము సేయకున్నను ఢిల్లీచక్రవర్తి యిట్టియకార్యములు చేసినందుకు బహదూరుషాను మిక్కిలిచీవాట్లు పెట్టి యధిక్షేపించెనందురు.

కోటలోనున్న రాజపుత్రులు లోపలి బలము క్రమక్రమముగ క్షీణమగుటయు పయిసహాయము రాకుండుటయుఁ జూచి చిత్తూరున కంత్యకాల మాసన్నమయిన దని గ్రహించి సర్వము సిద్ధము చేసికొనిరి. బాలుఁ డగు నుదయసింగుని విశ్వాసముగల యొక సేవకునకప్పగించి పగతురచేతఁ జిక్కకుండ నావలకుఁ దాఁటించి తొల్లి లక్ష్మణసింగునకుఁ గలిగిన దేవతాసాక్షాత్కారమును జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చుకొని తమకు రా జుండవలయునని రాజపుత్రసేనాపతు లెవ్వని రాజుం జేయుదమని యోచింపుచుండ దేవలకోటనుండి వచ్చినసురేశ మల్లుని కుమారుఁడు భాగ్జి యనునతఁడు ముందటికివచ్చి నేను చిత్తూరురాజులకు రక్తస్పర్శగల జ్ఞాతివర్గములోనివాఁడను. నేను నాయకుఁడనై మిమ్ము నడపెద. నన్నురాజుం జేయుఁడని కోరగా నప్పుడు యథావిధిగా పట్టాభిషేకము చేయుటకు వీలులేక వారందఱు వానిని

రాణాగా నేర్పఱచిరి. కోటగోడ లొక్కటొక్కటిగా నేలం గూలఁ జొచ్చెను. చిత్తూరు నలుమొగంబులును శత్రువులు చుట్టుముట్టిరి. ఒక్కగడియలో కఱకుతురకలు బెబ్బులులవలె వచ్చి కోటలోఁ బడుటకు సిద్ధముగ నుండిరి. అప్పుడు స్త్రీలు ప్రత్యేకముగా చితుల నేర్పఱచుకొని యందుఁ బడి చచ్చుటకు వీలు లేదు. అందుచే పుట్ల కొలఁది యెండుపుల్ల లొక్కచోటకొండుగా పరికించి దానిపై బారువుల కొలఁది తుపాకిమందు పోయించి రాణీ కర్ణావతి పదమూఁడువేల రాజపుత్రస్త్రీలతోఁ గూడి యాకొండుం బ్రవేశించి చిచ్చుపెట్టుకొని యగ్నిహోత్రున కేకాహుతి సమర్పించెను. మిగిలినస్త్రీలు కొందఱు విసముదినియుఁ గొందఱు ఖడ్గములతోఁ బొడుచుకొనియు కర్ణావతి మార్గము ననుసరించిరి.

ఇట్లు నిశ్శేషముగ నంతఃపురకాంత లందఱుఁ గులాచారమును నడపి గౌరవంబును నిలుపుకొన్న పిదప హతశేషు లగురాజపుత్ర వీరులు నిర్విచారముగ రక్తాంబరములు ధరించి యాయుధపాణులై మృత్యుదేవతం దృణీకరించి కోటతలుపులం దీయించి ముట్టడివేయు మ్లేచ్ఛసైన్యముపయిం బడిరి. ఆదినము ముప్పదిరెండువేల రాజపుత్రులు దేశాభిమానమునిమిత్తము ప్రాణములు విడిచిరి. రాజస్థానమునం దున్నశూరు లంద ఱానాఁడు పంచత్వము నొందిరి.

అనంతరము బహదూరుషా చచ్చినవారితోడను చచ్చుచున్న వారితోడను నిండియున్న చిత్తూరుకోటలో పదునైదుదినముల వఱకు కొలువుఁ దీర్చియుండెను. అట్లుండ హుమాయూను దండెత్తి వచ్చుచున్నవాఁ డనువార్త విని దానికిం దగినప్రయత్నములఁ జేయ నారంభించెను. బహదూరుషాయొక్క సేనలో పోర్చుగీసువారు కొందఱుండి ఫిరంగులను మిక్కిలి నైపుణితోఁ బ్రయోగించి కోట లోఁ బరుచుకొనిరి. అందుచే నతనికి పోర్చుగీసువారిమీఁదను వారిఫిరంగుల మీఁదను గడువిశ్వాస ముదయింప నతఁడు వా రెంతచెప్పిన నంత

సేయుచుండెను. ఆపోర్చుగీసువారి సహాయమున హుమాయూను రాక నడ్డగింపగల శిబిర మొకదానిని నిర్మించి దడులు గట్టించి కందకములఁ ద్రవ్వి యాశిబిరము దుర్భేద్యముగఁ జేసిరి. దానిబలముఁ జూచుకొని బహదూరుషా యింక తాను సురక్షితుఁడ ననుకొని నిర్భయముగ నందుఁ గూర్చుండెను.

ఆవ్యూహము పన్నిననేర్పరులు మిక్కిలి బుద్ధిమంతులే యగుదురు. కాని శత్రువులు లోపలికి వచ్చుట యెంత కష్టమో లోపలివారు బైటికిఁ బోవుటయు నంతియే కష్ట మనుమాట వారు మరచిరి. వ్యూహము పన్నినయతఁడు పరాజయము గలిగినప్పుడు సేన బారిపోవుటకుఁ దగినవీ లుండునట్లు పన్నవలయును. పోర్చుగీసువారు బహదూరుషా సేన కట్టివీలును కలుగఁజేయరైరి. హుమాయూను సేనలు నాలుగుదెసలం జుట్టుముట్టి యెక్కడఁజూచిన దామెయై కనఁబడుచుండెను. తనసేనకు తిండిసరకు లంతకంతకు తరిగిపోవుటయు వానిని దెప్పించుకొనుటకు మరల వీలు లేకపోవుటయు సేన యావలకుం బారిపోవుటకు దుస్సాధ్య మగుటయు శత్రుసేనను జయించుట స్వప్నవార్త యగుటయు నెఱిఁగి బహదూరుషా తనయవస్థకుఁ దానే సిగ్గుపడి మెరుగురుబంట్లను సాయము దీసికొని మారువేసము వేసికొని యర్ధరాత్రిమున నావలఁబడి ప్రాణములు దక్కించుకొని సేనకర్మము సేనదని యూరకొనెను. సేన మేలుకొని ప్రభువును గానక వానకుఁ గఱిగిపోయిన యుప్పులాగున నదృశ్య మయ్యెను. బహదూరుషా కష్టపడి జయించిన చిత్తూరుకోట హుమాయూనుని స్వాధీన మయ్యెను.

బహదూరుషా తఱుమఁబడి యొక నెలవుననుండి యొక నెలవునకు బరువులెత్తుచుఁ గొంతకాలమున కెచ్చటఁ గానఁబడఁడయ్యె. హుమాయూను సమయమునకు వచ్చి చిత్తూరునగరమును గాపాడలేకపోయినను బహదూరుషాయొక్క మంత్రుల తెలివితక్కువప్రయత్నమువలన వానిం గెలిచి వానిరాజ్యము లగు మాళవఘూర్జరదేశములను స్వాధీ

నము చేసికొనియెను. తనసహాయమును గోరిన కర్ణావతిదేవి మృతి నొందుటచేతను నామెకుమారుఁ డగునుదయసింగెచ్చట నున్నవాఁడో తెలియకపోవుటచేతను హుమాయూను విదేశములందున్న విక్రమజిత్తును బిలిపించి రాణాగఁ జేసెను. మొదట చిత్తూరురాజ్యము యొక్క నాశనమునకు గారణుఁడైన బేబరుయొక్క కుమారుఁడే మరల చిత్తూరురాజ్యమునకు సంరక్షకుఁడై యుపకారము జేసి విక్రమజిత్తును సింహాసన మెక్కించి యతఁడు తనకు మిత్రుఁడు విధేయుఁడు నగునట్లు లేర్పాటులు చేసెను.

ఉదయసింగుకథ.

చిత్తూరుయొక్క రెండవముట్టడి ముగిసిన కొలఁదికాలములోనే విక్రమజిత్తు మఱల వచ్చి సింహాసనమెక్కి పరిపాలన మారంభించెను. కాని యతఁ డనుభవించినకష్టములవలన నతఁ డించుకేనియు బుద్ధిఁ దెచ్చుకొనక మునుపటివలెనే మంత్రులను సామంతులను రాజబంధువులను నవమానించుచు వచ్చెను. వానికి లోఁబడినరాజపుత్రప్రభువు లందఱు విక్రమజిత్తును బారఁదోలి చిత్తూరుసింహాసన మెక్కఁగల సాహసుఁడు మఱియొకఁడు లేమిచేఁ గొంతకాలమువఱకు నతఁ డేమి చేసిన నదియే సహించి యుండిరి. విక్రమజిత్తుయొక్క సవతితమ్ముఁ డగునుదయసింగప్పటి కాఱుసంవత్సరముల వయసువాఁడు. అతని రాజుగాఁ జేయుద మన్న నట్టిబాలకుని రాజుగాఁ జేయవలసిన సమయము గాదు.

ఒకనాఁడు విక్రమజిత్తు నిండుకొలువుండి యజమీరుదేశపు రాజుపై నెందుకో గోపించి వాని నొకదెబ్బ కొట్టెను. అది చూచిన తోడనే సభాసదు లయినరాజపుత్రప్రభువు లందఱు నొక్కమారు

దిగ్గున లేచి సభ విడిచి యావలకుఁ బోయిరి. ఆయవమానము నొం దిన యజమీరురాజు కడువృద్ధుఁడు గౌరవనీయుఁడు. నిండుకొలువులో సాటిదొరలయెదుట నట్టియవమాన మెవరి కైనను దుస్సహమే. అం దులో విక్రమజిత్తే యాయవమానమునకుఁ గారణుఁ డగుటచే రాజ పుత్రుల కోపమునకు మేర లేకపోయెను. అంతియగాక యాపరా భవము నొందినరాజపుత్రుఁడు తొల్లి రాణాసంగుఁడు తల దాఁచు కొనుటకు పంచయైన లేక నడవులం దిరుగులాడుచున్న కాలమున వాని కభయ మిచ్చి సాయముచేసిన శ్రీనగరరాజు. సంగుఁ డాతని యెడఁ గృతజ్ఞుఁడై వానిచేసిన మేలుం దలంచి వాని కజమీరురాజ్యము బహుమానముగా నొసంగెను.

రాజపుత్రవీరులు కొలువు విడిచి యావలకుఁ బోయినతోడనే చందావతకులజుఁ డగు వీరుఁడు తక్కినవారిం జూచి యిట్లనియె. "సోదరులారా! ఈవఱకు మనము పువ్వు వాసన జూచితిమి. రేపు ఫల మనుభవింపవలయునుగదా!" అనవుడు నజమీరురాజు పండు రుచియు నిప్పుడే తెలియుచున్నదని మెల్లగ ననియెను. ఈమాటలు చెవిని బడినతోడనే రాజపుత్రవీరుల కందఱకు విక్రమజిత్తుపై యలుక నినుమడింప కోపావేశమున విక్రమజిత్తుయొక్కగాని సంగునివంశస్థులలో నెవనియొక్కగాని యధికార మంగీకరింపఁగూడ దని యందఱు ప్రతినఁ జేసికొనిరి. ఆప్రతినానంతరమున మఱల నెవ్వని రాణాగాఁ జేయవల యునని సంశయ ముదయించెను. ఈవఱకు సంగునికుమారు లిద్దఱు పదుచుతనపు గరువముచేత విజృంభించి రాజవంశమున కప్రతిష్ఠయు రాజ్యమునకు దురవస్థను సంఘటించిరి. అందుచేత నురల రాజ్యము సుప్రతిష్ఠముగఁ జేయఁగల బాహుశాలి యుండినగాని వారిమనంబు నకుఁ దృప్తి గలుగదు. అట్టివాఁ డెవ్వఁ డని యోచింపుచుండ వారి మనంబుల కొక్కపురుషుఁడు పొడకట్టెను. సంగునిసోదరుఁడును మహా బలసంపన్నుఁడును సాహసికాగ్రగణ్యుఁడును దిగంతవిశ్రాంతకీర్తియు

నగు పృథివిరాజున కొకకుమారుఁడు గలఁడు. వానిపేరు వనవీరుఁడు. హిందీభాషలో వానిని బన్బీరుఁ డందురు. అతనిని చిత్తూరురాజ్యసంరక్షకునిగా నేర్పఱచు టుచిత మని వారు నిశ్చయించిరి. అతఁడు బలసంపన్నుఁడును సింహవిక్రముఁడు నగు పృథివిరాజునకుఁ గుమారుఁడు నగును గాని దాసిపుత్త్రుఁ డగుటచేత వానిని వారు రాణాగాఁ జేసికొనఁజాలక కొన్నిసంవత్సరములపాటు చిత్తూరురాజ్యమున కతఁడు సంరక్షకుఁడుగా నుండి దానిని గ్రమస్థితిలోనికిఁ దెచ్చినపక్షమున నింతలో నుదయసింగు యుక్తవయస్కుఁడై పరిపాలనకుఁ దగినవాఁ డగునో కాఁడో తెలిసికొనుటకు వీలు గలుగునని నిశ్చయించిరి.

వనవీరుఁడు తొలుదొల్త సందేహించి సూర్యవంశప్రదీపకులు మహాసాహసులు నగు చిత్తూరురాజులు పాలించిన రాజ్యమును తనవంటిహీనకులజుఁడు పాలింపఁదగదనియుఁ గావున తన కదిష్టము లేదనియు వారిం బ్రార్థించెను. కాని రాజపుత్త్రవీరు లందఱుఁ జిత్తూరురాజ్యముయొక్క దురవస్థను వర్ణించిచెప్పి రాజ్యలక్ష్మి నట్టిదురవస్థనుండి తప్పింపఁగల సమర్థుఁ డతఁడుతక్క వేరొకఁడు లేఁడని నొక్కి-పలికి బ్రతిమాలుటచే వారిమాటం ద్రోసిపుచ్చలేక యెట్టకేల కతఁ డంగీకరించెను.

కార్యగతు లిట్లుండ విక్రమజిత్తుని సవతితమ్ముఁడగు నుదయసింగు పసిబాలుఁడగుటచే రాజపుత్త్రప్రభువులు చేయు కుట్రలెఱుఁగక యాఁకలి యగునప్పుడు భుజించుటయు వేడుక గలిగినప్పు డాడుకొనుటయు నిద్రవచ్చినప్పుడు పవ్వళించుటయు వ్యాపారములుగ నంతిపురమున పెఱుగుచుండెను. తల్లిదండ్రులు చిన్నతనమందే గతించుటచే పున్న యను నొకదాసి వానికిఁ దల్లియై పెనుచుచుండె. అది తల్లిగా తనయీడువాఁడగు దానికొడుకు తనకుం జెలికాఁడుగా నుదయసింగు క్రమక్రమముగా నభివృద్ధిపొందుచుండె.

ఒకనాఁడు సాయంకాల మెప్పటియు ట్లంతఃపురసేవకుండగు మాంగలి ఉదయసింగునకు నన్నము దెచ్చి పెట్టి యారగింపఁ జేసెను. రాజపుత్రగృహములలో మాంగలివాండ్రు తక్కిన పనులకుఁ దోడుగ వంటలుగూడ చేయుదురు. ఉదయసింగు భోజనముచేసి యొకపాన్పుపై నిద్రపోయెను. వానిమంచము ప్రక్కనే దాసీపుత్రుఁడును పండుకొని నిద్రించెను. పున్నయుఁ దన కన్నకుమారునికన్న నెక్కుడు ప్రేమం బెనుచుకొనుచున్న రాజకుమారుని గాపాడుకొనుచు నించుక మేలుకొని యుండె. అట్లుండ నాకస్మికముగ నంతఃపురములనుండి గోలయు రోదనము వినవచ్చె. పున్న తొందరపడి యదియేమో తెలిసికొనుటకు లేచి చెవియొగ్గి వినఁజొచ్చెను. సాధారణముగ నంతఃపురములో దప్పు చేసినబానిసలను శిక్షించునప్పుడును నందకత్తియలగు సవతు లొండొరులతో కలహించునప్పుడును నార్తనాదములు వినఁబడుటకలదు; కాని యానాటిధ్వను లట్టివిగా నుండవయ్యె. శ్రవణదారుణమై గర్భనిర్భేదకమై వినఁబడిన యారోదనము మరణసంబంధమైనదిగాగ్రహించి పున్న యేదో యపాయము వాటిల్లెనని తలంచి తాను తనజాగ్రత్త మీఁదనుండెను.

అంతలో వంటలవాఁడగు మంగలి పరుగుపరుగున వగర్చుకొనుచువచ్చి యాకళవళమునకుఁ గారణ మేమని పున్న యడుగ నిట్లనియె. "నీ వెఱుఁగ నేమెఱుఁగవా? ఈమూల నుండుటచే నీ కేదియు దెలియలేదు గాబోలు! మనదొరలందఱు విక్రమజిత్తును సింహాసనభ్రష్టునిజేసి వనవీరుని చిత్తూరునకు సంరక్షకుఁడుగా నేర్పఱచిరి. ఆవనవీరుఁడు రాజ్యము స్వాధీనము చేసికొని విక్రమజిత్తును వధించినాఁడు. ఆరాజు నిమిత్తము వానిభార్యలు చుట్టములు నేడ్చుచున్నారు ఈరోదన మది."

ఆపలుకులువిని పున్న నిశ్చేష్టయై యేమియుఁదోఁచక పండుఁకొనియున్న రాజపుత్రునిజూచి తనలో "విక్రమజిత్తును జంపినవా

దుదయసింగును బ్రతుకనిచ్చునా? రాచపురుగేది మిగిలినను వనవీరు నకు క్షేమకరము గాదుగదా” యనుకొని చప్పుచప్పున రాజపుత్రుని మేనను్న విలువగల బట్టలు నగలు నొలిచివైచి వానినొక పండ్ల గంపలో పండుకొనఁబెట్టి మీఁదఁ గొన్ని యాకులను పండ్లను గప్పి యది యొరులకంటఁబడకుండ జాగరూకతతోఁ దీసికొనిపొమ్మని మంగలి వాని కప్పగించి “నీవీక్షణమే యిచ్చటనుండి పోయి నదిలో నిసుక తిప్పమీఁద నీగంపపెట్టుకొని కూర్చుండుము. నేనుం ద్వరలో వచ్చి మిమ్ముం గలసికొనియెద” నని చెప్పి వానిని సాగఁదోలెను.

మంగలి యాగంపెత్తుకొని కావలివాండ్రు మొదటనుండియే యనేక కవాటములు దాఁటిదాఁటి కోటవెలుపలికిం జనియెను. రాజ భటులు వానింజూచియు రాజులు తినఁగా మిగిలిన కూరలు నన్నము మంగలి తన యాలుబిడ్డల నిమిత్తము పట్టుకొనుపోవుట నిత్యము జరుగుచుండుటచే నాదినమునుగూడ నట్లే మంగలి గొనిపోవుచుండ బోలునని గంప బరీక్షించి చూడకయే వానిని విడిచివచ్చిరి. పున్న యింకను గొంతపని చేయవలసినది. రాజపుత్రుని మీఁదనుండి తీసిన విలువబట్టలు తనకొడుకునకుఁ దొడుగవలసి యుండెను.

ఆబట్టలు నిద్రించియున్న తనకొడుకునకు విసవిసఁదొడిగి రాఁబోవు దురవస్థ కెదురుచూచుచు నామెగూర్చుండెను. అంతట యచిరకాలములోనే యామెకు మనుష్యుని యడుగుల చప్పుడు వినఁ బడియె. వనవీరుఁడు తలుపులు దీసికొని ఖడ్గపాణియై యామె యెట్ట యెదుట నిలిచి “అమ్మా! నీయధీనమునందున్న రాజకుమారుఁడేడీ? ఉదయసింగును నాకుఁ జూపు”మని గంభీరధ్వనితోఁ బలికెను. కన్నకడు పగుటచే యాదాసిహృదయము నీరై పోయినందున నేమియుం బలుక జాలక యొక్క నిముస మూరకుండి పిమ్మట ధైర్యముఁ దెచ్చుకొని యతఁడే రాజకుమారుఁడని చేతితో నిదురించు చున్నతనకొడుకుం జూపెను. క్రూరకర్ముఁడగు వనవీరుఁడు ఖడ్గముతో వానితల రెండు

ముక్కలుగ నరికెను. నిదురించుచున్న దాసిపుత్రుఁడు నిదురించుచుండ గనే కన్నతల్లికన్నులుముందట యొక్క కేకవేసి ప్రాణములు విడిచెను. వనవీరుఁడును రాజ్యము నిష్కంటకమైనదని నమ్మి తాను రాణానైతినని సంతసించి సంతుష్టితో నంతఃపురము విడిచిపోయెను.

రాజకుమారుఁడు బ్రతికియుండిన పక్షమునఁ దనవంటి దీనుల ననేకుల నన్నవస్త్రములిచ్చి పోషింపఁగలఁడని యెంచి దాసియగు పున్న తనకుఁ జిత్తూరు రాజకుటుంబమువారు చేసిన మేలు మఱవక కృతజ్ఞతగలిగి రాజపుత్రుని ప్రాణములు గాపాడుటకై తనకుమారుని ప్రాణముల నర్పించి యుత్తమచరిత్రగలదై యెల్లరచేతం గొనియాడ బడుచున్నది. రాజకుమారునకు దహనక్రియలు వాని కీవికిదగినంత గొప్పగా జరుపఁ బడెను. అవి ముగియువఱకు పున్న కన్నీరు సంతత ధారగాఁ గారునట్లేడ్చి యనంతరమున కొత్త రాణావద్దను దక్కినరాజ బంధువుల వద్దను సెలవుగైకొని రాచనగరుఁబాసి యావలకుం బోయెను. పోయి పురమువెలుపల నేటిలో నిసుకతిప్పమీఁద గంపతో దనరాక కెదురుచూచుచున్న మంగలిం గనుగొనియెను. నల్లమందు పెద్ద మోతాదు ప్రయోగించుట చేతనో మఱి యేకారణముచేతనో యుద యసింగు గంపలోనుండి యంతవఱకును మేలుకొనలేదు. మారుమూల త్రోవలంబడి నొరులకంటఁ బడకుండ నడచి యాపున్న మెల్ల మెల్లగ దేవలనగరముఁ జేరెను. ఆనగరమును జిత్తూరురాజ్యము నిమిత్తము తనప్రాణములు విడిచిన భాగ్యయను శూరశిఖామణి కుమారుఁడు పాలించుచుండెను. ఆతనివలన రాజపుత్రునకు సంరక్షణము జరుగు నని దాసి పుట్టెడాస పెట్టుకొని యరిగెను. ఆరాజును రాజకుమారుని దాసిని సత్కరించి యాదరించెను; కాని చండశాసనుఁడు వనవీరునకు జడిసి తనరాజ్యమునం దారాజకుమారుని నిలిపినపక్షమున దేవలకోట చిత్తూరునకు సమీపమున నుండుటచే నావార్త వేగులవాండ్రవలనఁ గాని మఱియొకరివలనఁగాని వనవీరునకుఁ దెలియకపోదనియుఁ దెలిసి

నచో నతఁడు తన కెగ్గుసేయుననియుఁ జెప్పి వారిం దన రాజ్యమున నుండనీయక వేఱొక తావునకుం బంచె. దాదియు, మంగలియు మఱల గంప నెత్తుకొని పయనమై యిట్టటుఁ దిరిగి దంజరుపురమను గ్రామము చేరిరి.

ఆయూరిరాజు నుదయసింగునకు దగ్గరచుట్టమే కాని తాను బలవంతుఁడను కాననియు బాలకునకు శరణమిచ్చినట్లుఁ దెలిసినచో వనవీరుఁడు తనప్రాణముల దక్కనీయఁడనియుఁ గావున దాను సహాయము చేయఁజాలననియుఁ జెప్పి యతఁడు వారి నక్కడ నిలువనీయక పయనముచేసి వేరొక తావునకుఁ బంపెను.

ఇట్లిరువురుచేత నిరాకరింపఁబడియుఁ బన్న మనోధైర్యము విడువదయ్యె. మున్ను పృథివిరాజు కొంతకాలము వసియించిన కమల మియరుకోటలో నాకాలమున జైనుమతస్థుఁ డగునొకవర్తకుఁడు కొంతసేనం గూర్చుకొని వాసము జేయుచుండెను. శూరుల మని వీరుల మని చెప్పుకొనుచు సమయమగునపుడు రాజపుత్రునకు శరణ మొసంగ లేని యాక్షత్రియుల నాశ్రయించుటకన్న మతాంతరుఁ డగునీకోమటి నాశ్రయించుటయే యుక్తమని తలంచి పన్న బాలుని, మంగలిని వెంటఁబెట్టుకొని కమలమియరుకోటకుఁ బయన మయ్యె.

ఆపన్న తా నెంత రాజపుత్రస్త్రీయైనను ఉక్కసరములునిండు పౌరుషముఁ గలమగవానికన్న తా నెంత ధైర్యముగల దైనను నోరు లెఱుఁగకుండ నామహారణ్య మధ్యమున నాకొండలమీఁద కనుమలం గడచి శిఖరంబుల నెక్కి దిగి సెలయేళ్ళ దాఁటి ఘాతుకమృగంబుల బారినుండి తప్పి యెట్లు కమలమియరుకోటఁ జేరినదాయని యావిక్కు మార్గముల నెఱిఁగినవారంద రాశ్చర్యపడకపోరు. ఆమె యసహాయ యై యావనమధ్యమునఁ బోవునప్పుడు ఘాతుకమృగంబుకన్న నెక్కుఁడు ఘాతుకు లగుభిల్లులు మొదలగు నడవిమనుష్యులు సహిత మామె కథను విని జాలిపడి యామెకుం దోడుపడిరి.

పూర్వకాలమున బప్పరావులకు భిల్లుఁ డొకఁడు మొగమున టీకా వేసి, యనగా నెత్తుటిచిహ్నము వేసి జాతికతఁడు రాజని చెప్పి వానికి లోఁబడియెను. అట్లే యాభిల్లులందఱు నుదయసింగు తమకు రాజని యంగీకరించి వానికిం దోడ్పడుదుమని వాగ్దానముచేసిరి. కమలమియరుకోటలో జైనమతస్థుఁ డగు కోమటి యసాసాయనునతఁ డొకనాఁడు తల్లియుం దానును గూరుచుండి మాటలాడుచుండఁగా తన నిమిత్త మొకయాఁడుది వచ్చి వేచియున్న దని విని యామెను లోపలికి రమ్మని యానతిచ్చెను. అప్పుడు మేలిముసుంగు వేసికొనియున్న యొకరాజపుత్రస్త్రీ వానియెట్టయెదుట నిలిచెను. నావల్ల నీకేమికావలయునని యసాసా యడుగ నామె తనప్రక్కనున్న రాజకుమారు నెత్తుకొని "యితఁడు నీరాజు; యీబాలకుని రక్షింపు"మని యాబిడ్డను వానిపాదములపైఁ బడవైచెను. అసాసా కొన్నిప్రశ్న లడిగి పున్నవలన బాలకునివృత్తాంత మంతయు నెఱిఁగి యేమిచేయుటకుఁ దోఁచక కళవళపడఁజొచ్చెను. స్వామిభక్తినిబట్టి చూచినను మతమునుబట్టి చూచినను గౌరవమును జూచినను బాలకుని రక్షించితీరవలయునని యతనికిఁ దోఁచెను. కాని దుర్జనుఁ డగు వనవీరునితోఁ గయ్యమునకుఁ గాలుద్రిప్పుట కిష్టము లేదు. జైనమతస్థునకు రాజపుత్రున కున్నంత సమరోత్సాహము లేదు. అదిగాక రాఁదలంచిన యవస్థ తనస్వవిషయము కాకపోవుటచే నసాసా యుద్ధమునకు మొదలే సమ్మతింపడయ్యె. అందుచేత నతఁడు సందేహించుచు దీర్ఘాలోచనము చేయుచు ననేకకష్టములు పడిపడి వచ్చిన పున్న కేసిచూచుచు తనకు రాఁగలయిక్కట్టులనెల్లఁ జెప్పుచుఁ గాలయాపనము చేయుచుండ నంతలో నతనితల్లి కుమారుని పిలిచి 'నాయనా! యేలసందేహించి భయపడెదవు? స్వామిభక్తిగలవారు కష్టముల గణింపరుగదా. ఇతడు నీ రాజగు సంగునికుమారుడు. మనయదృష్టము బాగున్నచో మనకే జయము కలుగఁగూడదా'యని పలికి వానికుత్సాహము గలిగించెను.

అసాసా తల్లిపలుకులచే రోషముఁ దెచ్చుకొని వారి కభయ మిచ్చెను; కాని మహాసాహసికురా లగు నాస్త్రీ యింతకంటె నెక్కువకష్ట మగు పని యొకటి చేయవలసియుండెను. ఉదయసింగు నాఁడు మొదలుకొని యసాసాయొక్క మేనల్లుఁ డని చెప్పుటకు వారు నిశ్చయించిరి. అసాసా కోమటి యగుటచేత నతనివద్ద రాజపుత్రస్త్రీ పరిచారికగా నుండిన లోకు లనుమానింతురు. అది కారణముగా తనకొడుకునైనం జంపుకొని వానినే నమ్ముకొని యున్నయాదాది యాబిడ్డను విడిచి పోవలసి వచ్చెను. బాలకుని విడువలేక విడువలేక పున్న యెట్టెటో విడిచి కన్నులు వాచిపోవున ట్లేడ్చి యెక్కడనైనం బాలుఁడు బాగున్న చాలునని యథేచ్ఛం జనియెను.

ఆకొండలలో నుదయసింగు పెరుగుచుండ బందుగులందఱు నతఁడు వనవీరునిచేతిలో మృతినొందినాఁ డని యొక్కయేడుపేడ్చి యూరకొనిరి. వనవీరుఁడును రాజకుటుంబములో వారినందఱఁ గడ తేర్చి తనపదవి దిట్టపరచుకొని తాను దాసిపుత్రుఁడనుమాట మరచి రాజపుత్రప్రభువుల యనుగ్రహముచేతఁ దన కింత మహైశ్వర్యము పట్టిన దని తలంపక తా నాగర్భశ్రీమంతుఁడే యనుకొని గర్వించి తిరుగఁజొచ్చెను. అతని రాజ్యసంరక్షకునిగా నేర్పఱచిన రాజపుత్రప్రభువు లందఱుఁ దముచేసిన లోపమునకు పశ్చాత్తాపము నొంది రాజపుత్రవంశమెల్ల నిర్మూలింపఁబడిన దనుకొని చేయునది లేక యెట్టెటో యేడుసంవత్సరములు వానిపాలనకు లోఁబడి యుండిరి.

అటులుండ నొకమా రొకపండుగకు కమలమియరుకోట కనేక బంధువులు వచ్చి యసాసాచేతసత్కరింపఁబడి విందుల నారగించిరి. వచ్చినరాజపుత్రుల కందఱకు లోపలమందిరమునను తనవర్ణమువారగువర్తకులకు మఱియొక మందిరమునను నతఁడు వడ్డనలఁ జేయించెను. భోజనములవేళ నసాసా మేనల్లుఁడు రాజపుత్రులబంతిలోనికి బోయి యచ్చట నొకకంచములో పెరుగన్నము తిన నారంభించెను

ఆబాలుఁడు కోమటి యనుకొని వానిని పంక్తిబాహ్యుఁడుగా నెంచి యావలకుం బొమ్మని రాజపుత్రులు కొందఱు బ్రతిమాలిరి. కొందఱు వేఁడుకొనిరి. కొందఱు బెదరించిరి. బాలుఁడు వేడికోలు వినిపించుకొనఁడయ్యెఁ. బెదరింపులకు బెదరఁడయ్యె. అసాసా యాబాలబాలు నేమియు సేయలేక యూరకొనియె నని కొందఱు తలఁచిరి. అందులో నొకరిద్దఱు బుద్ధిమంతులు బాలునియొద్ద కోమటిగుణము లేవియు లేకపోవుటచే నతనికి నసాసాకు నేమియు సంబంధము లేదని నిశ్చయించిరి.

అనంతరము కొంతకాలము జరుగ నొకనాఁడు కమలమియరుమార్గమున నొకరాజపుత్రుఁడు మార్గవశమునఁ బోవుచుఁ దనరాక నసాసాకు దెలియఁబరచెను. వానిని సగౌరవముగఁ దోడితెచ్చుటకసాసా తనమేనల్లుని బంపెను. రాజచిహ్నములు ధీరలక్షణములు గలయాబాలునిముఖవైఖరిఁ జూచి యావచ్చినయతఁ డాశ్చర్యపడి యతఁ డసాసాకు చుట్టము గాఁ డని నమ్మి వానివృత్తాంతము దెలుపు మని యసాసాను నొక్కి యడిగెను. అసాసాయుఁ దగినపని చేయవలసినకాలము వచ్చిన దని గ్రహించి యాబాలుఁడు తనమేనల్లుఁడు కాఁ డనియు సంగుని మూడవపుత్రుఁ డగునుదయసింగనియు జెప్పి నిజము నొప్పుకొనియెను. ఈవచ్చినరాజపుత్రవీరుఁడు తొల్లి రాణా హామీరును వితంతువయిన తనకూఁతు నిచ్చి వివాహము చేసి వంచించిన మాల్‌దేవుని వంశస్థుఁడు. సోనిగుఱ్ఱమనుసంస్థానమునకు ప్రభువు.

ఈకొండకోటలో సంగునికుమారుఁ డగునుదయసింగు వసించుచున్నవాఁడన్నవార్తలె దేశమంతట కొలఁదికాలములో వలసుకొనెను. ఆమాట నిజమో యబద్ధమో తెలిసికొని రాజపుత్రుని కన్నులార చూచుకొనుటకై మీవారునుండియుఁ దక్షిణ సంస్థానములనుండియు రాజపుత్రప్రభువులు విరామము లేక కమలమియరునకు రాఁదొడగిరి. ఇటు లుండ చందావతుకులస్థుఁ డగురాజపుత్రప్రభువు వనవీరునివలన పరాభవము నొంది వానిని విడిచి కమలమియరుకోటకు వచ్చి రాజ

పుత్రుని కలసికొనెను. వాని పరాభవకారణ మిది. పూర్వమునుండి మీవారు రాణా రాజబంధువులను విందులకు పిలిచినప్పుడు తనకెవ్వరి మీఁద నత్యంతగౌరవము గలదో వానిని గౌరవించుటకు తనకంచము లోనుండి కొంచె మెంగిలియన్నము వానికిఁ బంపుట యాచారముగ యుండెను. ఈయాచారము రాణా సరిగా నడుపనప్పుడు రాజపుత్రవీరు లనేకపర్యాయములు రాణాపైఁ గోపించుచు వచ్చిరి.

ఒకమాఱొక రాజపుత్రవీరుఁడు తనకు రాణాపంపవలసిన యన్నము మఱియొకనికి పంపుటచే గోపించి విందారగింపకయే లేచి పోయెను. వనవీరుఁడు తనస్థితిని మఱచి తాను నిజముగా రాణాయే యనుకొని యాయాచారమును నడుపఁజూచి తనయెంగిలి యన్నము మీవారు ప్రభువులకు కొందఱికి పంపఁగా వారాయుచ్ఛిష్టమును గుడువక యూరకొనిరి. అభిమానధనుఁడగు చందావతు వంశజుని గౌరవించుటకు మఱియొకమాఱెంగిలి యన్నమును పంప నతఁడు కోపోద్దీపితుఁడై యాకంచముపొత్తును నిరాకరించి మీఁదుమిక్కిలి యిట్లని వానికి వర్తమాన మంపెను. "బప్పరావుల వంశస్థుని యుచ్ఛిష్టము దినుటయే మాకు గౌరవము కాని దాసీపుత్రుని యెంగిలి కూడు తినుట మాకు గౌరవముకా" దని చందావతువంశస్థుఁడు చివాలున లేచి తనయూరికిఁబోయి వనవీరునకు లోఁబడక వానిని రాజ్యభ్రష్టుని జేయుటకై యోచించుచు సంగునికుమారుఁడు కమలమియరుకోటలో నున్నవాఁడని విని మహానందభరితుఁడై యచటికిఁ జనియె. ఆమహావీరునితోఁగూడ ననేకరాజపుత్రు లాకోటకుంజని కొలువుదీర్చి కర్తవ్యము విచారింపఁ దొడంగిరి. అప్పుడు పున్న వెనుకటిమంగలిం దోడ్కొనివచ్చి యాకొలువుకూటమున నిల్చి రాజపుత్రుని పూర్వవృత్తాంత మంతయు వానికిం బూసగ్రుచ్చినట్లు చెప్పి వనవీరుఁడు విక్రమజిత్తును వధించిన నాటిరాత్రి చంపఁబడినబాలుఁడు తనకుమారుఁడుగాని రాజపుత్రుఁడు కాఁడనియుఁ గడుపుదీపియైనను

మానుకొని తాను రాజపుత్రుని రక్షించితిననియు నతఁడు సంగుని కుమారుఁడగు నుదయసింగనియు గోమటి మేనల్లుఁడు కాఁడనియుఁ బ్రమాణముజేసి వానికి నమ్మకము పుట్టునట్లు పలికెను. అక్కడను వచ్చిన రాజపుత్రప్రభువులలో నప్పుడు చోహాణవంశస్థుఁడగు వీరుడుం డెను. అతఁడు చిత్తూరురాణాలకు దగ్గరచుట్టము కులవృద్ధు. అసాసా యాసభవారి మొకటకువచ్చి యాబాలుఁడు తన మేనల్లుఁడు కాఁడని చెప్పి వానిని చోహాణవంశస్థుడగు రాజపుత్రులకుఁ జేతిలోఁ జేయివేసి యప్పగించి తనభారము తొలఁగెనని సంతసించెను.

అప్పుడా వృద్ధరాజు బాలుని కౌఁగిలించుకొని యతఁడు తన మెలిన వాడఁని వానితోఁగలిసి వానియెంగిలియన్నము భుజించెను. అప్పు డుదయసింగు మొగమున లత్తుకటీకా యనఁగా రాజచిహ్న ముంచఁబడెను. వెంటనే యచట జేరిన రాజపుత్ర ప్రభువులందఱు నతఁడు తమరాజని వానిపాదములకు సాగిలఁబడి మ్రొక్కిరి.

ఉదయసింగునకు సహాయముచేయ మిత్రులు వందలకొలఁది వచ్చి వానికిఁగావలసిన సాధనసామగ్రులన్నియు సమర్పించిరి. అట్లు వచ్చినవారిలో మొట్టమొదటివాఁడు ముందుగా నీబాలుని వృత్తాంతము బయలుపెట్టిన సోనిగుఱ్ఱ సంస్థానప్రభువు. అతఁడు రాణాతోఁగలయు టయే గాక తనకూఁతును వానికిచ్చి వివాహము చేయఁదలఁచెను. సోనిగుఱ్ఱప్రభువువంటి బలవంతునితో సంబంధ బాంధవ్యముఉండుట మంచిదని యుదయసింగుయొక్క ముఖ్యబంధువులు దానికంగీకరించిరి కాని యీసోనిగుఱ్ఱప్రభువుయొక్క వృద్ధప్రపితామహుఁడగు మాల దేవుఁడు తన వితంతుపుత్రికను రాణాహమీరునకు మోసమున వివా హము చేసినప్పుడు హమీరు మహాకోపోద్దీపితుఁడై తన సంతతివా రెవ్వరు మాలదేవుని సంతతివారితో వియ్యమందఁ గూడదని శాసిం చెను. ఆమాట కొందఱు రాజమిత్రవృద్ధులు జ్ఞప్తికిఁదెచ్చుకొని యుద యసింగు సోనిగుఱ్ఱప్రభువు కూఁతును బెండ్లి యాడఁగూడదని పట్టు

పట్టిరి. అయిన నుదయసింగుని బంధుమిత్రులు కలిసి యోచించి సోని గుఱ్ఱప్రభువుతో వియ్యమొందుట వలన గలిగెడు ననేక లాభముల నుగ్గడించి హమీరుని శాసనము రెండువందల యేండ్లనాఁటి దనియు దేశకాలపాత్రములనుబట్టి తామది మార్చుకొన వచ్చుననియు నప్పటి స్థితిని జూచిన పక్షమున రాణాహమీరే తన ప్రతిన మార్చుకొను ననియు నొక్కి చెప్పి యాపట్టుపట్టినవారి నొడంబరచి వివాహము చేసిరి.

ఉదయసింగున కన్నియయు శుభసూచకములే యయ్యెను. ఆదిన ములలోనే వనవీరుఁడు తనకూఁతునకు వివాహము చేసి యామెకు నైదువందల గుఱ్ఱములను బదివేల యెద్దులపై వేసి యమూల్యవస్తువు లను సారె పంపెను. ఉదయసింగుని మిత్రులు కొందఱాసారి నడ్డము గొట్టి యాసరకులను దోఁచుకొని ఉదయసింగు వివాహమునిమిత్త ముపయోగించిరి. ఇరువురుతప్ప పేరుప్రతిష్ఠలుగల రాజపుత్రులందఱు వివాహమునకు వచ్చిరి. వివాహమహోత్సవములు మహావైభవ ముతో జరిగినపిదపఁ బెండ్లికిరాని యాయిరువురు దొరలకు బుద్ధిచెప్పు టకై తక్కినరాజపుత్రులు వారిపై దండువెడలిరి. ఆయిరువురిలో నొకఁడు రణరంగమున వధియింపఁబడెను. రెండవ వాఁడు తెలివిగలిగి యుదయసింగునకు లోఁబడియె. వనవీరుఁడు ఇరువురు రాజపుత్రులకు సహాయము చేయఁదలఁచి తనసేనలం గూర్చుకొనిపోయెను. కాని మంచిసమయమున వానిసైనికులే వాని విడిచి పగవారితో గలిసి నందున నతఁడు నిర్విణ్ణుడై పారిపోయి చిత్తూరు కోటలో దాఁగెను.

రాజపుత్రులెన్నిఫిరంగులు తెచ్చి యెన్నియేండ్లు కోటముట్ట డించినను వనవీరుఁడు నిశ్చయముగాఁ గోటలో సురక్షితుఁడై యుండ వచ్చును; కాని వనవీరునిమంత్రి పైకి తనస్వామి కిష్టముగనున్నను లోలోపల నుదయసింగునకే కడుగూర్చును. ఒకమారు చిత్తూరుకోట లోనున్న వనవీరుని సైనికులకు భోజనసామగ్రులు కావలసియుండి

నందున వేయిబండ్లమీఁద సరకులు వచ్చుచున్న వని మంత్రి వనవీరునితోఁ జెప్పి తలుపులు పూర్తిగా దీయించెను. వేయిబండ్లును గోటలోఁ బ్రవేశించిన పిదప బండ్లలోనుండి సరకులకుమారు వేయిమంది రాజపుత్రవీరులు వడివడి దిగి కావలివాండ్ర నందఱఁ దెగటార్చిరి.

ఉదయసింగు విజయుఁడై భేరీ భాంకరణములతోఁ గోటలోఁ బ్రవేశించెను. వనవీరుఁడు వెనుక విక్రమజిత్తును నుదయసింగును జేసినట్లు వాని నప్పుడు రాజపుత్రప్రభువులు చేసినచో బాగుండును; కాని తామే వానిఁ జిత్తూరు సంరక్షకునిఁగా నేర్పఱచినందున తామే వానిం జంపుట యనుచితమని కరుణించి వానిం గడతేర్పక సకుటుంబసపరివారముగ కోటవిడిచి యావలకుం బొమ్మని వానిని విడిచిరి. వనవీరుఁడును రాజ్యభ్రష్టుఁడై బంధువిరోధియై నిర్భాగ్యుఁడై యసహాయుఁడై తనవస్తువులను దాను తీసికొని కోటవిడిచి దక్షిణహిందూస్థానమునకుం బోయి యచ్చట నొక చిన్నసంస్థానమున కధిపతియై కాలము సుఖముగఁ గడపెను. ఉదయసింగు చిత్తూరు రాణా యయ్యెను. పున్న యనఁగా హిందీభాషలో వజ్రమని యర్థము. ఆశబ్దమునకు నిజముగా పున్న దగినది యగుటచే నామెకీర్తి యాచంద్రార్కము లోకమున నిలుచుఁగాక!

చిత్తూరు మూడవముట్టడి.

చిత్తూరుదేశములోని సమస్తజనులకుఁ గన్నులు చల్లఁబడునట్లు దయసింగు రాజ్యపాలన మారంభించెను. అతఁడు చిత్తూరునకు వచ్చిన సంవత్సరమే చిత్తూరుకోటను పూర్ణముగఁ బాడుచేసిన యొక మహాశత్రువు జన్మించెను. ఆశత్రువుఁడు ప్రసిద్ధికెక్కిన అక్బరు చక్రవర్తియే.

ఉదయసింగు కొండకోటలోఁ గోమటియింటఁ బెరుగుచున్నప్పుడు ఢిల్లీలో మార్పులనేకములు జరిగినవి. హుమాయూను చక్రవర్తి పరమసాధువగుటచేఁ దనమీఁద పితూరీలు చేసి జనులను తనపైఁ దండెత్తివచ్చి తన్నుఁ జాలచిక్కులు పెట్టుచువచ్చిన తమ్ములను క్షమియించి నిరాకరించి యెప్పటియట్లు గౌరవమున జూడఁదొడఁగెను. యుద్ధములో నతఁడెంత శౌర్యవంతుఁడై యొడలు మఱచి పోరు చేయునో తదితరకాలములయం దతఁ డంత భోగపరాయణుఁడై నిశ్చింతతోఁ గాలము పుచ్చును. వేయేల? వాని దయాస్వభావమును వాని సోమరితనమును తుట్టతుదకు వానిని సింహాసనభ్రష్టుని జేసినవి. అతఁడు కష్టపడి చెమటయూడ్చి మాళవదేశమును జయించెను. కాని లొంగినదానిని పూర్తిగా లోఁబఱచుకొనక సంతోషపరవశుఁడై బంధుమిత్రులతో విందులనారగించుటతోను మహాభోగములతోను గాలము వెళ్ళబుచ్చెను.

ఇట్లుండ 'షర్ఖాను' అను పఠాణిజాతిలోఁ జేరిన యొకతుఱక బంగాళమునందు చక్రవర్తి యధికారమునకు తిరుగుబాటు చేసి యొకసేనం గూర్చుకొని దానిం జయించి తాను నవాబగుటకుఁ దలఁచుచుండెను. వెనుక హుమాయూను బంగాళాదేశమును జయించుచుండఁగాఁ జిత్తూరునుండి కర్ణావతీదేవి వానిని రమ్మని వర్తమానమంపుటయు నతఁడు బంగాళము సరిగ లోఁబఱచుకొనకయే కర్ణావతి కుమారుని రక్షించుటకుఁ ద్వరపడి చిత్తూరునకు బోవుటయుఁ జదువరులందఱు తెలియుఁగుదురు. షర్ఖానుఁడు రేఁగినవాఁ డని వినినతోడనే హుమాయూను సేనాసమేతుఁడై వాని నడఁచుటకు బంగాళమునకుఁ బోయెను. అతఁ డక్కడకుఁ బోయినతోడనే తొల్లి వానిచే దెబ్బలుతిని రాజ్యమును విడిచి యనామకుఁడై యెందో యడఁగియున్న బహదూరుషా మరలఁ దలయెత్తి గుజరాతు మాళవదేశముల నాక్రమించుకొనెను. హుమాయూను కనఁబడినతోడనే

షర్ఖానుఁ గొంచెము వెనుకదీసెను. చక్రవర్తియు బంగాళమునఁ బ్రవేశించి పగతుఁడు పారిపోయెనుగదా యని గర్వించి యెప్పటియట్లు భోగాసక్తుఁడై కేళీవినోదములతోఁ గాలము బుచ్చుచుండెను. వాని జాడ యెఱిఁగి షర్ఖానుఁడు దారు లరికట్టి చక్రవర్తికి ఢిల్లీకి నుత్తర ప్రత్యుత్తరములు జరుగకుండ నాటంకము గలిగించెను. హుమాయూనునితమ్ముఁ లప్పుడయినను వానికి సాయము చేయరయిరి. అందొకఁడు హుమాయూనుసేనకు భోజనపదార్థములు పంపుదునని వెళ్ళి యాగ్రానగరమున దానే చక్రవర్తినని లోకులకుఁ జాటఁ బంచెను. రెండవసోదరుఁడు గద్దెయెక్కిన యాతమ్ముని నావలకుఁ బారఁ దోలెను; కాని గట్టిపగతుఁడగు షర్ఖాను విషయమున నేమియుం జేయ డయ్యె. అందుచే హుమాయూను తన పగతునితో సంధిచేసికొన వలసివచ్చెను. అంతట సంధిమాటలు జరుగుచుండఁగా ప్రాఁతపగలు మఱచిపోయి హుమాయూనుని సైనికులు శత్రుసైనికులతో మన సిచ్చి మాటలాడుచుండఁగా నాకస్మికముగా నొక్కనాఁడు షర్ఖానుఁడు తనసైనికులం దీసికొని చక్రవర్తి సేనపయిబడి నిద్రపోవుచున్నసిపాయిలను నందఱను గటికవాఁడు మేకలం గోసి చంపినట్లు చంపెను. అప్పుడు హుమాయూను ప్రాణములు దక్కుటయే దుర్ఘటమయ్యెను.

పరాజయమునందిన యాచక్రవర్తి తాను తప్పించుకొని పారిపోవుట కేయుపాయమును గానక గంగానదిలో దుమికి యీఁదిపోవుటకుఁ బ్రయత్నించి మిక్కిలి శ్రమపడుచుండఁగా నీళ్ళుకావడివాఁడొకఁడువచ్చి మేఁకతోలుతోఁ గుట్టినయొకసంచి తెప్పగాచేసి దానిపై హుమాయూనుని గూర్చుండఁబెట్టి యెట్టకో నావలకు దాఁటించెను. ఆవలఁబడి యతఁ డొక సంవత్సరము మంచిసైన్యమును పోగుచేసి రాజపుత్ర వీరులను నిలయమును పూర్వము పేరుపడిన కన్యాకుబ్జ నగరమువద్ద షర్ఖానుని గలిసికొని యుద్ధము చేసెను. అతఁ డప్పుడు

తెచ్చిన సైన్యము వెనుక వాని తండ్రియగు బేబరు తీసికొనివచ్చిన సేనవంటిది కాదు. ఆసేనలో లెక్కకు లక్షమంది బంట్లుండిరి. కాని వారందఱు చావుపేరు చెప్పిన నడలి పాఱిపోవువారే. అందుచే గొందఱు యుద్ధప్రారంభమునకన్న మున్నే యాచోటు విడిచిరి. కొందఱు శత్రువుల మొదటిఫిరంగిచప్పుడు వినినతోడనే గుండెలు చెదరి చెల్లాచెదరై సిగ్గులేక కాలికొలఁది పరుగెత్తిరి. హుమాయూనుమరల ప్రాణములతో దాఁటిపోయి కొలఁదిపరివారముతో నొకతావునుండి మరియొకతావునకుఁ బోవుచు నుండుట కిల్లులేక భగవంతునిపై భారము వేసి తిరుగుచుండెను.

ఎంతమెత్తని మనసుగలవాఁడైనను హుమాయూనునివద్ద తండ్రికడనున్న పట్టుదలయుఁ బ్రజ్ఞయు గొంతవఱ కున్నట్లు గనఁబడుచున్నది. ఏలయన, నతఁడు తనకుఁ గలిగిన దుఃఖముచే నుత్సాహభంగమునందక నాపదలు గడచుచు క్రొత్తస్నేహితుల సంపాదించుకొనుచు దారపుత్రాది వియోగదుఃఖము ననుభవించుచు పదునైదు సంవత్సరములు గడపెను. మొట్టమొదట కొంతకాల మతఁ డతిదారుణములగు దుఃఖముల ననుభవించుచు నెప్పటికప్పుడు తలఁ గొట్టుకొనిపోవునట్టి యాపదలను గడచుచు సింధుదేశమునందు రాజపుత్రస్థానమునందుఁ గల యెడారులలోఁ దిరిగెను. ఆయవస్థను గనిపెట్టి రాజపుత్రప్రభువులు చక్రవర్తికి తమ యోపినకొలఁది ధనమును సైన్యమును నిచ్చి సాయముచేసి వానిని సింహాసనప్రతిష్ఠితునిఁ జేసిన పక్షమున మొగలాయివంశస్థులు సూర్య చంద్రవంశస్థులు నెల్లకాలము కృతజ్ఞులై యుందురు; కాని యట్లు జరుగలేదు. హుమాయూను సహాయము చేయుమని జసల్మీరుసంస్థానప్రభువు నడుగ తన కతనితో స్నేహము చేసికొనుట కిష్టములేదని ప్రత్యుత్తరము చెప్పెను. అనంతరము చక్రవర్తి మార్వాడసంస్థానప్రభువగు రావుమాల్దేవుని దోడుపడుమని యడుగ నతఁడు సహాయముఁ జేయకపోవుటయే గాక

మీాదుమిక్కిలి యాహుమాాయూనుంబట్టి చెరసాలలో బెట్టింపఁ బ్రయత్నించెను. ఆచక్రవర్తి రాజ్యభ్రష్టుఁడై తిరుగుచున్న కాలముననే యొక మహమ్మదీయయోగికూఁతురు హామిడా యనునామె వానిని మోహించి తినుట కన్నము నిలుచుటకు నీడలేని యారాజును వివాహము చేసికొనియెను. మంచియవస్థలోనున్నపు డెందఱుభార్యలైన రావచ్చును. దురవస్థలోనున్నపుడు మరల రాజ్యప్రాప్తియగుననియైన లేనపుడు తనయంతనేవచ్చి తనతోఁ గలిసి తన కష్టములనే యనుభవించుటకుఁ దన్ను వివాహమాడిన యాకాంతను వెంటఁబెట్టుకొని హుమాాయూను ప్రాణభీతిఁ బరుగెత్త నారంభించెను

ఆబాలిక కష్టదినములు వెంటనే బయలుపడెను. దేశమునం దెచ్చటఁ దలఁ దాఁచుకొనుటకు వీలులేక యాదంపతులు స్వసంరక్షణనిమిత్తము సింధుదేశపు టెడారిం బ్రవేశించిరి. ఈయెడారి నీళ్ళులేని సముద్రము యంతము లేనిదై యుండెను. ఇందు ప్రచండవాయువు లప్పుడప్పుడు వీచుచుండును. ఆగాడ్పులు విసరునపుడు డిసుకనేలనుండి నూరడుగుల యెత్తువఱకుఁ బెద్దకెరటములాగున లేచి బాటసారులను మట్టిలో గప్పిచంపివేయును. అక్కడక్కడ నెన్నో యామడల కొకచోట నొకనూయి యుండును. అది రమారమి యెనుబది నిలువులలోతు గలిగియుండును. అందుచే నాయెడారిలో నీరుదొరకనే దొరకదు. ఇట్లు దుర్గమమగుటచేతనే యీయెడారి మరణభూమి యని పేరు గలిగినది. ఎంతో జాగ్రత్తతోఁ బోయినవారికే యనేకయాపదలు సంభవించుచుండును. ఇట్టి భయంకరప్రదేశమును, కొత్త భార్యను కొలదిపరిజనమును వెంటఁబెట్టుకొని హుమాయూను ప్రవేశించెను. నడచినకొలఁది మధ్యమధ్య వారికి యెండమావు లగపడి భ్రమపెట్టి మోసముచేయుచు వచ్చినవి.

వారిప్రయాణములు వారిగుఱ్ఱముల బలముననే యాధారము చేసికొనియుండెను. అవి కదలలేకపోయిన వారిప్రయాణములు తుద

ముట్టినవని చెప్పవచ్చును. మార్గమధ్యమున వడగొట్టి యెవడైన పడి పోయెనా వానిగతి యంతే. కాని తక్కినవారు వానికొఱ కాగుటకు వీలులేదు. ఒకనాటి యర్ధరాత్రిమున హుమాయూను గుఱ్ఱము నెక్కి స్వల్పసేనాపరివార సమేతుండై కుటుంబముతోడ్కొని యమరకోట యను నగరమును జేరుటకుం బయనమై పోవుచుండెను. అప్పుడాయన యెక్కినగుఱ్ఱము మార్గాయాసమునంబడి చచ్చెను. చక్రవర్తి తనకుం దోడై వచ్చుచున్న "టార్డీబేగ్" అనువాని యొద్దకుంబోయి దృఢముగా నడచుచున్న యాతని గుఱ్ఱమును తన కిమ్మని యడిగెను. చక్రవర్తి యాదినములలో మిక్కిలి యల్పుండగుటచే 'టార్డీబేగ్' వాని మాట లెక్కసేయక నిర్దయాత్ముండై నే నియ్యను పొమ్మని బదులు చెప్పెను.

మాల్దేవుయొక్క సైనికులు హుమాయూనుం బట్టుకొనవలెనని వెనువెంటం దరుముకొనివచ్చుచుండిరి. కాబట్టి యెక్కుటకు గుఱ్ఱమైనను లేని యాచక్రవర్తి వెంటనే యపాయము తప్పించుకొనుటకొక యొంటె నెక్కెను. అతని యవస్థంజూచి జాలినొంది పరిజనులలో నొకండు నీడంకొలాయనువాండు గుఱ్ఱముమీదనుండి తనతల్లిని దింపి యాగుఱ్ఱమును జక్రవర్తి కిచ్చి చక్రవర్తి యెక్కిన యొంటెమీదం దామె నెక్కించి యాయొంటెప్రక్కనే పాదచారియై తానునడచెను. వారు పోయెడుదారి జలశూన్యమును గొప్ప యెడారియగుటచే దాహమునకు నీరుదొరకక కొందఱు మృతులైరి. కొందఱు పిచ్చివాండ్రయి కేకలువేయ నారంభించిరి. ఆక్రందనధ్వనులతోడను హాహాకారములతోడను నింగి నిండి పోయెను. ఈకష్టములకుదోడు పగవారు దాంపునకు వచ్చిరను వర్తమానము దెలిసెను. యుద్ధము చేయంగలవారి నందఱిని పయనము మానిపించి తనవద్దనుంచి స్త్రీలను సామగ్రులను సాగిపొమ్మని పంపెను. శత్రువు లెంతసేపటికి రానందున చక్రవర్తి తనకుటుంబ మెట్లున్నదో చూచుటకు ముందువెళ్ళెను. ఆ

కారుచీఁకటిలో హుమాయూను సైనికులలోఁ గొందఱు దారితప్పి శత్రువులకంటఁ బడిరి. అప్పుడు రాజపుత్రులకు మొగలాయిలకు నొక చిన్నయుద్ధము జరిగెను. మొగలాయీలు ప్రాణములపై నాసవిడచి ఘోరముగఁ బోరి రాజపుత్రసేనాపతిం జంపి సేనం బారఁదోలి వారి యొంటెలను గుఱ్ఱములను సామగ్రిలను దోఁచుకొనిరి.

ఎన్ని దొరికినను మూఁడుదినములవఱకు నీటిచుక్కయైన వారికి దొరకదయ్యె. నాలుగవనాఁడు వారికిఁ గన్నులపండువుగ నొకబావి గనఁబడెను. అది యెంతలోతున్నదో చెప్పఁజాలముగాని మోటఁగట్టి నీళ్లు తోడుసప్పుడు బొక్కెన పైకి వచ్చినదని మోటయెద్దుల తోలు వానికి తెలియఁజేయుటకై మాట వినఁబడక పెద్దభేరి వాయించవలసి వచ్చెను. ఇట్లు ప్రయత్నమున వచ్చిన యాపేటినిమిత్తమదివఱకే నోళ్లు తెఱచుకొనియున్న యాజనులలోఁ గొందఱు దాహాతురులై నిలువలేక తిన్నగా బొక్కెన నూతియంచువఱకు రాఁగమనుపే దానిపయిం బడి నీరు త్రాగఁబోవ వెంటనే యాత్రాడు తెగి బొక్కెన నూతిలోఁబడెను. బొక్కెనతోఁగూడ కొందఱు మనుష్యులునూతిలోఁబడి మృతినొందిరి. కొందఱు మితిమీరిన దాహబాధ కాగలేక నాలుకలు దెఱచుకొని వగర్చుచు వేడియిసుకపైఁ బడి దొర్లసాగిరి. మఱికొంద ఱాబాధ కోర్వలేక నూతిలో గుభాలున నుఱికి తక్కినవారికంటె త్వరగా ప్రాణములు విడిచి సుఖపడిరి. మరునాఁడు వారు మరల నొక నీటిపట్టుం జేరిరిగాని వారిదురవస్థ వెనుకటిదినముకంటె తక్కువ కాలేదు.

అదివఱకు చాలదినములనుండి నీరు ద్రాగి యెఱుఁగకపోవుటచే నొంటెలు నీరు పోసినతోడనే మితిమీరఁ ద్రావి యెక్కసముచే నెన్నియో తత్క్షణమే మృతినొందెను. ఆయొంటెలవలెనే మనుష్యులును గొందఱు నీరుత్రావిన కొంతసేపటికి గుండెల బరువువలన బాధపడి చనిపోయిరి. ఎట్టకేలకు హుమాయూను కొందఱుపరిజనులతో చచ్చిచెడి యమరకోటఁ జేరెను. అమరకోట మృత్యుదేవతకోటలలో

నొకటియని చెప్పఁదగి యున్నను అక్కడికోట యిటుకగోడలు రాతి బురుజులు చుట్టుగుడిసెలు గలిగి దర్శనీయముగ లేకున్నను నిరాధారులగు రాజులకు నయనోత్సవము గావించెను. ఆయూరి కుత్తరమున మంచినీళ్ళకాలువ యొకటి యుండెను. హుమాయూను పరిజనులందఱుఁ దమ కాదినము పండగదినముల్లు భావించి కరువుదీర నీరుద్రావి సుఖించిరి. ఆయూరిరాజు వారిబాధలు తొలఁగించుటకు తనకుఁ జేతనైనంతపని చేసి చక్రవర్తికి విధేయుఁడై యుండెను. హుమాయూనుని క్రొత్తభార్యయగు హామిడా నిండుచూలాలై యామెడారులలో మగవారికంటె నెక్కుడు ధైర్యముఁ గలిగి యద్భుతశక్తితోఁ బయనము చేసి దారుణకష్టములం గడిచి యమరకోటఁజేరెను. అక్కడవారున్న కాలముననే 1542 వ సం॥ము అక్టోబరు నెలలో నక్బరు పుట్టెను. ఆతడు చక్రవర్తి చూడామణి యనియు రాజన్యచూడామణియనియు భరతఖండమును బాలించిన దొరలలో నగ్రగణ్యుఁ డనియు పేరువడసెను. తనభార్యలను బిడ్డలను ప్రాణప్రదాత యగు నమరకోట రాజు సంరక్షణములో నుంచి హుమాయూను బయన మారంభించెను. ఇట్లు కొంతకాలము తిరిగి తిరిగి యతఁడు పారశీకదేశము జేరి యారాజు ననుగ్రహమున తనపితార్జితమగు కాబూలు గాంధారదేశములను జయించెను. అది మొద లతఁడు కొంచెము నిలువఁదొక్కుకొని క్రమక్రమముగా బలపడఁజొచ్చెను. వానిసోదరులలోఁ గొందఱు మృతినొందిరి. కొందఱు రాజ్యభ్రష్టులై దేశముపాలైరి.

ఇక్కడ ఢిల్లీలో షర్ఖాను హుమాయూనుం బారఁదోలి గద్దెనెక్కి ధర్మాత్ముఁడై దేశమును జక్కగా పాలించి చివఱకు యుద్ధములలో మృతినొందెను. వానివంశస్థులు నీతిదూరులు బలహీనులు నగుటచే రాజ్యము వారికిఁ దక్కదయ్యె. ఆయప్రయోజకులు దేశమునంతయుఁ బాడుచేసి యరాజకమగునట్లు గావించి ప్రజల కవాతులగుటంజేసి యాయద నెఱిఁగి హుమాయూను ముందుగా పాంచాలము

జయించి తరువాత శత్రువుల నోడించి ఢిల్లీని పట్టుకొని మరల చక్రవర్తి యయ్యెను. అతఁడు మఱల సింహాసన మెక్కినపిదపఁ జిరకాలము రాజ్యమేలలేదు. గద్దె మెక్కిన యారునెలలకే యతఁడు తన మేడ మీఁది స్ఫటికపురాళ్ళమీఁదనుండి జారి మెట్లమీఁదనుండి దొర్లి క్రింద పడి తత్కారణమున కొన్నిదినములలో మృతుఁడయ్యెను.

అతని యనంతరమున రాజ్యమును వహించిన యతఁడు తొల్లి యమరకోటలో నుదయించిన బాలుఁడే. తండ్రి పోవునప్పటి కతఁడు పదుమూఁడేండ్ల ప్రాయమువాఁడు. అక్బరు పాంచాలమును ఢిల్లీని మఱి యు దండ్రిపాలనముక్రిందనున్న కాబూలుగాంధారములను జేకొనియెను. చిత్తూరును బాలించుట కుదయసింగెంత చిన్నవయస్సులో నారంభించెనో యక్బరు ఢిల్లీ నేలుట కంత చిన్నతనమున నారంభించెను. కాని వీరిరువురు వేరువేరు స్వభావములవారు.

ఉదయసింగు రమారమి ముప్పది సంవత్సరములు రాజ్యపాలనము చేసి యున్నను వానియేలుబడిలో మంచిపని యని చెప్పఁదగిన దొకటియు జరుగలేదు. శూరశిఖామణులలో నగ్రగణ్యుఁడని చెప్పఁదగిన రాజుకడుపున బుట్టియు నుదయసింగు సింగముకడుపున బుట్టిన మేఁకపిల్లవలె సమయము వచ్చినప్పుడు పిఱికియై మూర్ఖుఁడై నగుబాట్ల నొందుచువచ్చెను. వేయిమాట లేల? బప్పరావులవంశస్థుల యొద్దఁ గానఁబడవలసిన శుభచిహ్నములు రాజలక్షణములు వాని యొద్ద కానబడకపోవుటచే వెనుక పున్న యనుదానిచేఁ బెంపఁబడిన మీవారురాజపుత్రుఁ డతఁడు గాడనియు నెవరో యొకదొంగపిల్లవానిం దెచ్చి యతఁడే రాజపుత్రుఁడని భ్రమపెట్టి రనియుఁ గొందఱుదలంచిరి.

అది యటుండ నిచ్చట హుమాయూనునకు నమ్మిన చెలికాఁడును మంత్రియు నైనబేరాంఖా ననునతఁ డక్బరుయొక్క చిన్నతనమందు నాలుగుసంవత్సరములు చక్కఁగా పరిపాలించి పిదప నక్బరున కప్పగించెను. అక్బరు చక్రవర్తియై తాను బాలుఁడైనను దృఢమన

స్కుఁడై తనమాటయందు ప్రజలకు మంత్రికి గౌరవమునిలుచు నట్లు నడచుకొనఁజొచ్చెను. అతఁడు రాజ్యముబూనిన కొద్ది దినములకే రాజపుత్రులమీఁద దండయాత్ర చేసెను. వానితండ్రి సింహాసన భ్రష్టుఁడై దేశాంతరములపాలై పోయినప్పుడు రాజపుత్రప్రభువులు చేసినయనాదరణము ద్రోహముఁ బలుమారు తల్లియగు హామిడాదేవివలన విని యుండుటచేతనో లేక తల్లి పడినబాము లన్నియు గర్భములో నున్నపుడు వానిమనస్సుమీఁద ముద్రితము లయ్యెనో లేక శూరులను జయించి కీర్తి నొందఁగోరుటచేతనో యతఁడు రాజస్థానము మీఁదికే వెడలెను.

ఆమహాశూరుఁడు తొలుదొల్త మారువారుదేశము మీఁదికిఁ జని మాల్‌దేవుని నోడించెను. అంబరు సంస్థానప్రభువు చక్రవర్తికి జడిసి కప్పముగట్టి తనకూఁతును వానికిచ్చి వివాహము చేయుటచే నక్బరు వానిం గరుణించెను. తురకరాజునకుఁ దనకూఁతునిచ్చి పెండ్లి చేసి యుత్తమక్షత్రియ వంశమును బవిత్రముచేసిన రాజపుత్రులలో మొట్టమొదటివాఁడితఁడే. తక్కిన రాజపుత్రప్రభువులందఱు తెలివిఁదెచ్చుకొని జాగ్రత్తపడి చక్రవర్తికి లోఁబడి కప్పముఁ గట్టిరి. అక్బరును వారి మతముజోలికిఁ బోక లోఁబడిన పిదప వారినందఱు సన్మానించెను. హిందువులు తమ పుణ్యక్షేత్రములకు యాత్రనిమిత్తము పోవునపుడు తురకచక్రవర్తులు వారియొద్ద నొకపన్ను గ్రహించుచువచ్చిరి. అదిగాక తురకలు కానందుకు హిందువు లేడాదికి తలకొక రూపాయ వంతున పన్నియ్యవలసివచ్చెను. హిందువులమీఁద నన్యాయముగఁ గట్టఁబడిన యీరెండు పన్నుల నక్బరు చక్రవర్తి తీసివేసెను. ఇట్లనేకరాజపుత్రులు ఢిల్లీశ్వరునకు లోఁబడినను సంధికిరాని మూర్ఖుఁడొకఁడుండెను. అతఁడు చిత్తూరురాణా యగు నుదయసింగు.

ఆయన గర్వముచేతఁ బౌరుషముచేత నక్బరునకు లోఁబడక పోలేదు. సోమరితనముచేత మూర్ఖతచేత నతఁడు చక్రవర్తి దర్శనము

చేసి సంధి కోరఁడయ్యె. ఉదయసింగు బాల్యము నతిక్రమించి యౌవన మును బ్రాపించి తన సంరక్షకుల నావలకుఁబంపి యొకయుంపుడు కత్తెను జేరఁదీసి దానివలలోఁజిక్కి రాజ్యవ్యాపారాదివిముఖుఁడై దాని తోడిదే బ్రతుకని మొదలుమఱచి యుండెను. అక్బరు మాళ్వ దేశ మును జయించి దాని రాజగు రాజబహదూరును బారఁదోల నుద యసింగు వానికి శరణ మిచ్చి యట్టిపనివలన గలుగు నష్టము నాలో చింపకయే వానిం దనకడ నుంచుకొనెను. అందుచే నక్బరు కుపి తుఁడై పగఁదీర్చుకొనుటకు మీవారుపై దండువిడిసెను. ఢిల్లీచక్రవర్తి యంతటివాఁడు మహాసేనాసమేతుఁడై తనపై కెత్తివచ్చుచున్నాఁడని వినియు నుదయసింగు విననివాఁడువోలె నేప్రయత్నములు చేయక మొద్దువలె నూరకుండెను.

ఉదయసింగు స్త్రీకన్న నధముఁడై యింటఁగూర్చుండుటంజేసి వానియుంపుడుకత్తె నగరమునకు రాఁదలఁచిన దుస్థితినిఁ జూచి రోసముఁదెచ్చుకొని పనిఁజేయబూనెను. సిగ్గులేనిదియు వంచకురాలు నైనను నాపడఁతి రాజస్థానమునఁ బుట్టినదగుటచే దేశాభిమానముం గలిగి పౌరుషవంతుఁడగు పురుషుఁడట్లు పనిచేయఁజొచ్చెను. వెనుకటి చిత్తూరిముట్టడిలో రాణి జవాహిరీభాయి చేసినట్లే యీమెయుఁ గవచము ధరించి పురుషవేషమువేసికొని సేవలం దోడ్కొని మొగ లాయి శిబిరముం బ్రవేశించి యొకమా రక్బరుచక్రవర్తి యున్నస్థల మునకే సాహసించి పోయెనఁట. ఇట్లీమె పనిచేయుచుండ దైవవశ మున నక్బరుచక్రవర్తి పనులతొందరచేఁ జిత్తూరు విడిచి సేనాసమే తుఁడై మఱియొకచోటికిఁ బోవలసివచ్చెను. చక్రవర్తి చిత్తూరు విడిచిపోవుటకుఁ దన యుంపుడుకత్తెయే కారణ మనియు నామె తనకుఁ జేసిన మహోపకారమువలననే తనరాజ్యము తనకుఁ దక్కెనని యు నుదయసింగు చెప్పి సంతోషించెను. రాణాకు దనయుంపుడుకత్తెమీఁద నున్నంతమాత్రపు గౌరవమైనఁ దనమీఁద లేదనియుఁ దాము కష్టపడి

ప్రాణములకాశపడక పోరాడుటయెల్ల నిరర్థకముజేసి యెవ్వనంతయుఁ తుద కతఁడు తనవలపుకత్తియకే యిచ్చె ననియు రాజబంధువులు కోపోద్దీపితులై యా వలపులాడినిఁ జంపించిరి. అప్రయోజకుఁ డగు రాణా దనరాజ్యమును నిలిపిన యాపడఁతి ప్రాణరక్షణముఁ జేయఁ బ్రయత్నింపలేదు సరిగదా, దానిం జంపినవారిని శిక్షింపనైన లేదు. ఈపర్యాయ మక్బరు రాణాయొక్క భోగభార్యవలనఁ బరాజితుఁ డయ్యెనని మహమ్మదీయచరిత్రకారు లెవ్వరు వ్రాయరైరి. చరిత్రకారులు వ్రాసినదేమనఁగా 1537 వ సంవత్సరమున నక్బరుచక్రవర్తి రాజస్థానమును దండెత్తి చిత్తూరుకోటను బట్టుకొనుటకు నాలుగువేల సేనతో వచ్చెనని ఈసంవత్సరమునఁ జక్రవర్తి కోటను ముట్టడించి పట్టుకొనుటచే నదిమాత్రమే వారు వ్రాసి వెనుకటి పరాజయమును వారు వ్రాయరైరి. అక్బరు మంచి ఫిరంగులతోడను సాధనసామగ్రులతోడను వచ్చియున్నను జిత్తూరుకోటలో భోజనసామగ్రులు, జలము సమృద్ధిగా నుండుటచే దుర్గసంరక్షకులు మొగలాయిసేనం జూచి వీరా! మనల జయించువారని పరిహాసించిరి. అక్బరు సైనికులును మొట్టమొదట కోట దుస్సాధ్యమని యాస వదులుకొనిరి. కోటగోడఁ దూర్పున నుత్తరమున నల్లరాతితోఁ గట్టఁబడుటచే నా వైపులగోడలకు ఫిరంగులవలన నేమియు భయము లేదని వారలనుకొనిరి. అట్టికోట ప్రపంచమం దెచ్చట లేదని విదేశీయు లనేకులు వ్రాసిరి. బురుజులు మిక్కిలి దృఢముగా నుండెను. తుపాకిమందు కొట్లకొలది యుండెను. అక్బరు కోటకు దూరముగా నొకకొండమీఁద బసచేసి తనసైన్యమునకు రాత్రులు వెలుతురు కలుగునట్లు తనయున్న పర్వతముయొక్క శిఖరముమీఁద పెద్దమంట వేయించుచువచ్చెను. ఆమంటలు చిత్తూరు కోట కావలివాండ్రకు బ్రతిరాత్రిము స్పష్టముగఁ గనఁబడుచు వచ్చెను. ఉదయసింగుమహారాజు ప్రాణముల కాసపడక చిత్తూరు గౌరవము నిలుపుటకై రేయింబవళ్ళు పోరాడుచున్న వీరయోధులకు

బ్రోత్సాహము గలుగఁజేయుటకు మూఁడు దుర్గరక్షణ మన్యుల పాలుచేసి, తాను కోటవిడిచి హారావళీపర్వతములకుం బారిపోయెను. అయినను మీవారుదేశముపై నభిమానముఁగల తక్కిన రాజపుత్రులు తత్సహాయార్థము రాకపోలేదు. బదనూరుప్రభు వగుజయమల్లుఁడును చందావతువంశస్థుఁడై 'ఖేల్వా' సంస్థానప్రభు వైన పుట్టాయను పదునాఱేండ్ల బాలుఁడును వచ్చి తోడుసూపిరి. వారిలో నప్పుడు పుట్టు తక్కిన రాజపుత్రులకన్నఁ జిన్నయయ్యె. చందావంశస్థుఁ డగుటచే తాను రాణాకు ముఖ్యుఁడనియు రాణా లేనపుడు కోట సంరక్షించు భారము తన దనియు దాను మొనఁగాఁడై సేనల నడుపుదు ననియుఁ జెప్పి కయ్యమునకు మొదట సిద్ధమయ్యెను. దేవలనగరాధిపతి తన పితృపితామహుల జన్మస్థాన మగుచిత్తూరుపై మహాభిమానముఁ గలిగి యావిపత్సమయమున దానికిం దోడ్పడుటకుఁ దనకొడుకు నంపెను.

అక్బరుచక్రవర్తి యీకోటఁ బట్టుకొనుట కెన్ని ప్రయత్నములు చేయవలయునో యన్నియుఁ జేసి హిందూదేశ మంతటనుండి నేర్పు గలపనివాండ్ర ననేకులఁ బిలిపించెను. కోటబురుజులమీఁదనుండి రాజపుత్రులు నిప్పులవర్షము గురియించుచున్నను వెరువక మొగలాయీ సేన లంతకంతకు దరికిఁ బోవసాగెను. గెలిచినచో చాలబహుమానము లిత్తునని చక్రవర్తి యాశపెట్టుటచేఁ బనివాండ్రు సైనికులు నొడలు దాఁచుకొనక యెవరు చేయవలసినపని వారు చేయఁబూనిరి. సొరంగములు త్రవ్వువారు సొరంగములు త్రవ్విరి. అగడ్తలో మన్నులు కూరువారు మన్నులు కూరిరి. మొగలాయిసైనికులు దినమునకు నూఱుగురు చొప్పున చచ్చిరి. చావనివారు చచ్చినవారికళేబరములను దమకు దెబ్బలు తగులకుండ నడ్డుపెట్టుకొనుచు బనిచేసిరేగాని జంకి వెనుకంజ నిడరైరి. కోట సంరక్షించుచున్న రాజపుత్రులు తమదురవస్థ నప్పుడు తెలిసికొని భయపడఁజొచ్చిరి. రాణా యదివఱకే తమ్ము విడిచిపోయి తనదారి తాను జూచుకొనుటచే వారు నిరుత్సాహులై

మొగలాయి సైనికులు తత్కారణము నెఱింగి రక్షణము బొత్తిగా లేకయున్న యుత్తరపు వైపుననుండి లోపలఁ ప్రవేశించిరి. కాని యప్పటికినిఁ జిత్తూరుకోట పగతురచేఁ జిక్కలేదు. ఏలయన నిర్భయముగా నగ్నికుండములఁబడి మృతినొందిన వీరపత్నుల యొక్కయు వీరమాతలయొక్కయు కన్యలయొక్కయు భర్తలు పుత్రులు తండ్రులు రక్తవస్త్రములు గట్టి కోటలోఁ బ్రవేశింపఁబోవు మొగలాయిసైనికుల పలువుర్ని దలపడిరి. ఆయుభయవీరులు పోరు సల్పినతావునఁ బ్రత్యంగుళము రక్తముతోఁ దడిసి యడుగు జారుచుండెను. తురక సైనికులు చిత్తూరునగరమునందలి యిరుకుసందులను వంకరవీధులను జొచ్చి యడుగడుగునకు నొక్కొక్క రాజపుత్రవీరుని వధియించుచుఁ గ్రమక్రమంబునఁ జొరుచుకొని లోలోపలకుఁ బోయిరి. ఆమర్దినమున నెనిమిదివేలమంది రాజపుత్రవీరులు మృతులై రణరంగము నలంకరించిరి. మృతినొందిన యాఁడువాండ్ర బలగములో దొమ్మండుగురు పట్టపుదేవులు నైదుగురు రాజపుత్రికలునుండిరి. ఆనాఁటితో చిత్తూరు యొక్క భాగ్యము* కడముట్టెను. అది మొదలానగరము మీవారు రాజ్యమున కెన్నడు మరల రాజధానిగ నుండలేదు.

అట్లు చిత్తూరునగరమును నిర్వీరముగఁ జేసి యక్బరుచక్రవర్తి 1567 వ సంవత్సరము మెయి నెలలో నొకదినమున కోటలోఁ బ్రవేశించెను. మీవారు రాణా తరువాత నెన్నఁడు నాభయంకర ప్రదేశమునకు వచ్చి కాఁపుర ముండలేదు. మరల మీవారుదేశస్థులు పగతురబారి బడకుండ దానిని సంరక్షింపలేదు. రాజస్థానకథావళిం జదివి మీవారు రాజ్యము యొక్కయుఁ జిత్తూరునగరముయొక్కయు మహావైభవమును దెలిసికొన్నవారందఱుఁ జిత్తూరుయొక్కయీనాఁటి యవస్థం జూచినపక్షమున మున్ను సకలైశ్వర్య సంపన్నమై బహుజన సంకులమైన యానగర మంతపాడుగ నుండుటకును రాజ్యలక్ష్మి కిట్లు వైధవ్యము గలుగుటకును గారణమేమని తలంపకపోరు. తలంచి

విచారింపకపోరు. ఉదయసింగు హిమాలయపర్వతములోనికిఁ బారిపోయి మరల నెన్నఁడు జిత్తూరు రాక యాపర్వతములసమీపముననె యుదయపుర మనుపేర నొకపట్టణమును గట్టించి దానిని రాజధానినిఁ జేసికొని దేశమును పాలించుచు దనజీవితకాల శేషమును గడపెను. అందుచేతనే నేటికిని మీవారు రాణా యుదయపుర మహారాణా యనుపేరం బిలువఁ బడుచుండును. ఉదయసింగు తనజీవితకాలమంతయు మరలఁ జిత్తూరును బట్టుకొని విజయము నొందవలయు నని తలంచుచుండువాఁడు. అందుచేతఁ దనయుద్యమము నెరవేఱువఱకు గడ్డమును కత్తిరించుకొనన నని యతఁడు ప్రతినఁజేసెను. ఆప్రతిన నెరవేరకమునుపే యతఁడు లోకాంతరగతుఁడగుటం జేసి యాతని సంతతివారగు నుదయపుర మహారాణాలు నేటివఱకుఁ దమవంశకర్తవలెనే గడ్డములు కత్తిరించుకొనక యుందురు.

చిరకాలమునుండి మీవారు సంస్థానమునకు రాజధానియగు చిత్తూరునగరమును నాశమొందించి యక్బరుచక్రవర్తి చరిత్రము సంగ్రహముగా నిచ్చట దెలిపెదము. ఢిల్లీపాదుషాలలో నక్బరువంటి యోగ్యుఁడు గుణసంపన్నుఁడు మఱియొకఁడు లేఁడని చెప్పవచ్చును. తండ్రి రాజ్యభ్రష్టుఁడై సింధుదేశపు టెడారులలోఁ జరియించుకాలమున 1542 సం॥ రమున నమరుకోట పట్టణమునం దతఁడు జన్మించె ననియు జనకుని మరణానంతరము 1556 వ సం॥ రమున బదునాలుగేండ్ల ప్రాయమువాఁడై యున్నపుడు సింహాసన మెక్కెననియు నిదివఱకుఁ జెప్పియుంటిమి. ఇతడుఁ గద్దె యెక్కిన తోడనే షహ్రాయొక్కసంతతివారికి మంత్రియగు హేముఁడను హిందువుఁడు తనస్వామిపక్షమున నభిమానము గలిగి మహాసేనం గూర్చుకొని యక్బరుమీఁదికి యుద్ధమునకు వచ్చెను. అక్బరును వానిగుండెకాయయు సంరక్షకుఁడు నగు బేరాముఖానును గలసి హేమునిమీఁదికిఁబోయి వాని నోడించి పట్టుకొనిరి. హేముని స్వహస్తముతోఁ

జంపుమని బేరాముఖాను డక్బరుతో జెప్పెను. ఆసహాయుడై చెరలోనున్న దీనునిఁజంపుట యనుచితమని యతఁ డట్టిపని కొల్లఁడయ్యె. బేరాముఖానుఁడు హేముని స్వహస్తముతో నరకిచంపెను. బేరాముఖానుఁ డక్బరును పుత్రప్రేమతో నాదరించి యుక్తవయస్కుడైనపిదప రాజ్యము నప్పగించెను. అక్బరు రాజ్యభారమును వహించి హిందువు లొక కన్నుగ మహమ్మదీయులు రెండవకన్నుగ నెంచుకొని భరతఖండమును న్యాయముగఁ బాలించెను. ప్రజలందఱు అక్బరుని కేవలము ధర్మరాజని కొనియాడిరి. మహమ్మదీయు లని పక్షపాతము లేక హిందువులని క్రోధములేక యిద్దఱను సమానముగ నమ్మి యిరువురకు గొప్పగొప్ప యుద్యోగములు భేదము లేకుండఁగ నిచ్చెను. సేనాధిపతులు దేశాధిపతులు వానిక్రింద హిందువు లనేకు లుండిరి. రాజపుత్రులకుఁ దనకుమైత్రి హెచ్చునట్లు వారిపిల్లలం దాను బెండ్లియాడి పట్టపుదేవులం జేసెను. ఈతని జ్యేష్ఠపుత్రుఁడును వానియనంతరమున రాజ్యమునకు వచ్చినయతఁడునగు జహంగీరుచక్రవర్తి యొకరాజపుత్రస్త్రీవలనఁ గలిగినకుమారుఁడే. రాజపుత్రవీరులును దమయెడలఁ జక్రవర్తి చూపు గౌరవమునుబట్టి తాముగూడజక్రవర్తికి విధేయులై చుట్టములై నెచ్చెలులై యవసరమగునప్పుడు తమ ప్రాణములనైన నడ్డమువేసి వాని ప్రాణమును గాపాడుచు వచ్చిరి. అక్బరు మిక్కిలి పండితపక్షపాతి. ఆచక్రవర్తి యాస్థానమున అరబ్బీ పారసీభాషలు నేర్చినపండితులే గాక సంస్కృతమును దేశభాషను నేర్చిన పలుపండితు లుండి యనేక బహుమానముల నందుచువచ్చిరి. అతనికి స్వమతమునందు గౌరవము దక్కినమతములందు నిరసనము లేదు. ఖురాను నేర్చిన మౌలవీలను క్రైస్తవమతబోధకులను బౌద్ధపండితులను వేదాంతశాస్త్రజ్ఞులగు బ్రాహ్మణులను పారసీమతస్థులను దనకొలువునకు బిలిపించి వారిచే వాదములు చేయించి సర్వమతముల సారములం గ్రహించుచుండువాఁడు. వానిని హిందువులు వేదాంతి

యనియు క్రైస్తవులు క్రైస్తవుఁ డనియు మహమ్మదీయులు మహమ్మదీయుఁడనియు జెప్పుచుందురు. ఉపనిషత్తులయెడ నక్బరునకుఁ గడు ప్రేమయని చరిత్రకారులు చెప్పెదరు. ఆయన వితంతు వివాహములు హిందువులలోఁ జేయింపవలయునని కొంత ప్రయత్నము చేసెను. ఘోరదురాచారమగు సహగమనమును దన దేశమునఁ జాలవఱకు మాన్పించెను.

ప్రజలకు భారముగానున్న పన్ను లనేకములు దొలగించెను. రాజాటోటర్ మాల్ అను హిందువునకుఁ గొప్పయుద్యోగమిచ్చి దేశమునందున్న యీనాం జిరాయితీ భూములను వానిచేత జాగ్రత్తగా కొలిపించి పంటనుబట్టి యాభూములకు పన్నులుగట్టించెను. పండిన పంటలో నాలుగవవంతు చక్రవర్తి పన్నుక్రింద గ్రహించుచుండును. అక్బరుచక్రవర్తి విద్యావంతుఁడు మహావీరుఁడు లోకవ్యవహారములు చక్కఁగఁ దెలిసినవాఁడు. ఈతనివంటి చక్రవర్తి నేటివఱకు హిందూదేశమునకు మరల రా లేదని జనులు చెప్పుకొందురు. ఆయన రమారమి యేఁబదిసంవత్సరములు భరతఖండమును బాలించి సకల జనస్తవనీయుఁడై క్రీస్తుశకము 1605 వ సంవత్సరమున లోకాంతరగతుఁడయ్యెను.

హాళ్డిగట్టు యుద్ధము

అక్బరుచక్రవర్తి చిత్తూరును నాశనముచేసి పోవునప్పుడు దేశమునం దంతట దారిద్ర్యమును మనుష్యుల హృదయములయందు నిరుత్సాహమును నెలకొలిపి పోయెను. మీవారుయొక్క గొప్పతనమంతయుఁ గథావశేష మయ్యెను. పుణ్యభూములు పుష్పవనములు కోటలు కోవెలలు సంపూర్ణముగ నాశనము నొందెను. దేవతాచరి

త్రిములను రాజపుత్రవీరుల దిగ్విజయములను దెలుపుటకు దేవాలయపుగోడలమీందను మేడలమీందను వ్రాయంబడిన చిత్తరువులు మాపుమాసెను. విన్నాణమున దెల్పు వింతసరకులను తీసికొనిపోవుటకు వీలైనంతవఱకు శక్తి వంచనలేక మహమ్మదీయు లెత్తుకొని పోయిరి. దిగ్గజములను జెవుడు వఱుపంజాలు రణభేరులు మ్రోగెడుకాలము పోయినది. నగరరక్షణము చేయుమని ప్రార్థించి నగరదేవత కఖండదీపారాధనము జరుగు మేలుదినములు గతించినవి. వేయేల? రాణావారి మందిరద్వారములే యక్బరు కట్టింపందలంచిన క్రొత్తపట్నమునందలి మందిరము నిమిత్తము తీసికొని పోంబడెను. దేశమునంతను డుడిచివేయుచున్న యుద్ధతరంగ మంతతో నిలిచిపోయెను.

రతంభారుకోట వెనుక బహదూరుషాచేతంజిక్కెనని చదువరు తెలుంగుదురు. తరువాత దాని నా మహమ్మదీయ ప్రభువద్ద నుంచి బూందీసంస్థాన ప్రభువగు సూర యనునతండును జోహణవంశస్థుండగు మఱియొకండును మఱలం బట్టుకొనిరి. ఆకోట యీకాలమున బూందీ ప్రభువగు సూర్జనుం డనునతని యధీనమున నుండెను. అతండు మీవారు రాణాకు లోంబడి యరిగాంపై యాకోట నేలుచుండెను. ఈసూర్జనుండు వెనుక చిత్తూరిముట్టడిలో బహదూరుషాతో యుద్ధముచేసిమృతినొందిన యర్జునరావు కుమారుండు అక్బరుచక్రవర్తి యీకోటను కొంతకాలము ముట్టడించి పట్టుకొనలేకపోయెను. దానికిం గోసుగ నతండు రాజ్యాంతరములమీంద మఱియొకచోటికి బోవలసివచ్చినందున నీముట్టడి నాపవలసి యుండెను. అంతలో నక్బరునకు సమ్మికబంధులును రాజస్థానమునకు ద్రోహులు నగు నిరువురు రాజపుత్రులు మోసము చేసి యీకోట జక్రవర్తి కప్పగించిరి. అంబరుదేశ ప్రభువగు భగవానుదాసుండును వాని యన్నకొడుకగు మానసింగు ననువారే యామహానుభావులు. ఈయిద్దఱు ద్రోహము చేయనిపక్షమున రంతంబరుకోట శత్రుదుర్గమమై నిరపాయస్థితినుండి యుండునుగదా!

సూర్జనునిఁ గలిసి మాటలాడినపక్షమునఁ జక్రవర్తికిఁ జాల లాభము గలుగు నని నమ్మి మానసింగు దర్శనముచేసి మాటలాడవలయునని యున్నది గనుక కొంతకాలమువఱకు యుద్ధము మానవలసినదని సూర్జనునకు వర్తమాన మంపెను. సూర్జనుఁ డందుకు సమ్మతించినందున మానసింగు తాను చక్రవర్తి రాయబారినని పేరు పెట్టుకొని కొంతపరివారముతోఁ గోటలోనికి బోయి యాతనిచేత సబహుమానముగ గౌరవింపఁబడెను. మానసింగును సూర్జనుఁడు నొండొరులతో సంభాషింపుచుండ హఠాత్తుగ సూర్జనుని మేనమామ కూర్చున్న చోటునుండి లేచి రాజా మానసింగుయొక్క వెనుక నిలిచియున్న చోపుదారువంకఁ జూడఁదొడంగెను. అటుకొంతసేపుచూచి యతఁడు చోపుదారు చేతిలోనుండి వెండికఱ్ఱను వినయమునఁ దీసికొని సూర్జనుఁడు సాధారణముగాఁ గూర్చుండుస్థలమున నా చోపుదారుం గూర్చుండఁ బెట్టెను. అపు డందఱు తెల్లబోయి చూడఁదొడఁగిరి. నిగనిగలాడునట్టి యాకాటుకకన్నులును మేని చామనచాయను ముక్కుమీఁద నెడమప్రక్కనున్న పుట్టుమచ్చనుజూచి యతఁడు తప్పక యక్బరుచక్రవర్తి యని మున్ను వాని నెఱింగినవారు కొందఱు నిశ్చయించిరికాని గ్రహించినవారు సందేహించి చెప్పక యూరకొనిరి. గ్రహింపనివారు వెలవెలబారి చూచుచుండిరి. ఇంటికివచ్చిన యతిథికి హానిచేయుట రాజపుత్రధర్మవిరుద్ధము. హానిచేయక యుండవలయునన్న దుర్భేద్యమై పోతుటీఁగ కైనఁ జొరరాక సింహగుహాయని చెప్పఁదగిన యాకోట లోనికిఁ దనకుఁ దానై చక్రవర్తి వచ్చి లోటుపాటులనెల్ల గ్రహించె గదా! చక్రవర్తిమాట యటుండ తమ కంత మహాద్రోహము జేసిన మానసింగు నేమి చేయవలయునని యక్కడనున్న రాజపుత్రుల కందఱకు సందేహములు దోఁచెను.

రాజపుత్రు లిట్లు కళవళ మందుచుండ నక్బరు నదరుబెదరులేక నిర్భయముగఁ గూర్చుండి కొంతసేపటికి గంభీరమగు స్వరముతో

'సూర్జనా ! ఇప్పుడు కర్తవ్యమే' మని యడిగెను. సూర్జనుఁడు తెల్లఁబోయి యప్పలుకుల కేయుత్తర మిచ్చుటకుఁ దోఁచకయుండ మానసింగు ధైర్యము తెచ్చుకొని 'కర్తవ్యమేమున్నది? రంతంబారుకోట దేవరవారికి సమర్పించి సూర్జనుఁడు మీవాఁడై గౌరవమందుటయే' యని పలికెను. చేయునదేమియు లేక కోట యక్బరున కప్పగించి తొలఁగెను. ఈవిధముగ బంధుద్రోహముచేత రంతంబరుకోట మొగలాయీలపాలైనదని రాజస్థాన చరిత్రకారులు వ్రాసిరి. అట్టి యవస్థలో నెంతటి మానవంతుఁడైన నట్లే చేయవలసి యుండును గదా? రాజస్థానమునందలి సంస్థానములు తమలోతమ కైకమత్యము లేక దేనిమేలు నదియే చూచుకొనుచు బనిచేయుటయే గాని యావద్దేశముయొక్క మేలును జూడక పోవుటచే స్వనామమును గ్రమక్రమముగఁ జెచ్చుకొనఁజొచ్చెను. దేశమునందుగల శూర శిఖామణుల నెల్ల రావించి దేశాభిమానము గలిగించి యుద్ధములు చేయింపఁగల సమర్థుఁడు రాణాసంగుఁడు గతించుటయు సూర్యవంశపు రాజుల గద్దె యెక్కుట కనర్హుఁడగు నుదయసింగు రాజగుటయు నాశనమునకు ముఖ్యకారణములు. అక్బరుచూపిన సాహసమును మనోధైర్యమును 'రంతంబరు' కోటలో నున్నవారి కత్యద్భుతమును గలిగించెను. విశేషించి యతఁడు ధీరోదాత్తుఁడగు పగతుఁడనియు నీచశత్రుఁడు కాఁడనియు వారికిదోఁచెను. మఱియు నతఁడు రాజపుత్రస్త్రీని వివాహముజేసికొని యామెను తన మతములో గలియుమని బలవంతపెట్టక యామె యిచ్చవచ్చిన దేవతల నారాధించుకొనవచ్చునని సెలవిచ్చుటంజేసి యాచక్రవర్తి మహోదారుఁడని యారాజపుత్రులు గ్రహించిరి. బూందీసంస్థాన ప్రభువు లదివఱకు మీవారునిమిత్తము పోరి చాల నష్టపడిరి. అందుచే నక్బరు వారియభిమానమునకు లోపముగలుఁగకుండునట్లు సంధిఁజేయఁదలంప 'సూర్జనుఁడు' సంతోషముతో నంగీకరించెను. ఆసంధినిబంధన లివి. సూర్జన

రావు తన యేఁబదిరెండుజిల్లాల నెప్పటియట్లు పాలించుకొనవచ్చును. అవసర మగునపుడు ఢిల్లీ పాదుషాకుఁ గొంతసేన నతఁడు పంపవలెను. బూందీరాజులు మొగలాయీలకు నెప్పుడు తలపన్ను నీయనక్కఱ లేదు. చక్రవర్తి బూందీప్రభువులను సింధునది దాఁటి యావలకు యుద్ధములకుఁ బంపఁగూడదు. బూందీరాజకన్యను మొగలాయీలు పెండ్లియాడఁ దలంపఁగూడదు. బూందీవారి భేరీలు ఢిల్లీకోటగోడల నడుమ వాయింపవచ్చును. ఆరాజులు ఢిల్లీచక్రవర్తి దర్బారు బ్రవేశించునపుడు తమయాయుధములనెల్ల ధరించి యుండవచ్చును. చక్రవర్తికిఁ దక్కినరాజులంబలె నేల సాగిలంబడి మ్రొక్కనక్కఱ లేదు. షరతు లింతయనుకూలముగ నున్నపుడు సూర్జనుఁడు వాని కంగీకరించుట యొకవింత కాదు. కాని యతఁడు సమ్మతించిన మాత్రమున పోరణఁగలేదు. ఏలయన తొల్లి బహదూరుషా యాకోటం బట్టుకొన్నపుడు వానివద్దనుండి 'శాంతహారుఁ' డనునొక రాజపుత్రవీరుఁడు దానిని వదలించి సూర్జనరావున కప్పగించి మీవారు రాణాలకులోఁబడి దానిని నేలుకొమ్మని చెప్పెను. అందుచే నతఁ డిప్పుడు జరిగిన స్వామిద్రోహమును సహింపక సూర్జనుఁడు చేసికొన్నసంధి కొడంబడక చక్రవర్తి నెదిరింప నిశ్చయించుకొనెను. కాని యతనివద్దనున్నసైన్య మతిస్వల్పముగనుండెను. అయిన నేమి! చేఁజేతుల కోటను పగతుని కప్పగించి సుఖించుటకంటె నిష్కళంక చరిత్రులై దేశమునిమిత్తము గౌరవముగ బ్రాణముల విడుచుటయే యుత్తమమని యతఁడునిశ్చయించుకొనెను. అట్లు కృతనిశ్చయుఁడై హారవంశజుఁడగు రాజపుత్రుఁ డెవ్వఁడు ప్రాణములు కంఠమునం దుండఁగా రంతంభోరుకోటవిడిచి పోవఁగూడదని యొట్టుపెట్టి యది యొకస్తంభముమీఁద వ్రాయించి యనంతరము రక్తాంబరధారుఁడై, దేశాచారప్రకారము తాంబూలము వేసి తన పరిజనులతోఁగూడి చక్రవర్తిసేనల నెదిర్చి ప్రాణములువిడిచెను.

అది మొదలు నేఁటివఱకు హారవంశజుఁడగు రసపుత్రుఁ డాకోటదరిం బోవునపుడు సిగ్గునం దలవంచుకొని పోవుచుండును.

అనంతర మక్బరు చిత్తూరుం దోఁచుకొని యాదోఁపుడుధనముతో ఢిల్లీ ప్రవేశించెను. అతఁడు మహమ్మదీయుఁడైనను హిందువులలోఁబరాక్రమవంతుఁడగుశత్రువుఁ డుండినపక్షమున వాని నతఁడు తగునట్లు గౌరవించుచు వచ్చెను. ఈచిత్తూరు దండయాత్ర ముగిసినది మొదలు, అక్బరుచక్రవర్తి రాజపుత్రులకు గొప్పయుద్యోగము లీయ నారంభించెను. ఆతనిప్రధానమంత్రులలోఁ గొందఱు సేనాధిపతులలో గొందఱు రాజపుత్రులుండిరి. చక్రవర్తి మీవారు విడిచిపోయినపిదప నుదయసింగు తానదివఱకు దాగియున్నయడవులలోనుండియుఁ గొండలలోనుండియు వెలువడివచ్చి తనగౌరవహీనమయినజీవితమును నిచ్చటచ్చట కొంతకాలము గడపి వసియించుటకుఁ బట్టణమైనలేకపోవుటచే నొకనగరమును నిర్మింపఁ దలంచి ముందుగా నొకసరస్సు గల్పించి యాసరోవరతీరమున నుదయపుర మనుపేర రాజధానిం గట్టి యందుఁ బ్రవేశించె. ఆసరోవర మిప్పటికి నుదయసాగర మనుపేరం బరగుచున్నది. అది యెమిదోసమోకాని మీవారురాజధానిలో శూరశిఖామణులనేకులుండఁగ వారిలో నెవరిపేరం బరగక పౌరుషహీనుఁడగునొకయపాత్రునిపేర నేఁటికిఁ బఱగుచున్నది. ఉదయసింగుమహారాజునకు నిరువదియేడుగురు కుమారులు గలరు. బహుపుత్రులకుఁ జనకుఁడై యుండుటఁ దప్ప యుదయసింగునివద్ద లోకులు సంతసింపదగిన యోగ్యత మఱి యేదియు లేదు. అతని ప్రియపుత్రుఁడు జగ్మల్ అనునతఁడు తన యనంతరమున వానినే రాజుంజేయుట కతఁడు నిశ్చయించుకొని సింహాసనమునకు న్యాయముగ రాఁదగినవాడును ప్రథమభార్యకుమారుఁ డగు ప్రతాపుని రాజ్యహీనుం జేసెను. కొడుకుల యెడల నుదయసింగు మిక్కిలి కఠినుం డని చెప్పవచ్చును. వేఱొకమారు షూక్తుఁడను మఱియొకకుమారుని జంపింపఁ దలంప బంధువులందఱు బతిమాలి యాపి యాకుఱ్ఱవాని దేశమునుండి యవ్వల కంపిరి.

సూర్యుడు పుట్టఁగానే వానిజాతకమును వ్రాయు మని తండ్రి జ్యోతిష్కులం బిలిపింప వారు మీనమేషములు లెక్కపెట్టి గ్రహచారములఁ జూచి నోరు చప్పరించి "ఈబాలుఁడు స్వదేశమునకు శత్రుఁ డగుటయేగాక స్వకులమునుఁగూడ నిర్మూలముఁజేయు" నని చెప్పిరి. అప్పలుకులు విని తండ్రి భయపడి యది మొదలు వానిని గడుజాగరూకతతోఁ జూచుచుండెను. సూర్యుఁ డైదేండ్ల ప్రాయము గల బాలుఁ డైనప్పు డొకనాఁడు తండ్రివద్ద నాఁడుకొనుచుండఁగా లోహకారుఁ డొకఁడు పదునైనఁగత్తిని దెచ్చి రాణా కిచ్చెను. అది వాడి గలదో లేదో చూచుట కుదయసింగు దానితోఁ దూదిబుంగ నఱికి యది పదునైనదే యని సంతసించి యక్కడ పెట్టెను. వెంటనే సూర్యుఁ డాఖడ్గమునుఁ బట్టుకొని "కత్తులు మనుష్యులను నఱకుటకు గాని దూది నఱకుటకుఁగా" దని పలుకుచు నొక్కయేటున నెముక గనఁబడునట్లు తనచేయి నఱకుకొనెను. ఆచేతినుండి క్రొన్నెత్తురు జోట జోటగారి నేలఁబఱచిన రత్నకంబళమును దడిపి చూపఱకన్నులకు వెరపు గొలుపుచున్నను బాలుఁడుమాత్రము బెదరక నొప్పి యని యేడ్వక యెప్పటియట్ల నిశ్చలుఁడై నిలిచెను. కడుపిఱికియగు నుదయసింగు కుమారుని మహాసాహసమునుఁ జూచి సహింపలేక యీయీడు బాలునియందంత వైపరీత్యము గనఁబడుట దేశమున కరిష్ట మని భావించి తత్క్షణమే యాబాలుని వధియింపుఁ డని తలారుల కప్పగించెను. తలవరు లాకుఱ్ఱని వధియించుటకుఁ గొనిపోవుచుండ మార్గమధ్యమున చండావతకులస్థుఁ డగురాజపుత్రుఁ డగపడి యావద్వృత్తాంతము విని తెలివి యుట్టిపడుచున్న యాబాలునిమొగముఁ జూచి విడువలేక కనికరము పెంపున వానిం జంపనీయక వెంటఁబెట్టుకొని రాణావద్దకు వచ్చి బాలుని బ్రతికింపు మని ప్రార్థించి "నాకు సంతానము లేదు. నేను వీనిం బెంచుకొనియెద. వీఁడు నాకులదీపకుఁడై యుండుఁగాక!" యని పలుక దగ్గరచుట్టమును మిక్కిలి ప్రబలుఁడు

నగు చందావతువంశస్థునిమాట కెదురాడలేక యుదయసింగు తల యూచి యూరకొనియె. చందావతుఁడును బాలుని తనరాజధాని యగు సాలుంబ్రమానగరమునకు గొంపోయి నేల నడవనీయక కడు గారాబమునం బెనుచుచుండె.

చిత్తూరు విడిచివచ్చిన నాలుగుసంవత్సరముల కుదయసింగు శరీరస్థితి చెడినందునఁ దన మరణ మాసన్న మగుచున్న దని యెఱిఁగి లోకాంతరప్రయాణమునకు వలయుప్రయత్నము చేయసాగను. అది వసంతకాల మగుటచే మీవారుసంస్థానమునఁ గల సామంతరాజు లందఱు రాణాతోఁ గలిసి యడవిపందివేఁటకుఁ బోవుచట్టి సమయము. ఈవేఁటకుఁ బోవునప్పుడు రాణా సామంతప్రభువుల కాకుపచ్చని బట్టలు కొన్ని బహుమానముగ నిచ్చి వారిని వెంటఁబెట్టుకొని వేఁట సలుపు వాడుక గలదు. ఆవాడుకంబట్టి ప్రభువులందఱు నుదయసింగు మంచముచుట్టుఁ జేరిరి. ఉదయసింగు చావకమునుపు నోటమాట యున్నపుడె తనయనంతరమున జగ్మల్ రాణా కావలయునని చెప్పెను. అతనిమనసులో నేమున్నదో కాని యప్పుడైన జ్యేష్ఠపుత్రుఁ డగుప్రతాపునిమాట యెత్తనేలేదు. అనంతరము కొన్నినాళ్ళ కుదయసింగు మృతినొందెను. ఆదేశాచారప్రకారము పీనుఁగును పురోహితుని యింట బాఱవైచి దహనాదికర్మములు జరుపు మని చెప్పి రాజబంధువులు కుమారుని పట్టాభిషేకమునిమిత్తము మందిరము నలంకరింపఁ జొచ్చిరి.

ఉదయసింగు జగ్మల్లును రాజ్యార్హుఁడుగఁ జేసినప్పుడు సోని గుఱ్ఱసంస్థానప్రభు వొక్కఁడుండెను. ఉదయసింగుని పట్టపుదేవి యాతనికిఁ జెల్లెలగుటంజేసి యాప్రభువు ప్రతాపునికి మేనమామ. అందుచేఁ దన మేనల్లుఁడు సింహాసనభ్రష్టుఁడుగఁ జేయబడుటకు సహింపనోపక యావీరుఁడు దాపుననున్న చందావతువంశస్థుఁ జూచి మీరు దగ్గఱనుండియే యిట్టియక్రమము జరుగుచుండ నుపేక్షింతురా? యని

యడిగెను. చందావతుఁ డాపలుకులు విని మఱియొక మాటమీఁద బెట్టి యిట్లనియె. "చావునకు సిద్ధముగనున్న యతఁడు పాలిమ్మని యడుగుచుండఁగ మనము వద్దననేల? మృతినొందుచున్న వానిమాట కడ్డముచెప్పనేల? వానికోరిక యాలాగే చేయుదమని తరువాత మన యిష్టము వచ్చినట్లు చేసికొనఁగూడదా" యని యామాటల యభిప్రాయము అట్లుపలికి తనపలుకుల యర్థము విస్పష్టమగునట్లు ప్రభువుకు వెండియు నిట్లనియె. "అయ్యా! నేను నీమేనల్లుని పక్షము వాఁడనే తప్పక నేను ప్రతాపునకే సహాయము చేయుదును."

ఇట్లు వాగ్వాదములు జరిగినను జగ్మల్లునకు పట్టాభిషేకము చేయుటకే ప్రయత్నములు జరుగుచుండెను. సామంతరాజులందఱు నుదయసింగు కోరిక చొప్పున జగ్మల్లును రాణాగాఁ జేయుటకు వచ్చి కూర్చుండిరి. ప్రతాపుఁడు సోదరుని రాజ్యమునం దుండుట తనకు సేమముకాదని తలంచి యేదేశాంతరములకైనఁ బోవనిశ్చయించి గుఱ్ఱములకు జీనువేసి పయనముగమ్మని సేవకుల కాజ్ఞాపించెను. జగ్మల్లు పట్టాభిషేకమహోత్సవమునకై లేచి గద్దె యెక్కఁబోయెను. పట్టాభిషేకమప్పుడు చందావతుకులవృద్ధు రాణాకు నడుమునకుం గత్తి కట్టవలసిన యాచారము గలదు. ఆయాచారము నడపుటకు జగ్మల్లున కొకప్రక్క చందావతువంశస్థుఁడును రెండవప్రక్క వాని చేయి పట్టుకొని తారువంశస్థుఁ డగు వేరొకవీరుఁడు నుండిరి. అపుడు చందావతుఁడు గద్దెయెక్కఁబోవుచున్న జగ్మల్లుయొక్క హస్తముఁ బట్టుకొని "దేవా! మీరు పొరఁబడుచున్నారు. ఈపీఠము మీరెక్కవలసినది గాదు. ఇది మీసోదరుఁ డగు ప్రతాపుఁ డధిష్ఠింపవలసినది" అని నిర్భయముగఁ జెప్పెను. జగ్మల్లు వానిపలుకులు సరకుసేయక యతని చేయి విదల్చుకొని యాగడముచేయఁ దలంచెను; కాని చందావతుడు వానిని సందిట నిఱికించి యొకచోటఁగూలవైచి ప్రతాపునిం దోడి తెచ్చి గద్దెయెక్కించి వాని మొలకుఁ గత్తికట్టి సాగిలంబడి

ముమ్మాఱు వానిచరణములకు మ్రొక్కి మీవారురాణా ప్రతాపసిం గేయని మేఘగంభీరభాషణములతో నొక్కిచెప్పి చప్పట్లు కొట్టెను.

అంతకుముకున్న రాజ్యభ్రష్టుఁడై దేశములపాలై పోవలసిన యవస్థలోనుండి యాకస్మికముగ మండలాధిపతియై సింహాసన మెక్కఁ గలిగినందులకు గర్వించి విజృంభింపక ప్రతాపుఁడు నిశ్చలమనస్కుఁడై శాంతముతో నుండెను. పట్టాభిషేకమహోత్సవము ముగిసినతోడనే ప్రతాపుఁడు సామంతప్రభువులం బిలిచి యది వసంతకాల మనియు నడవిపందిని వేఁటాడి గౌరికి సమర్పించి ముందుసంవత్సరము తన యదృష్ట మెట్లుండునో తెలిసికొనవలయుననియుఁ జెప్పి గుఱ్ఱమెక్కి వారిం దోడ్కొని వేటకుఁ బయలువెడలెను. రాజస్థానమునం దంతట గౌరి యిప్పటికి ననేకనామములతోఁ బూజింపఁబడుచున్నది. ఇట్లు వెడలి వా రడవిపందిని జంపి దానిని దేవి కర్పించి యామెను సంతుష్టిపఱచి మఱుచటియేఁడు తమకు జయకరముగ నుండునని తెలిసి కొని సంతసించిరి. అది మొదలు రాణాప్రతాపసింగు పలుమా ఱీవిధముగఁ బలుకుచు వచ్చె. "రాణాసంగునకు నాకును నడుమ మాతండ్రి యుదయసింగు లేకుండ నేనే సంగునికుమారుఁడనైన పక్షమున గొడ్డుమాంసము తినుతురకవాఁడువచ్చి యీదేశమున నడుగు పెట్టఁగలఁడా. రాజపుత్రులను లోఁబఱచుకొనఁగలఁడా."

మీవారు రాజ్యమునకు స్వాతంత్ర్యమును దేవలయు నని ప్రతాపునకు గోరికయున్నది; కాని యది నెఱవేఱుట యసాధ్యము. ఏల యనఁ బ్రతాపసింగునకు ఢిల్లీచక్రవర్తి సైన్యములే కాక స్వబంధు జనములలోఁగూడ శత్రువు లుండిరి. మార్వారు, బూందీ, బికనీరు, అంబరు మొదలగు సంస్థానముల యధిపతులు చక్రవర్తికి దాసులై యుండిరి. అందు బూందీసంస్థానప్రభువుదక్కఁ దక్కినవారు దాసు లగుటతోఁ దనివినొందక తమ యాఁడుపడుచులఁ దురకకిచ్చి పెండ్లి గూడ చేసిరి. వారిమాట యేల?* ప్రతాపుని సోదరులలో నొకఁ

డగు సూగ్రుఁ డనువాఁడు తనయన్నను విడిచి యక్బరుచక్రవర్తి శరణంబు సొచ్చి యాతనిచేత నేలుటకు గ్రామంబులం బడసి మాన్యుఁడై యుండె. అతఁడును బిడ్డలును సూగ్రవతు లనుపేరఁ జక్రవర్తికొలువులో బ్రతిష్ఠితులై యుండిరి. మీవారుదేశము నిరంతరయుద్ధములచేత ధనశూన్య మగుటయేగాక యాయుధశూన్యమై వీరశూన్యమై యడవి యటులుండె. ఆయవస్థలో మహావీరుఁ డగు ప్రతాపుఁ డొక్కఁడు చక్రవర్తితోఁ బగసాధించెనుగాని మఱియొకడైనపక్షమున సందుదొరికినదే చాలునని చప్పుచప్పునఁ జక్రవర్తితో సంధిచేసికొని యాతని మన్ననలకుం బాత్రుఁడై సుఖముగ నుండి యుండును.

మీవారుదేశములోఁ బుట్టిన రాచవాఁడు ఢిల్లీచక్రవర్తికి లొంగి సలాము చేయఁగూడదనియు వానిని తాము గెలువలేకపోయినను తఱిమినోఁచుకొని బెదరగొట్టి సిలుగులం బెట్టవచ్చుననియు వీలుదప్పివచ్చినప్పుడు గౌరవముగ రణముఖంబునఁ జచ్చి వీరస్వర్గము జూఱగొనవచ్చుననియు నందుచే సంధి చేసికొనగూడదనియు వాని యభిప్రాయము. ఆయభిప్రాయముంబట్టి తురకలను స్వదేశమునుండి వెడలఁగొట్టి మీవారును తొల్లింటి గొప్పదశలోనికిం దెచ్చువఱకుఁ గడుపారఁ గూడు తిన ననియుఁ గంటినిండ నిదురపోననియు నతఁడు ప్రతిన చేసెను.

ఇట్లు సంకల్పించి యాగడిను మొదలు ప్రతాపుఁడు సంకల్పసిద్ధి యగువఱకుఁ గొన్ని నియమముల నేర్పఱచుకొనియెను. సేన బయలుదేరినపుడు ముందుమ్రోగు రణదుందుభు లవి మొదలు వెనుక వాయింపవలయును. శత్రువులను జయింపలేని పిఱికివాని రణదుందుభులు వెనుక నుండవలయునేగాని ముం దుండదగదని యిట్లు చేసెను.

2\. రాణావారు భోజనముచేయు వెండిబంగారుపళ్ళెములు పాత్రములు తీసివేయించి తనకును తనతోడిసామంతప్రభువులకును శత్రునాశనము

సేయువఱకు భోజనార్థము విస్తళ్ళు చాలునని యానతిచ్చెను. 3. ఆయన నిత్యము పవ్వళించు హంసతూలికాతల్పము లవ్వలఁబాఱ వైచి తనగుఱ్ఱమును శతృవులకోటలోఁ గట్టివేయువఱకుఁ దాను గడ్డి పాన్పుమీఁదనే పండుకొనునట్లు శపథము చేసెను. 4. చిత్తూరునగర మెప్పటియట్లు రాజస్థానమునకు దీపమై వెలయునంతవఱకు ప్రతాపుఁడు తాను తన సామంతులు గడ్డములు కత్తిరించుకొనఁగూడదని శాసించె. ఆదినము మొదలు చిత్తూరు రాజధానిం జేసికొనువఱకు మఱల రాజధానిలో నుండఁగూడ దని యుదయపురమును విడిచి కమల మియరుకోటలోఁ గాపురముండి యెందేని బోవలసివచ్చినప్పుడు గుడారములోనే వసించుచు వచ్చెను.

ఇట్లు సంకల్పించినతోడనే మున్ను తనతండ్రి మూర్ఖతవలన యన్యకుటుంబమునకు బోయిన తనతమ్ముని సూక్తుని రావించెను. ఆబాలుని పెంచుకొన్న తండ్రికి ముసలితనమున గొడుకు లనేకులు పుట్టినందున దత్తపుత్రుపై మోహము తగ్గెను. కావున సూక్తుఁడును పాలకపితను విడిచి వచ్చుటకు వగవక కడుసంతోషమున నన్నవద్దకు వచ్చి యతని యనుగ్రహంబునకుఁ బాత్రుఁడై వానిం గొల్చుచుం డెను. వచ్చినక్రొత్తలో నన్నదమ్ము లిద్దఱు మిక్కిలి సౌహార్దముతో నుండిరి; కాని దినములు గడచినకొలఁది స్థితి వెనుకటియట్లయయ్యెను. తమ్ముని కన్నపై నసూయ పొడమెను. రాజ్యమేలుటకు తన యన్న కంటెఁ దానే యెక్కువ సమర్థుఁడ నని సూక్తుడు తలఁచి యప్పు డప్పుడు దుర్వినయములు జూపుచుండ నొకనాడు వేఁటాడుతఱి నన్న దమ్ములకు మాటపట్టింపులు వచ్చెను. ఆమనస్పర్థ యంతంతకుఁ బ్రబల వైరముగ బరిణమింప సూక్తుఁ డన్నతో నిట్లనె. "మనమిరువురము గుఱ్ఱములనెక్కి బల్లెముల చేతఁబట్టుకొని ద్వంద్వయుద్ధము చేసి యెవఁడెక్కువబలవంతుఁడో నిర్ణయించుకొందము. పూర్వము తనతాత వ్యాఘ్రగిరియొద్ద జయముగొన్నట్లె తానును జయము గాంచవచ్చు

నను ధైర్యమునఁ బ్రతాపుఁ డాయుద్ధమునకు సమ్మతించెను. దేశాచార ప్రకారము గౌరవముల నడపఁదలఁచి వారుభయులు ముందు నీవు కొట్టుము ముందు నీవు కొట్టుమని యొకరినొకరు హెచ్చరించుకొని ముందారంభించుట కెవనికిం జేతులు రాకపోవుటచే నొక్కసారిగ నిరువురు నొకరిపై నొకరు దుముకుటకు సిద్ధముగనుండ నంతలోఁ బురోహితుఁడు వారియిరువురనడుమ నడ్డముగ నిలిచి యతిదారుణమై కులనిర్మూలకారణ మైనయీపోరుడుగుమని వేఁడెను.

అప్పటికా వీరుల క్రోధములు మేరమీఱినందున గురువుమాట మీఁదిగౌరవముచేతగాని బంధుత్వముచేతగాని వారు పోరుమాన నొల్లక పొడుచుకొనుటకు బల్లెముల దూసిరి. ఏయుపాయమునైన నీకుటుంబకలహమును నివారింపదలఁచి పురోహితుఁడు కర్తవ్య మేమియుం దోపమి యెట్టకేలకుఁ దనచేతిబల్లెముతో దాను బొడుచుకొని యిరువురకు నడుమ నేలబడియె. ఆయమానుషకృత్యముజూచి రాజపుత్రు లిరువురు సంభ్రాంతులై గురుప్రాణరక్షణము చేయుటకు గుఱ్ఱములమీఁదనుండి క్రిందికి గుభాలున దుమికిరి; కాని గురువుగా రంతకుమునుపే మేనుదొరగిరి. పవిత్రమగు గురువుగారి శరీరరక్తము సోదరుల కిరువురకు మధ్యగ బాఱుటచే నదిదాఁటి యొకరిపై నొకరు దుముకుటకు వారికి మనస్సొప్పదయ్యె. గురువుపోయినఁ బోయెగాని కలహముమాత్రము నివారితమయ్యెను. ప్రతాపుఁడు కొంతసేపటికిఁ దెలివి తెచ్చుకొని సోదరునిం జూచి నీవు నాయెదుటనుండి దేశాంతర ములకుం బొమ్ము ఇచట నిలువవలదని పలికెను. చిత్తమని కపటవిన యముతో నమస్కరించి సూక్తుఁడు గుఱ్ఱమెక్కి వెంటనే ఢిల్లీకిఁ బోయెను. ఆనాటి పోరువలన రాణాప్రతాపునకు సోదరవియోగ మును ఢిల్లీచక్రవర్తికి గొప్ప మిత్రలాభమును గలిగెను.

ఇట్లు కొందఱాప్తబంధువులు కొందఱు రాజపుత్రులు విడిచి నను ముఖ్యసామంతప్రభువు లనేకులు ప్రతాపునకుఁ దోడుపడిరి.

జగ్మల్లును సింహాసన మెక్కింపదలంచిన నాఁడెట్లుండెనో యట్లే చందావతుకులజుఁడు నేటికిని రాణాపక్షమును వహించియుండెను. జయమల్లుని కొడుకులును, పుట్టయొక్క కొడుకులును తండ్రిమార్గము ననుసరించి రాణాకు విధేయులైరి. అక్బరుచక్రవర్తి వారి కెంతెంత లంచముల నియ్యఁదలంచుకొన్నను వారు తమ స్వామిభక్తిని మచ్ఛధనమునకై విక్రయింపనొల్లరైరి.

శౌర్య మెంతయున్నను సేనాబలము తక్కువగుటచే రాజపుత్రులు తురకలను బ్రత్యక్షముగ నెదిరింపఁ జాలరైరి. అందుచే వెనుకరాణాహమీరు "అలాయుద్దీను" మీఁదఁ బ్రయోగించిన మాయోపాయములే రాజపుత్రులు మరలఁ బ్రయోగింపవలసివచ్చెను. అంతట రాణాప్రతాపసింగు కొండలలో వసియింపఁ బోవుచుండుటచే దేశమునందలి జనులందఱు వానిని వెంబడింపవలయుననియు రాని వారు కానివారేయనియు దేశమందంతట నతఁడు చాటించెను. ప్రజలు రాజాజ్ఞ శిరసావహించి నేలఁ దున్నక పొలముల పైరుసేయక తమ పశువులనెల్ల శత్రుదుర్గము లగుహారావళిపర్వతములలోని కిందోలి తాము రాజువద్దకుఁ జనిరి. పట్టణములు పల్లియలు నిర్జనములై భయంకరములయ్యెను. మహావీరులు వసియించినతావుల వనములనుండి వెలువడివచ్చి ఘాతుకమృగములు సంచరింపఁ జొచ్చె. బాటసారులు నడువకపోవుటచే మార్గములన్నియు ముండ్లతోనిండి బయనంబునకు నిరోధము గలిగించెను. ఢిల్లీచక్రవర్తి ప్రతాపునిమీఁద దండువిడియ వానిసైనికులకుఁ దినుటకన్నముగాని ద్రావుటకు జలంబులుగాని లభింపవయ్యె. ఆయిక్కట్టులకు దోడుగ మహారాణాప్రతాపసింగు నడుమ నడుమ కమలమీరుయరుకోటలో నుండియో మఱి యేయడవిలోనుండియో నాకస్మికముగ బయటకువచ్చి సూరతు నగరమునుండి ఢిల్లీచక్రవర్తి నిమిత్తము విలువగల సరకులం గొని పోవు బిడారములను కొల్లఁగొనుచుండెను. మఱియొకమాఱు తన

యాజ్ఞఁ జెల్లింపక బుద్ధిహీనుఁ డెవండైన కక్కుఱితిచే నేలదున్నుట పశులమందలను బెనుచుట మొదలగు కృత్యములఁ జేయుచున్న వాఁడేమో పరీక్షించి చూతమని రాజస్థాన మధ్యభాగమునకువచ్చి శోధించుచుండెను. ఇట్లు విహరించుచుండ నొకనాఁడొకచోట మంద భాగ్యుఁ డొకఁడు రహస్యముగఁ దన మేఁకలమందను పచ్చికబీళ్ళ మేపుకొనుచుండెను. అది రాణా చూచి వానిం బిలిచి నాలుగు మాటలు వాని నడిగి సంగతి తెలిసికొని తత్క్షణమే వానికి మరణ దండన విధించెను. ఆనిర్భాగ్యుని శవము దహనముచేయుటకైన దిక్కులేమిచేఁ గాకుల గ్రద్దలపాలయ్యెను.

అక్బరున కీకార్యములన్నియు నసహ్యములుగనుండెను. ఆతఁ డీవిరోధమును మితిమీఱునట్లు చేయుట కిష్టపడఁడయ్యె. సహజముగ పరిశుద్ధమనస్కుఁ డగుటచే నక్బరు భరతఖండము నంతయుఁ దా నేక ఛత్రముగఁ బాలింపవలయు ననియు, దన చల్లనిపాలనముక్రిందట నన్ని తెగలవారు సుఖముగ బ్రతుకవలయుననియు సంకల్పించెను. అందుచేతనే యతఁడు రాజపుత్రుల నదివఱకే తక్కిన తెగలవారి కంటె నెక్కువ గౌరవించుచుండెను. అతని పట్టపుదేవి యగు జహంగీరుతల్లి రాజపుత్రుల యాఁడుపడుచు. ప్రధానమంత్రులలో నొకఁడైనతోడరుమాలు రాజపుత్రుఁడు మఱియు నంబరుసంస్థానాధి పతి యగు భగవానుదాసుఁడును వానియన్నకొడుకగు మానసింగును సేనాపతులై చక్రవర్తిని గొలుచు చుండిరి. ప్రజలనిమిత్తము చట్ట ములు చేయునప్పు డక్బరు చక్రవర్తి యతిబాల్యవివాహము యజ్ఞము లలో జీవహింస, బలత్కారసహగమనము, మొదలగు దురాచార ములు జరుఁగఁగూడదని నిషేధించి హిందువులకుఁ గొంచె మనిష్టమే గలిగించినను మొత్తముమీఁద సర్వమతసహనముఁ గలిగి యెవరి మతమువారిపూజలు తనకోటలో సయితము జేసికొనవచ్చు నని యొప్పుకొని గోవుల నితరజాతులవారుగూడ చంపఁగూడ దనికట్టు

బాటుచేసి ధర్మోత్తరముగఁ బ్రజాపాలనము చేసెను. ఈసామ్యతవలన నక్బరునకు ననేక రాజపుత్రులు లోబడి కప్పముఁ గట్టుటకు సమ్మతించిరి; కాని చిత్తూరునగరమును నాశనముచేసి తానుగొండలలో నికిం బాటుదోలినను రాణాల కింకను బుద్ధిరాలేదని యక్బరు విచారింపఁ జొచ్చెను. రాజపుత్రునియెడల చక్రవర్తి చూపుదయ గౌరవాదులం బట్టి స్వమతాభిమాన మెక్కుడుగల మహమ్మదీయుల కక్బరుపై కోపముగూడఁగలిగెను. కాలక్రమమున రాణాకును జక్రవర్తికి దొంగ పోటుయుద్ధములు కడముట్టి ప్రబలయుద్ధములు జరుగ నారంభించెను. దానికి కారణము రాజపుత్రకవు లిట్లు చెప్పియున్నారు.

"అంబరురాజవంశస్థు డగుమానసింగు చక్రవర్తి పంపున నేదేశమునకో పోయి పగతుల జక్కడచి మరల ఢిల్లీకి బోవుచు మార్గవశమున మీవారుదేశములోనుండి పోవలసివచ్చెను. ప్రతాపసింగు ధనహీనుడై దుర్బలుడై యుండినను ముప్పదియారు రాజపుత్ర కుటుంబములకు నాయకుడై వెలయుచుండుటచే "మహారాణావారి దర్శనము నేను జేసికొనవలయునని యున్నది. రావచ్చునా?" యని మానసింగు వినయముగ వర్తమాన మంపెను. అప్పుడు ప్రతాపుడు కమలమియరుకోటలో నున్నందున వాని నక్కడ కలిసికొనననియు నుదయసాగర మనుసరస్సుతీరమున గలిసికొందు ననియు, వర్తమాన మంపెను. దానికి సమ్మతించి మానసింగు సపరివారముగ నటకుం జన వాని నెదుర్కొనుటకుఁ బ్రతాపుని పెద్దకొడుకు కగు ఉమ్రాయను నతఁడు మీవారుప్రభువులను దోడుకొని యక్కడకు వచ్చెను. వచ్చి మానసింగును సన్మానించి తలనొప్పిబాధచే రాణావారుస్వయముగ రాలేక తన్నుఁ బంపిరని చెప్పి పిండివంటలు చేయించి విందారగింపుమని వానిం బ్రార్థించె.

ఉమ్రాకు నక్కడ నున్న తక్కిన రాజపుత్రులను బ్రతాపుడు స్వయముగ వచ్చి మానసింగునకు నెందుకు విందు సేయలేదో

కారణము తెలియదు. అంబరురాజులు తురకలతో వియ్యమందుటచే ప్రతాపుడు వారిపంక్తిని దినఁడు. ఆసంగతి గ్రహించి మానసింగు "ప్రతాపుని తలనొప్పికారణము నే నెఱుఁగుదును. అతఁడేస్వయముగ వచ్చి నాకు విందు సేయవలయునుకాని వానిస్థానమున వేఱొకరు పనికిరా" రని పలికెను. ఆపలుకులువిని ప్రతాపసింగు నిర్భయముగ నిట్లు ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను. "తనయింటి యాఁడుపడుచును దురకకిచ్చి పెండ్లిచేసి వానితోఁ గలసి కూడుదిను నతనితో నేను భుజియింపఁజాల."

ఆపలుకులు విని గ్రోధలజ్జాపరవశుఁడై మానసింగు విందారగింపక దిగ్గునలేచి "దేవున కారగింపుచేసి తెచ్చినయన్నమేగాని మీచేతియన్నము నేను దినను. మీమానములఁ గాపాడుటకే మీరాజ్యములు నిలుపుటకే నేను తురకలతో వియ్యమంది వారికూడు తినుచుండుట. సరే; యికమీఁదనీవేమాత్రము పౌరుషశాలివో చూతము కాఁచుకొమ్ము" అని పలికి తనపరిజనుల నందఱిని లెమ్మని పయనమయి పోవుచుండ నింతలో ప్రతాపుఁ డీవలకు వచ్చి మానసింగును జూచుచుండెను. చిక్కిశల్యమయి మనోవ్యధచే పాలిపోయి మాసిన బట్టలు గట్టుకొని సామాన్యునట్లుండియు రాజతేజంబుచే మెఱయుచున్న ప్రతాపసింగును జూచినతోడనే మానసింగున కెక్కడలేని కోపము రాఁగా నాపుకొనలేక ప్రతాపునితో "నేను నీపొగ రణగింపకపోదునేని నాపేరు మానసింగుగాదనుసుమీ" యని పలికి యొట్టుపెట్టుకొని పోవఁదొడఁగెను. ప్రతాపు డాపలుకులకుఁ గోపింపక మానసింగుతో యుద్ధము సేయుట నాకును సంతోషమేయని గౌరవముగఁ బలికెను; కాని ప్రతాపుని పరిజనులలో నొక్కఁడు కోపమాపుకొనలేక చప్పట్లులు గొట్టి మానసింగును వెక్కిరించుచు మీయక్బరు నీమాఁటు తీసికొనిరా! ఈసారి వానికి నీకునుగూడఁ దగినట్లు బుద్ధి చెప్పించెద నని బిగ్గరగఁజెప్పి యిక్కడ వ్రాయుటకు వీలులేని

తీర్లు చక్రవర్తిని వానిని దిట్టెను. మానసింగు సపరివారముగఁ బయనమయి పోయినవెనుక నతఁడు నతనిసైనికులు బసదిగినచోట గూర్చున్నచోట నడచినచోట పవిత్రమగుగంగానదిజలము తెప్పించి చల్లించి పుణ్యాహవాచనము చేయించి యంతతోఁ బోక వారి మైల గాలి తమపై సోకినందుకుఁ బ్రాయశ్చిత్తముగ దానును దనబంధుగులును శిరస్స్నానముచేసి వెనుకటిబట్టలు విడిచి మంచిబట్టలు కట్టుకొని కమలమీయరుక్కోటకుం జనిరి.

పరాభవము నొందిన మానసింగు వడివడిం బయనము చేసి ఢిల్లీకిఁ బోయి యక్బరును దర్శించి ప్రతాపుఁడు తనయెడలం జూపిన యగౌరవంబును జక్రవర్తి యధికారము నెడం జూపినతిరస్కారమును బ్రతాపుని పరిజనులు చక్రవర్తిని జేసిననిందలను మఱచిపోక యొకటికి బది జేర్చి పూసగ్రుచ్చినట్లు విన్నవించెను. ఈకొండెములు విని యక్బరు మీవారుపై దండెత్తుటకు సేన సిద్ధము చేసెను. ప్రతాపునితో మానసింగు చెప్పినవిధమున నక్బరు స్వయముగ దండయాత్రకు రాలేదుగాని తనకుమారుఁ డగుసలీమును సేన కధిపతిగఁ జేసి మానసింగును వానికి ముఖ్యమంత్రిగ నొనర్చి దండయాత్ర నంపించెను.

ప్రతాపసింగు తన చిన్నసేనతో నెనుబది చతురపుమైళ్ళ వైశాల్యము గల నుదయపురజిల్లాలో నొకయడవిలో నుండెను. మొగలాయిసేన నానాఁటికి రాణానుఁ జుట్టి నలుదెసలం గ్రమ్ముకొనెను. ఆయడవి కొండలతో నుండి సమప్రదేశము లేక నిమ్నోన్నతముగ నుండుటచే నిలిచి యుద్ధము చేయుట కిద్దఱకు వీలు లేదయ్యె. ప్రతాపుఁడు బాగొనియున్న కాడడవికి సమీపమున హల్దిఘాటనుబయ లుండుటచే నది యుద్ధమునకుం దగినభూమి యని యిరువు రచ్చటఁ జేర నిశ్చయించి 1576 వ సంవత్సరము జూలై నెలలో జేరిరి.

ప్రతాపవంతుఁడగు ప్రతాపుఁడు చైటకమనుపేరుగల తన గుఱ్ఱము నెక్కి రాజలాంఛనమగు శ్వేతఛత్రమును సేనముఖముఁబట్ట కవ

చము ధరియించి ఖడ్గపాణియై యుద్ధమున నిలిచినతోడనే ప్రాణము లెంతో తీపియని చావునకుం వెఱచి మూలదాంగొన్న పిఱికిసయితము తెగించి కత్తిం బూని తనరాణాకుం దోడుపడియెను. శత్రుసైన్యములం జూచినతోడనే మనోనిశ్చలమగు ప్రతాపునిమనస్సుంగూడ నించుక జంకెను. దీనింబట్టి యక్బరుపంపిన గొప్పఫిరంగులు సాధనములు మహాయంత్రములు మొదలగువానిం జూచి రాణా జంకెనని మనము దలంప రాదు అన్నను జంపుటకు తమ్ముడును తమ్ముని దెగటార్చుట కన్నయు నొండొరులం జంపుకొనుటకుం జుట్టములు నచ్చోట జేరినందు కతం డించుక వగచె. ఆమహాసైన్యములో బ్రతాపుని సోదరుం డగు శక్తుం డొకమూలనుండెను. మఱియొక సోదరుం డగు సాగ్రుని కుమారుండు కొంతసేన కధిపతియై నిలిచెను. చక్రవర్తి పుత్రుండగు సలీము రాజపుత్రుల యాండుపడుచు కొడుకే గదా! ఈసేనాచక్రమునంతను ద్రిప్పుచున్న యంబరరాజపుత్రుండు మానసింగు ప్రతాపునకుం జుట్టమే కదా! అతనిం జూచినతోడనే ప్రతాపుండు రోషావేశపరవశుండై యుద్ధమేమయిన సరే వానిపై కసితీర్చుకొనవలయునని ప్రతిన చేసెను.

ప్రతాపుని పక్షమునందున్న సైనికులందఱు నిరువది రెండువేల మంది. వారు మహాపౌరుషశాలు రేగాని సకలసాధన సంపత్తిం గల ఢిల్లీసైన్యమున కీడగువారుగారు. వారిలో ననేకులు రాజపుత్రులు గడువిశ్వాసముంగల భిల్లులు గలిసియుండిరి. ఆయడవిలోం గొందఱు వనచరులుండిరి. వారిని యుద్ధమునకు రప్పింపవలయు ననుకొన్న క్రమమయిన యుద్ధమున నిలుచుట యెట్లో పోరుట యెట్లో వారెఱుంగరు. ఆకారణమున వారు రణమునకు రాకయే రాణాకు సాయముం జేయందలంచి కొండలెక్కి చెట్లచాటున నుండి వీలగునప్పు డొకటి రెండు బాణముల విడుచుచు శత్రువులు కొండలనడుమనుండి పోవునప్పుడు వారిపయిన పెద్దపెద్దఱాళ్ళను దొర్లించుచు యథాశక్తిగ

స్వామిభక్తిని జూపుచుండిరి. అంతట నుభయసేనలకు ఘోరయుద్ధ మారంభమాయెను.

కొండకనుమ నాక్రమించినచోఁ దమకు సేమమగునని తురకలు ప్రయత్నించిరి. రాజపుత్రులు వీరావేశముతోఁ గొండదారి తురకలపాలఁ బడకుండఁ గాచుకొనిరి. ఎక్కడ యుద్ధము సంకులమయ్యెనో యక్కడ భానుబింబ చిహ్నముగల ధ్వజముతోడను, వెల్లగుబ్బ గొడుగుతోడను తప్పక ప్రతాపుఁడు గానఁబడుచువచ్చెను. ఆతని ముఖ్యాభీష్టము మానసింగునుగలిసి వానినోడింపవలయునని యందుచే నంతకంతకు ముందుకు చొరుచుకొనివచ్చి ప్రాణములపై నపేక్ష విడిచి యతఁడు బోరఁజొచ్చె. రణరంగమున నతఁడు కొంతదవ్వు పోవునప్పటికి వివిధాలంకారములచేత నలంకృతమయి బంగారపు టంబారీగల యొకపట్టపుటేనుఁగు వాని కగపడియెను. దానిచుట్టు వందలకొలఁది జనులు జేరుటచే నది చక్రవర్తిపుత్రుండగు సలీముని యేనుఁగని గ్రహించి ప్రతాపుఁడు విజృంభించెను విజృంభించుటయు సలీముని యంగరక్షకులు రాజపుత్రులచే విహతులై నేల నొఱఁగిరి. మావఁటివాఁడు కూర్చున్న చోటునందే కూలిపోయె. అంబారీకి నలుప్రక్కలనున్న యినుపపలక మూలమున సలీము బ్రతుకఁ గలిగెను. గాని లేకున్నచో ప్రతాపుని బాణప్రహారములచేత చక్రవర్తి వైపుత్రుఁడు నాఁడే కడతేఱియుండును. అప్పుడు పోరు మఱింత సందడి మైమయ్యెను. చక్రవర్తి కుమారుని రక్షించుటకు మొగలాయిసేన అంన్నియు నచ్చటికివచ్చె. రసపుత్రవీరు లందఱుతమస్వామికి బాసటమై యునిలిచిరి. ప్రతాపుఁడు మూఁడుబల్లెపు పోటులచేతను మూఁడు కత్తిదెబ్బలచేతను గాయములనుండి నెత్తురు సంతతధారఁగ గాఱుచున్నను లెక్కసేయక పోరుచుండ నొకతుపాకిగుండు కవచమును భేదించుకొని వానిశరీరమునఁ జొచ్చెను. ప్రతాపుని గుఱ్ఱము చైటక మామదగజమును డీకొన నింతలో నామదపుటేనుఁగు దెబ్బలచే

నొడలునొచ్చి పిచ్చియెత్తినట్లు విజృంభించి వేఱొకయెడకుం బాఱి పోయెను. అందుచే సలీము పులినోటి కండవలె దాఁటి యావలఁ బడియె.

మొగలాయిసైనికులు మిడుతల దండువలె రాజపుత్రులం జుట్టుముట్ట నారంభించిరి. ప్రతాపుఁడు ముమ్మారు పగతురచేజుట్టు ముట్టబడియు ముమ్మాఱును వారిం దనశక్తికి బలియిచ్చి యప్రతి యతుఁడై నిలిచెను. రాజపుత్రులు క్రమక్రమంబుగ నశించుటయుఁ దురకసేన నెందఱుబంట్లు వచ్చిన నిసుకపాతరవలె తఱఁగకుండు టయుఁ జాలవంశస్థుఁడగు నొక రాజపుత్రవీరుఁడు చూచి ప్రతాపుని యపాయస్థితినిఁ దప్పించుటకు సూర్యబింబధ్వజమును తనచేతం బట్టుకొని గబగబ పఱుగెత్తెను. తురకసైనికు లది చూచి ధ్వజ మెక్కడనుండునో రాణాయు నక్కడనే యుండుననుకొని జాలవంశ స్థుని వెంటఁబడిరి. ఇంతలోఁ గొందఱు రాజపుత్రులు ప్రతాపుని గుఱ్ఱపుకళ్ళెమును బట్టుకొని వాని కిష్టములేకున్నను రణరంగమునుండి వాని నవ్వలకుఁ దీసికొనిపోయిరి.

ఆరాజసింహ మావలకుఁ జనినపిదప వెనుక చిత్తూరు ముట్టడి లోఁ జెక్కు చెదరక బ్రతికిన తువారువంశస్థుఁడును వానికుమారుఁ డును రాజప్రాణ సంరక్షణార్థము ధ్వజముపట్టుకొనిపోయిన జాలవంశస్థు డును ఉక్కుతునుకులవంటి మఱియేనూరు రాజపుత్రవీరులును హోరా హోరీగాఁ దురకలతో యుద్ధముచేసి మృతినొంది వీరశయన మలంక రించిరి. నాఁడు యుద్ధమునకు వచ్చిన యిరువదిరెండువేల రాజపుత్రు లలో నెనిమిదివేలుమాత్రము గాయములతో బలాయతులైరి. అప్పుడు శూరశిఖామణియైన ప్రతాపుఁడు వెంటనొక్క బంటయినను లేక యొంటరిగ గుఱ్ఱమునెక్కిఁ దనకు శరణమీయగలతావు లవియేయని కొండలలోనికిఁ బోవుచుండెను. రాజపుత్రసైనికులు శత్రువులు తమ రాణామీఁదికిఁ బోకుండ వారినాపి పోరుచు చేతనయినంత సాయము

చేసిరి. తనకుమారుఁడగు సుమారి తాను మృతినొందినచో స్వదేశ మును గాపాడఁ దురకల నెదిరింపలేఁడని రాజ్యలక్ష్మి నిమిత్తము ప్రతాపుఁడు కొంతకాలము బ్రతుక నిశ్చయించుకొనియుఁ దనతోడి వీరులు గౌరవముగ రణరంగమునఁ బ్రాణములవిడిచి వీరస్వర్గమును గొల్లఁ గొనుచున్నందుకును దాను పిఱికివాఁడై యేకాకియై ప్రాణ ములు గాచుకొనుటకు బ్రతికివచ్చినందుకు నతఁడు తద్దయు విచారిం చుచుఁ గైటకము నెక్కి మెల్ల మెల్లగ రాళ్ళనడుమ బయనము సేయు చుండ నంతలో వాని వెనుక గుఱ్ఱపుడెక్కల చప్పుడయ్యె. అప్పుడేమి యని యతఁడు తిరిగి చూచునప్పటికి నిద్దఱు తురకలు వానిం బట్టు కొనుటకు వెంట దగిలివచ్చుచుండిరి. వారికంటెదూరముగ నింకొకఁడు వచ్చుచుండెను. గుఱ్ఱముకంటె ప్రతాపుఁడును ప్రతాపునికంటె గుఱ్ఱ మును నలసియుండిరి. గోరుచుట్టుపై రోకలిపోటువిధమున వారి దారి కడ్డుగ కడువేగమునఁబాఱు నొకకొండయేఱడ్డమువచ్చెను. ప్రతా పుఁడు కైటకమును కొంచెము తరటచేయునది యెక్కుడలేని యోపికఁ దెచ్చుకొని నొక్క యెగురెగిరి యేఱుదాఁటి యావలంబడియె. తరుము కొనివచ్చిన తురకలిద్దరు ఱాళ్ళమీఁద జాఱిపడితిమా చావవలసివచ్చు ననియు ప్రతాపునివంటి యసహాయశూరుని మీఁదికి తమరిద్దఱు చన గూడదనియు దమవారు మఱికొందఱు వచ్చువఱకు నిలుచుట మంచి దనియుఁ దలంచి యేఱుదాఁటరైరి.

ప్రతాపుఁడు పలుగాయములతో నెట్టుకొని కొంతదూరము పోయి నడచుటకు గుఱ్ఱమునకు దానిపైఁ గూరుచుండుటకుఁ దనకు బొత్తిగ నోపికలేకపోవుటచే నేమిసేయఁదగు నని యోచించుచుండ నంతలో వెనుకనుండి కడువేగముగ దఱుముకొనివచ్చు నొకశత్రువుఁడు కనఁబడెను. వాని బాఱినుండి తప్పించుకొని పోవుటకు వీలు లేదని తెలిసి పోరాడి గౌరవముగ మృతినొందవలయునని నిశ్చయించి ప్రతా పుఁ [illegible]గుతిరిగి నిలిచెను. నిలిచినతోడనే "ఓహో మహావీరుఁడా!

యుద్ధమునుండి పాఱిపోవు వీరుని మనసెట్లుండునో యిప్పుడు చెప్ప గలవా?" యనుమాటలు వానికి వినఁబడియె. ఆమాట లెవరివో యని యతఁడు చూచునప్పటికిఁ దన మరణముఁగోరి శత్రుపక్షములోఁ గలిసిన తన సోదరుఁడు సూక్తుఁడే యతఁడని గ్రహించి యాపలుకుల కుత్తరమియ్యక ప్రతాపుఁడు పోరునకు సిద్ధముకాఁగా చైటకము నిలువలేక నేలఁబడి మృతినొందెను. అప్పుడు చేయున దేమియు లేక ప్రతాపుఁడు నిశ్చేష్టుఁడై నిలువ "నీవు భయపడనక్కఱలేదు నేను నీకు హానిసేయుటకు వచ్చినవాఁడను గాను. నీప్రాణములు పుచ్చుకొనుటకు వచ్చిన తురకలిద్దఱు నది కావలనే యున్నార"ని చెప్పి సమీపమునకు బోవ నన్నదమ్ము లిరువురిలో నడఁగియున్న చిరక్రోధానలము చల్లఁ బడునట్లు వైరము మఱచి యొండొరులం గౌఁగిలించుకొని కన్నీరువిడి చిరి. అట్లు కొండొకతరి వగచినపిదప సూక్తుఁ డన్నతో నిట్లనియె. "అనేక మహావీరులచే నిరంతరము కొలువఁబడు శూరశిఖామణులగు మీరు గాయములచే బడలి కొండలంబట్టి పోవుచుండుటఁజూచి సహింపలేక యేకగర్భజనితున కింతకంటె సాయముచేయవలసిన సమయ ముండదని నేను పరుగుపరుగున వచ్చి మిమ్ము తఱుముచున్న తురకల నిద్దఱను నేనే పొడిచి చంపితిని. ఇదిగో నాగుఱ్ఱము దీని నెక్కి మీ ప్రాణముల దక్కించుకొనుండు. నేను ప్రస్తుతము సలీమువద్దకుం బోయి కొలఁదికాలమున మీపాదసేవ చేయుటకు వచ్చెద" నని పలికి సూక్తుఁ డన్నకు తనగుఱ్ఱమిచ్చి తనదారిం జనియె. చిరకాలము తనకుఁ గడువిశ్వాసముతోఁ బనిజేసిన చైటకము దనవైపుఁ జూచుచు నప్పుడే ప్రాణములు విడుచుటచే బ్రతాపుఁడు దాని కాపత్సమయమున దగునుపచారములు చేయలేనైతినని కన్నీరువిడిచి క్రొత్తగుఱ్ఱము నెక్కి మరలఁ బయన మయ్యెను.

సూక్తుఁడును సోదరునివద్ద సెలవుపుచ్చుకొని పాదచారియై మొగలాయిశిబిరముం బ్రవేశించెను. అంతయాలస్యముగ నొంటిగఁ

గాలినడకను వచ్చుటకు గారణ మేమని సలీము వానినడుగ సూక్తుఁ డొక పెద్దకథ కల్పించి యిట్లని చెప్పెను. "అయ్యా! దేవరవారియెడ ద్రోహియగు ప్రతాపుఁడు రణరంగము విడిచి పలాయతుఁ డగుచుండ నాదురాత్ముని బట్టుకొని దేవర పాదపద్మములయొద్దఁ బడవేయవలయునని నేనును ముల్లాను కొరసానుప్రభువులగు నిద్దఱు తురకలును బయలుదేఱితిమి. ఆప్రతాపహంతకుఁడు మాతురకబంట్ల నిరువురఁ గడతేర్చి నాగుఱ్ఱము నపహరించి నన్నుఁగూడఁ జంపనుంకించెను; కాని యేలినవారిపాదయుగ్మము మరలఁ జూడనోచుకొనుటచే నెట్టులో గండముగడపి నేను బయటఁబడితిని." అనవుడు నాపలుకుల యం దొక్క యక్షరమైనను సలీము నమ్మఁడయ్యె. నమ్మకపోయినను మహాక్రూరస్వభావుఁ డగు నతఁ డెందుచేతనో సూక్తుని వెంటనే చంపింపక వానితో "జరిగిన నిజముకు నీ వొప్పుకొంటివేని నీ కభయ మిచ్చెద నున్న దున్నట్లు పలుకు" మని నిర్బంధించెను. అట్టి సమయమున నిజ మొప్పుకొనుటయే మంచిదని వానికి సూక్తుఁ డిట్లనియె. "మీవారురాజ్యభారము మాప్రతాపుని భుజములపై నిలిచియున్నది. అతని దురవస్థఁజూచి నామనసు కరఁగిపోవ నేను నాసోదరునిం గాపాడుకొంటి" నని యావద్వృత్తాంతము జెప్పెను. అది విని సలీము వానిజంపింపక తనసేన విడిచిపొమ్మని యానతిచ్చెను. సూక్తుఁడు బయలుదేఱి వచ్చుచు నొక చిన్నసేనం గూర్చుకొని మధ్యమార్గమున మొగలాయిల యాధీనములోనున్న భిల్సురారను పట్టణమును బట్టుకొని యాకస్మికముగ నొకనాఁడు ప్రతాపునియొద్దకు వచ్చి నమస్కరించి నిలిచెను. అతఁడు విస్మయమంది తమ్ముని రాకకు గారణమడుగ సూక్తుఁడంతయు జెప్పి "నేను మీసేవకుడనైతిని. మీదర్శనమునకు వట్టిచేతులతో రాఁక భిల్సురాపట్టణము పట్టుకొని వచ్చితిని. అది కానుకగ గ్రహించి మీవారు నన్ను మన్నింపఁదగు" నని ప్రార్థించుటయుఁ బ్రతాపుడు కృపాయత్తుఁడై భిల్సురారాజ్యమును సూక్తునకిచ్చి

తనకు లోఁబడి పాలింపుమని యానతిచ్చె. అదిమొదలు సూర్తునిసంతతి వారు సూర్తావతులను పేరం బరగి రాణాకు విధేయులై యుండిరి. సూర్తునిపేరుగాక యీయుద్ధమున మనము జ్ఞాపకముంచుకొనఁదగిన మఱియొకవీరుని పేరుఁగలదు. ధ్వజమును మఱియొకచోటికిఁ గొని పోయి రాణాప్రాణములను గాచి మృతినొందిన జాలవంశస్థుఁడే యీ రెండవవీరుఁడు. అతఁడు చూపిన స్వామిభక్తికిమెచ్చి ప్రతాపుఁడు వాని సంతతివారికి రాజబిరుదమును నగారానౌబతుల నిచ్చిచాలా గౌరవించెను. ఆవంశస్థుఁడు రాణా బయలుదేఱునప్పుడు వానికిఁ గుడి ప్రక్కను బోవునట్టి గౌరవముఁ గలిగియుండెను. ఈవిధముగ హల్దిగట్టు యుద్ధము ముగిసెను.

రాణా ప్రతాపసింగు.

హల్దిఘాటుయుద్ధమునందు రాణా ప్రతాపసింగు సంపూర్ణముగ నోడింపఁబడినాఁడను నమ్మకముచేతను, యుద్ధయాత్రలు చేయుటకన ర్హమైన వర్షకాలము వెంటనే ప్రాపించుటచేతను జహంగీరుచక్రవర్తి తాను గెలిచిన గెలుపు సఫలమగునట్లు రాజపుత్రుల నడుమగంట ద్రొక్కక విడిచి తనసేనలను ఢిల్లీనగరమునకుఁ దీసికొనిపోయెను. అందుచేత స్వేచ్ఛగా నూపిరి విడుచుకొనుటకు నలుదెసలకుం జెదిరి పోయిన తనమూకల మరలఁ జేర్చుకొనుటకుఁ బ్రతాపునకు వీలుదొర కెను. మరుచటిసంవత్సరము దండయాత్రలు సేయుట కనుకూలమగు వసంతకాలమున జహంగీరు తన విజయమును సంపూర్ణము చేయుటకు మరల రాజస్థానముపై దండువిడిసెను. అప్పుడు ప్రతాపుఁడు రణ రంగమున మొగలాయిసేనలం దాఁకి దారుణయుద్ధము చేసెను. కాని

దైవయోగమున రాజపుత్రులు పూర్ణముగఁ బరాజయమునొందిరి. అందుచేత మున్ను పృథివిరాజు కోటలోనుండి శత్రువులఁ దృణప్రాయముగఁ జూడఁగలిగెనో యా కమల్మీయరుకోటకుఁ బోయిన, తాను సురక్షితముగ నుండవచ్చునని ప్రతాపసింగు సపరివారముగనక్కడికిం జనియె.

ఎచ్చటికిఁబోయిన నాపదలు వెంట వచ్చునన్నట్లు ప్రతాపునకు నక్కడఁగూడ దన కపాయము సేయనెంచిన మహాద్రోహి యొకఁడుండెను. వెనుక పృథివిరాజునకు విసముపెట్టిన దేవరకోటరాజువంశస్థులలో నొకఁడు ప్రతాపునిపక్షమున నున్నట్లె యుండి కోటలోని సైనికులు త్రావు నీటిలో విసము గలిపించెను. అది కారణముగ ప్రతాపునినిమిత్తము రాజపుత్రమహావీరులు ప్రాణములు విడువ వలసి వచ్చెను. ఆవీరులు చాటుచాటున దమ రాణాను గోడ దాఁటించి యావలకుఁ బంపి సోనిగుర్రసంస్థానప్రభువును నాయకునిఁ జేసికొని మొగలాయిసేనల నెదిరించి తుట్టతుదవఱకు దుర్గమునుఁ గాపాడి ఖడ్గహస్తులై యొక్కఁడు లేకుండ వీరమరణము నొందిరి. ఆజనముతో పాటు ప్రతాపునిపరాక్రమములు పాటలుగ పద్యములుగఁజేసి పాడుచు వానిసైనికులకు మహోత్సాహమును గలిగించుచు వచ్చిన యాస్థాన కవి కూడ మృతినొందెను.

అనంతర మొకదానివెంట నొకటిగ గోట లన్నియు మొగలాయీల సేనాధిపతి యగు మానసింగు చేఁజిక్కెను. రాజు దాఁటి పోయె నని గ్రహించి మొగలాయీసేనలు ప్రతిపర్వతమార్గమునరికట్టి నలుదెసల జుట్టుముట్టి వానికి విశ్రాంతి నొసఁగక తఱుమజొచ్చిరి. వేయేల! ప్రతాపుని రాజధాని యగు నుదయపురమే పగతురయధీనమయ్యెను. అందుచే పులులు వసించుపొదలు, సింగములుండుగుహలు నుదయపురమహారాజుగారికి విడిదు లయ్యెను. అడవిమృగములతో గలసి మెలసి చాలకాల ముండుటచేఁ బ్రతాపమహారాజు వనమృగం

బులవలెనె దాగి యుండుటయు, పొంచుండుటయు, సదను వెదకి తన నగతురవిూఁద దుముకుటయు మొదలగు లక్షణముల నేర్చికొనెను. పలుసారులు తాము ప్రతాపుని జుట్టుముట్టి పట్టుకొనఁగలిగితి మని మొగలాయిసేనలు సంతసించుచు నుండఁగనే వారి యాసలు భంగ మగునట్లు ప్రతాపుఁడు తనసేనతో నింకొకమూల శత్రుసేనలఁ దఱు ముచుఁ గానఁబడుచువచ్చె. ఒకప్పుడు రాణా చాలదూరమున నున్నా డని విని తురుష్కసైన్యము నిర్భయముగఁ బోవుచుండ నాకస్మికముగ నేమూలనుండియో ఇదె రాణా వచ్చెవచ్చె నని కేక వినఁబడుటయు వినఁబడినతోడనె ప్రతిపొదనుండి ప్రతిమూలనుండి వీరులచేతులనుండి బాణవర్షములు గురియుటయుఁ దఱుచుగ సంభవించుచువచ్చెను. ఈవిధముగ వారిం దప్పదారులఁ బెట్టుచు నొకమాఱు ప్రతాపుఁడు మొగల్ సేనలలో నొక పెద్దభాగమునే పట్టుకొని నిశ్శేషముగ సంహ రించెను. వనవాసు లగుభిల్లులు విధేయులై మిత్రులై వానికి గన్ను లట్లు చెవులట్లు నుపచరించిరి. ఒకానొకప్పు డతఁడు పలాయితుఁ డగుటకు వీలు లేనపుడు దైవమే వానికి సాయముఁజేయుచు వచ్చె. అది యెట్లన నయ్యడవులలో నాకస్మికముగఁ గాఱుమబ్బులు ఘోషము, జడివానలు దిమ్మరించి మొత్తుచుండును. అందుచే వాగులు నేఱులు కొండకాలువలు నిండి మార్గ మరికట్టుటయేగాక దేశమంతయు జల మయమయి యుండును. చక్రవర్తి సైన్యము లాకారణమునఁ బ్రతా పుని విడువవలసి వచ్చుచుండును.

ప్రతాపుఁ డెక్కడనున్న నక్కడనే యతనికొలు వుండును. రాజ్యపరిపాలనము చేయుచున్నపుడు, భ్రష్టుడై తిరుగుచున్నపుడు, గృహమునం దున్నపుడు, కారాగృహమం దున్నపుడుగూడ ప్రతా పుఁడు రాచరికమె చేసెను. సింహాసనమువిూఁద నున్నపు డెంత గౌర వము నిరాధారముగఁ జెట్టుక్రింద కూర్చున్నపుడు వానియెడ వాని యనుచరుల కంతె గౌరవ ముండెను. చెట్లనుండి గోసినపండ్లు, బీడు గడ్డితోఁ జేసినరొట్టె తప్ప వారికి వేఱాహార మేదియు లేదు. రాణా

తన కొలఁదియాహారములోనుండి యొకభాగమును దీసి దయతో నాసేనాధిపతికైన నిచ్చెనేని తొల్లి యుదయపురమున మహైశ్వర్య సంపన్నులైననాఁడు దయచే నిచ్చినబహుమానముల కెంత సంతసించుచువచ్చెనో యిప్పుడు నతఁ డంతియు సంతస మొందుచుండెను. కడుపునిండఁ గూడు లేక కట్ట సరియైనగుడ్డ లేక తల దాచుకొనుటకుఁ దావు లేక యరచేత ప్రాణము లుంచుకొని యొకయడవినుండి యొకయడవికిఁ దిరుగునాశూరశిఖామణులవద్దఁ గనఁబడు పరస్పరప్రేమయు గౌరవము వేఱొండు తావునఁ గనఁబడుట యరిది. అతని యనుచరు లీకష్టములఁ బడుటకంటె ఢిల్లీచక్రవర్తికి లోఁబడితి మని యొక్క మాట నోట నుచ్చరించినఁ జాలు. వెంటనే వారి కేలుట కూళ్ళు, నడుపుటకు సేనలు, వహించుటకు బిరుదులు, కావలసినన్ని వచ్చి పడి యుండును; కాని యైశ్వర్యము రాని రాకపోని యన్న ముండనీ లేక పోనీ వారామాటమాత్ర మనరు. రాణా వారియెడ దయగా నున్నన్నినాళ్లు వారు వానియెడఁ గృతజ్ఞులై యుందురు ఈకష్టములను సహాయములకుఁ దోడుగఁ బ్రతాపుని యాలుబిడ్డలు వానివద్దనే వనములలో నుండిరి. బంగరుకోట్లలో నూఁగవలసిన యామహారాజు చిన్ని పాపలు చెట్లకొమ్మలకు వ్రేలఁగట్టిన గుడ్డయుయ్యాలలో నూఁగవలసి వచ్చె. ఒకప్పుడు మగవాఁడు యుద్ధములకుఁ బోయినసమయమునను నాడువాండ్రు పగతురకు జంకి పొదలలోఁ దాఁగొన్నసమయమునను జిన్నబిడ్డలను బులులు దీసికొని పోకుండ బుట్టలలోఁ బెట్టి చెట్లకొనకొమ్మలకుఁ గట్టవలసివచ్చెను. ప్రతాపుఁడు గతించిన రెండువందలయేఁబదియేండ్ల తరువాత ననఁగా నేఁడుసయితము వనవాసులు ప్రతాపమహారాజు కునికిపట్లగుచెట్లను రాచబిడ్డ లుయ్యేలలూఁగిన కొమ్మలను జూపుదురు. శత్రుభీతిచేతఁ బలుమాఱు లాడవాండ్రు మగవాండ్రుఁ బరుగులెత్తవలసి వచ్చుటచే నొకమాఱు ప్రతాపుఁడు తనబిడ్డలను దనతో దీసికొనిపోవుటకు వీలు లేకపోయెను. అప్పుడు

భిల్లులు కొందఱు కనికరముఁ బూని యాశిశువులను గంపలలోఁ బెట్టి తీసికొనిపోయి తగరపుగనులలో దాఁచి శత్రువులు దాఁటిపోవుటకు పాలుపోసి పెంచి మరల తలిదండ్రుల కప్పఁజెప్పిరి.

వీరిగతి యిట్లుండ నక్బరునకు లోఁబడినరాజపుత్రులు సమస్త సంపదలు గలిగి సుఖపడుచుండిరి. చక్రవర్తిని శరణుజొచ్చిన రాజపుత్రులలో ముఖ్యులిరువురు గలరు. బికనీరుసంస్థానప్రభువుయొక్క యిరువురుకొడుకులు రాయసింగు పృథివిరాజు ననువారు. అక్బరుచక్రవర్తి యయ్యిరువురురాచకొమరులను గడుగౌరవమున నాదరించి యందు రాయసింగు కూఁతుఁ దనకుమారుఁ డగుజహాంగీరున కిచ్చి పెండ్లిచేసెను. పృథివిరాజు మహావీరుఁ డగుటయేగాక మంచికవియు నగుటచే రాజపుత్రులలోనెల్ల నతఁ డగ్రగణ్యుఁ డని యక్బరు వానిని తద్దయు సమ్మానించె. మానవతియు సౌందర్యవతియు ప్రతాపసోదరుఁ డగు సూక్తుసిపుత్రికయు నగునొకయువతి నాపృథివిరాజును వివాహమయ్యెను.

అక్బరుచక్రవర్తి తన వినోదమునిమిత్తము, తన్నుఁ గొలుచువారి వినోదమునిమిత్తము, ప్రతిమాసము తన యంతిపురమున నొక సంత జరుపవలయునని యానతిచ్చె. చక్రవర్తి యాదరణమున జరుగుటంజేసి యాసంతకు విదేశములనుండియు స్వదేశమునుండియు వర్తకులభార్యలు వచ్చి విలువసరకుల నమ్మఁజూపుచు వచ్చిరి. చక్రవర్తిభార్యలు కొమార్తెలు వారి చెలికత్తెలు దాసీజనములు మంత్రులు సేనాపతులు మొదలగువారి భార్యలువచ్చి యాసంతలో దుకాణములు పెట్టి తాము స్వయముగఁ గుట్టి సిద్ధముచేసిన పట్టుదుస్తులు మొదలగువాని నమ్మవలయును. అమ్మకయున్న వర్తకుల భార్యల వద్దనుండి కొననైనఁ గొనవలయును. చక్రవర్తి యంతఃపురస్త్రీలు దుకాణములు పెట్టి యమ్ముటచే విలువలేనిసరకులసయితము మితిమిరాజిన వెల వచ్చుచుండెను. ఆసంతకు స్త్రీలేగాని పురుషులు

రాఁగూడదు. చక్రవర్తి యప్పుడప్పుడు స్త్రీవలె మాఱువేసము వేసి కొని యాసంతయొక్క వైభవమును జూచుచుండును. ఆసంగతులు వెల్లడియైనప్పుడు రాజపుత్రులు కోపించి చక్రవర్తి దురుద్దేశముతోడనే యాపని చేసెనని నమ్మిరికాని యక్బరు వివిధదేశములనుండి వచ్చిన వింతవింతసరకుల వెలలు నాణెములు స్వయముగఁ దెలిసికొనుటకు వాణిజ్యము నభివృద్ధిచేయుటకు నట్లు చేసెనేగాని చెడ్డతలంపున నా తాపునకుఁ బోవలేదని మహమ్మదీయచరిత్రకారులు వ్రాసిరి. ఎట్లయి నను రాజపుత్రుల కీవిషయమున గట్టియనుమాన ముండుటచేత వెనుక నక్బరునకు లోఁబడి రంతంబరుకోట నప్పగించిన బూందీసంస్థాన ప్రభువు తన యాఁడువాండ్రను సంతకు రమ్మని బలవంతపెట్టకూడదని యొడంబడికలో స్పష్టముగ వ్రాయించెను.

ఈవింతసంతలో నొకమా ఱక్బరు తన వియ్యపురా లగు రాయసింగుభార్యను జూచెను. ఆచూపు మిక్కిలి యనర్థకమును దెచ్చెను. ఆరాజు దృష్టితగిలిన కొలఁదికాలముననే రాయసింగుభార్య యమూల్యము లగుమణులను వెలలేని బంగారునగలను చక్రవర్తి వద్దనుండి తెచ్చుకొని కులుకుచుండె. మహాకవియగు పృథివిరాజు తన యన్నకుజరిగిన యీదారుణపరాభవము వర్ణించుచు గొన్నిపద్యములు వ్రాసి వాని యవస్థకు చాల దుఃఖించెను. ఇది యెఱింగియు బృథివి రాజుభార్య సంతజరిగినపుడెల్ల నంతఃపురమునకుఁబోక తప్పదయ్యెను. అట్లు పోవునపు డొకసారి యామె చక్రవర్తి దృష్టిపథమునం బడి యెను. పడినతోడనే యతఁ డామె జగన్మోహనాకారమును జూచి మోహనపరవశుఁ డయ్యెను.

ఆమె సంతలో తనకుఁ గావలసిన సరకులనెల్లఁగొని చీఁకటి పడినవెనుకఁ దనమందిరమున కరుఁగదలఁచి నిర్జనములగు గదులు దాఁటి పలుచిక్కుదారులం బడి చనుచుండ గొంతద వ్వరుగునప్పటికి యెట్టయెదుట నొకమనుష్యుఁడు దారికడ్డముగ నిలిచెను. ఆమనుష్యుని

చూడఁగనే యతఁ డెవ్వడో యేలవచ్చెనో యామెతక్షణమె గ్రహించెను. చక్రవర్తి మానభంగము చేయఁదలఁచి యెదుట నిలిచినపుడు రాత్రి చేతనాయుధమైన లేక నొంటికత్తెయగునాఁడుది యేమిచేయఁ గలదు? బప్పరావులవంశపు మొలకయగు నీమానవతి తన తోడికోడలువంటిది కాదుగనుక వెంటనే ధైర్యముఁ దెచ్చుకొని యసహాయురాలగు తనకుఁ దోడుపడి మరణముకంటె దారుణమగు నీపరాభవమును దప్పించుమని తన యిష్టదేవతను వేఁడుకొనెను. ఆదేవియు భక్తురాలిమొఱ నాలకించి పులివాహనమెక్కి వచ్చి ప్రత్యక్షమై యొకఖడ్గమును రాజపుత్రికకిచ్చి యంతర్హిత యయ్యెనఁట. ఆకత్తి చేఁబూని యావీరపత్ని డేఁగపగిది చివాలున చక్రవర్తిపై నుమికి యతఁడు మరల నామెను గొట్టఁ బ్రయత్నింపకమునుపే ఖడ్గము వాని కంఠముపై మోపి మరల దయఁదలచి యతనితో నిట్లనియె. "నీవు బ్రతుకఁదలఁతువేని యింకముం దెన్నఁడు రాజపుత్రస్త్రీకి మానభంగము చేయనని ప్రమాణము సేయుము." ఆపలుకులు విని యక్బరు చక్రవర్తి యట్లే ప్రమాణముచేసి గండము తప్పించుకొని చల్లఁగ నావలకుఁబోయెను. రాజపుత్రికయు మానరక్షణముఁ జేసికొనఁగలిగెనని సంతసించి గృహమునకుఁ బోయెను.

అనంతర మొకనాఁడు చక్రవర్తి పృథివిరాజును పిలువనంపి యొకయుత్తరమును జేతికిచ్చి చదువుమనియె. ఆయుత్తరము ప్రతాపమహారాజు తనపై ననుగ్రహము చూపవలసినదని చక్రవర్తిని వేడుకొనుచు వ్రాసెను. పృథివిరాజు కాలవశమున ఢిల్లీచక్రవర్తికిలోఁబడవలసివచ్చినను వానిమనసునఁ బ్రతాపునిపై నతిగౌరవ ముండెను. చక్రవర్తి కొలువులోనున్న మహాకవులు మహాశూరులు సైతము సంపదలను సౌఖ్యములను రోసి యాకులలముల దినుచు వనముల వసియించుచు వీరధర్మము నడపుచు నామహాశూరునియందే గౌరవము గలిగియుండిరి. చక్రవర్తులిచ్చు నైశ్వర్యము మాన్యములు మన్ననలు

నశించునుగాని కీర్తి నశించదుగదా. రాజపుత్రరక్తముగల పృథివి రాజు దృష్టికి, తురక చక్రవర్తి కెన్నఁడు తలవంచి సలాముచేయని ప్రతాపుఁడు దేవుఁడువలెఁ గనఁబడుటఁజేసి ప్రతాపుఁడు లోఁబడెనా ప్రపంచమంతయు గావలసినదే యని యతఁడు నమ్ముచు వచ్చెను. పృథివిరాజు యుత్తరమును జదివి క్రిందఁబెట్టుచుండ "నీ యభిప్రాయ మేమి? అతఁడు లోఁబడునా" యని చక్రవర్తి యడిగెను. పృథివి రాజు కోపవిషాదములు మొగమునఁ దేటపడ "అతనిని నే నెఱుంగుదును. అతఁడు నీకిని వ్రాసినట్లు నమ్మను. శత్రువు లెవ్వరో వానిపేరు పెట్టి యిట్లు వ్రాసియుందురు ఈ రాజ్యమంతయు ధారవోసిన నతఁడు లోఁబడువాఁడు కాఁడు. అయిన నతఁడు లోఁబడెదలఁచుకొనునేమో వానికి వ్రాసి కనుఁగొని మెద." యని ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను.

నిజస్థితి యేమన నొకనాఁడు ప్రతాపుఁడు మహాకష్టములో నుండి నిరుత్సాహుఁడై యాబాబుచక్రవర్తికి వ్రాసెను. ఆ యేటి కాయేఁడు గడచుచున్న దన్నమాటయేగాని యతని కష్టముమాత్రము గడువక యంతకంత కెక్కువ కాసాగెను. అతని నమ్ముకొనిన యనుచరులు కష్టములచేతనో గాయములచేతనో క్రమ క్రమముగ నంతరించిరి. శత్రువులుమాత్రము విసుగులేక వారిని బాధించుచునే యుండిరి. వేటకాండ్రవలెఁ బగవాండ్రు వెనువెంట నంటితరుము చుండుటంజేసి యొకనాఁడు వారైదుసారు లన్నము వండుకొని యైదుసారులు దినుటకు వీలు లేక విడిచి ప్రాణభీతిం బఱచిరి. ఒకసారి ప్రతాపుం డడవిలో నొకచెట్టుక్రిందఁ గూరుచుండ చిన్నకూఁతు రేడుపు వానికి వినఁబడె. తల్లి యాపిల్లకుఁ దినుమని యొకరొట్టె యిచ్చెను. ఆబిడ్డ సగముదిని యాఁకలి పూర్ణముగ దీరకున్నను రాత్రికుండదను భయమున నక్కిన సగమును దాఁచుకొనెను. అంతట నొక మానుపిల్లి చెట్టుమీఁదనుండి దిగివచ్చి యాసగము రొట్టె నెత్తుకొనిపోవ బాలిక వెక్కి వెక్కి యేడ్చెను. ఆదివఱ కెన్నికష్టములకైనఁ గరుగని ప్రతాపుని

మున సాచిన్న బిడ్డయేడ్పులతోఁ గరగినవాఁడై పోయెను. "నామట్టుకు నేను సకలసౌఖ్యములను రాజ్యవైభవమును విడిచి యీయడవులఁ బడి నట్లే యెంతకాలమైనను గష్టములఁ బడఁగలను; కాని దారపుత్రాదులను నానిమిత్తము సుఖములను జుట్టములను బాసి వచ్చినమిత్రులను బాధపెట్టి చంపుచున్నాను కాదు. వారందఱెంతవఱకుఁ నభిమానము నిమిత్తము పడవలసినన్ని కష్టములను బడినవారు. పరువుగల వీరులందరింతకుమున్నె చక్రవర్తికిలోఁబడియుండ నే నిప్పుడు లోఁబడుట తప్పుగా"దని తనలో తానువిచారించి ప్రతాపుఁడు తాను లోఁబడుదు నని చక్రవర్తి కాయుత్తరము వ్రాసి పంపెను.

ఎట్టకేలకు ఢిల్లీనుండి యుత్తరము పట్టుకొని యొకదూత వచ్చెను. కాని ప్రతాపుఁడు స్వయముగ ఢిల్లీకివచ్చి చక్రవర్తి సింహాసనమున కెదుట మ్రొక్కవలయు నని యాయుత్తరమందు లేదు. ఆజాబు పృథివిరాజే వ్రాసెను. అతఁడు మంచికవి యగుటచే దనవిచారము విస్మయము రసవంతము లగుపద్యములుగ వ్రాసి యాలేఖలోఁ బంపెను. అందుల సంగతు లిట్లున్నవి, "హిందువుల కష్టసుఖములకు హిందువులే తోడుపడవలయును. అయినను రాణా యిప్పుడు వారిని విడుచుచున్నాఁడు. ప్రతాపుడు లోఁబడెనేని యక్బరు రాజపుత్రుల నందఱ హీనముగఁ జూచు. ఈవఱకే మనలోఁ మగవారు శౌర్యధనమును ఆడువారు మానధనమును గోల్పోయిరి. అక్బరు మనజాతివారిని వెలకుఁగొను వర్తకుఁడై యుదయపురాధీశునిఁ దక్కఁ దక్కినవారిని క్రయమునకుం దీసికొనియె. నిజమయిన రాజపుత్రుఁడు గౌరవము నమ్ముకొనునా? అయిన నెందరీవఱకు విక్రయించిరో మీరెఱుంగుదురు. ఉదయపురముఁగూడ నిపుడీబజారునకు వచ్చునా? ప్రతాపుడు తన సర్వధనములఁ గోల్పడినను మానధనమునుమాత్రము నిలుపుకొనియె నని మేము తలంచుచున్నాము. ఆశ లడుగంటుటచేత రాజపుత్రులీవిధమున నొకనికిఁ జేమొగ్గిరి. అట్టియవమానముపాలఁ బడ

కుండ హామీరుని వంశస్థుఁ డొక్కఁడే యిప్పటికి మానము దక్కిం చుకొని యున్నాడు. ప్రతాపున కెక్కడనుండి సహాయము వచ్చు చున్నదని లోకులందఱు విస్మయ మందుచున్నారు వానియభిమానము వానిఖడ్గము వానికి సహాయము లగుచున్నవి. వానిధైర్యముఁ జూచు కొనియే యతఁ డింతకాలము రాజపుత్రులపేరు నిలువఁబెట్టె. వీర పురుషులను క్రియమునకుఁ గొను నీవర్తకుఁ డెప్పటికైనఁ కడతేరక పోఁడు. మనుష్యుఁ డెల్లకాలము జీవించునా? అప్పుడు మనరాజపుత్రు లందఱు నిస్సారము లగుతమ హృదయక్షేత్రముల మీఁదదేశాభిమాన బీజములనుజల్లుమని యుదయపురాధీశ్వరునివద్దకు వత్తురు. ఆయభి మానము నిలుపవలసినదనియు మునుపటికన్న మెఱయునట్లుఁ జేయు మనియు రాజపుత్రులందఱు వేఁడుచున్నారు."

ఈయుత్తరముఁ జదువుకొన్నపిదపఁ బ్రతాపుఁడు చక్రవర్తితో సంధిచేసికొను తలంపు మానుకొనెను. తనస్వజన మంతయుఁ దన మీఁదనే యాసలు పెట్టుకొని యున్నవారు గావున వారియాస లడు గంటఁ జేయఁగూడదని యేమయినఁగాని నేను లోఁబడనని యతఁడు నిశ్చయించుకొనెను. ప్రస్తుతస్థితినింబట్టి చిత్తూరు మరలఁ బట్టుకొను టకు వీలులేదని గ్రహించి యతఁడు మీవారురాజ్యమును విడిచి తురకలబాధ లేని మఱి యేదేశాంతరములకైనఁ బోయి తన్ను నమ్మికొన్నబంట్లతోఁ గలసి క్రొత్తరాజ్యమును స్థాపించి యచ్చట సుఖింపఁ దలఁచుకొనియెను.

మొగలాయీలకు మూలపురుషుఁడును రాజపుత్రులకు మహా శత్రువు నగు బేబరు తన పిత్రార్జిత మగుసమర్కందు విడిచి కాబూలు రాజ్యము స్థాపించి యటనుండి మరల పగతురచేఁ దరుమబడి ఢిల్లీ రాజధానిం జేసికొని తనవంటివారికి మార్గదర్శియయ్యెనని జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చుకొని ప్రతాపుఁడు తనతలంపు నెరవేర్పఁ దలఁచెను. రాణా సింధునదీపరిసరభూములకుఁ బోయి కాఁపురముండుననియు వానితో

నెవ్వరెవ్వరు పోయి వాని సుఖదుఃఖముల ననుభవింపఁదలఁచిరో వారందఱు బయలుదేఱవలయునని యు మేవారెల్ల మ్రోగఁజొచ్చెను. అప్పుడనేకులు రాణా ననుసరింపఁ దలంచిరి. వారినందఱిం దీసికొని ప్రతాపసింగు కొండలు దిగి యెడారులు దాఁటి సింధుదేశపు టెడారి మొగకు వచ్చెను. అక్కడ విడిసియుండ 'భామసా' యను నతనివద్ద నుండి యొక గూఢచారి రాణాకడకు వచ్చెను. భామసాయు వాని పూర్వులు పలుతరములనుండి మేవాడు రాజులవద్ద మంత్రులైయుండి యింతింత యనరాని ధనమును గడించిరి. అప్పుడు భామసావద్ద నిరువదియైదువేల సైనికులకు పండ్రెండు సంవత్సరములవఱకు నెంతధనము కావలయునో యంతధనము సమకూర్చియుండెను. ఆవచ్చిన రాయబారి ప్రతాపుని దర్శనము చేసి భామసా కావలసినధన మంతయు నీయఁదలఁచుకొన్నాఁడనియు దానిసహాయమున మీరు దేశముయొక్క ప్రతిష్ఠను నిలువఁబెట్టుటకు మఱియొకమాఱు యుద్ధప్రయత్నముఁ జేయఁదగుననియుఁ బ్రార్థించెను.

ప్రతాపుఁడు దేశమును విడిచిపోయెనని విని చక్రవర్తి సైనికులు సంతసించి యతఁడు సింధుదేశపు టెడారిలో నెక్కడనో త్రాగ నీరులేక వడఁగొట్టి చచ్చియుండునని నమ్మి కోటలలోను పట్టణములలోను మిక్కిలి యజాగ్రత్తగా నుండిరి. అయినను వాడు నాకస్మికముగఁ బ్రతాపుఁడు వచ్చి పడెనని వారందఱుఁ గొండల గొప్పవాఁడనుక పుట్టెను. ప్రతాపుని సైన్యము నడచినదారి యంతయు పీనుఁగుపెంటలై యతఁడు వచ్చిన యూరకలుఁ జూపెను.

మేవారుదేశమునఁ జిత్తూరుకి స్వాధీన మయినభాగమంతయు బ్రతాపుఁడు స్వాధీనము చేసెను. ఇది ప్రారంభించిన సంవత్సరములోపుననే యజమీరు చిత్తూరును దక్క తక్కిన మేవారుదేశము రాణాస్వాధీన మయ్యెను. ఇట్లు యీపిదపఁ గొంతశాంతి నొంది ప్రతాపుఁడు తన ప్రాణసంగతుఁడగు మానసింగుమీఁదగల యక్కసుఁ

దీర్చుకొనఁదలఁచి యాతని రాజ్యమందలి ముఖ్యవర్తకస్థానముం గొల్లగొని యపారమగు దోపుడుధనమును మీవారునకుఁ దరలించుకొని పోయెను.

పరాభవము నొందిన మానసింగునకుఁ దప్పఁ దక్కినరాజపుత్రుల కందఱకు రాణామీఁద మహాభిమాన ముండుటచే నక్బరు వాతని నేమియుం జేయఁజాలఁ డయ్యె. దానికిం దోడుగాఁ గొన్నిజిల్లాలు చక్రవర్తి యధికారమును దిరస్కరించెను. అదిగాక యక్బరునకు వార్ధకావస్థ వచ్చెను. ఆసమయంబున గృహకలహములు గూడ నెక్కువయ్యెను. అతని కొడుకులలో నిద్దఱు తెగత్రాగి యొడలుతెలియక చచ్చిరి. జ్యేష్ఠకుమారుఁ డగు సలీము (జహంగీరు) తండ్రిని ధిక్కరించి గృహము విడిచిపోవుటయేగాక తండ్రికిఁ బ్రాణమిత్రుఁడు, మహాపండితుఁడు, సజ్జనుఁడు నగు నబులుఫేజలనువానిని నిష్కారణముగఁ జంపించెను. ఈగృహచ్ఛిద్రములచే మనోవైకల్యము నంది యక్బరు రాజస్థాన వ్యవహారములను మునుపటియట్ల శ్రద్ధగా జూచుట మానెను.

అయిన నక్బరుచక్రవర్తియె ప్రతాపునికన్న నెక్కుడుకాలము బ్రతికెను. ప్రతాపుఁడు బహుకష్టములఁబడి చీమునెత్తురు శత్రువులకు ధారవోయుటచే నకాలముననె ముసలివాఁడై త్వరగ మృతినొందెను. ఎంత శ్రమపడినను ప్రతాపుఁడు చిత్తూరును బట్టుకొనఁ జాలఁ డయ్యెను. తనకొడుకగు నమ్రా యప్రయోజకుఁ డగుటచే ముందుముందానగరును బట్టుకొను నాశయు విడచెను. చిత్తూరు పట్టుకొనక తన రాజధానిం బ్రవేశింపఁగూడ దని యతఁడు ప్రతిన జేసినందున నుదయపురసరోవరము చెంతఁ దా నిర్మించుకొన్న గుడిసెలోనే యామరణాంతము వసించెను.

అడవులలో గాయలు పండ్లు తిని పగతురతో యుద్ధములుచేసి నంతకాలము ప్రతాపుఁ డేయాయాసము నెఱుఁగఁడుగాని కష్టములు

గడపి యిల్లుచేరినపిదప వానిదేహము క్రమక్రమమున దుర్బలమై రోగభూయిష్ఠ మయ్యెను. వ్యాధి యంతకంత కెక్కువకాఁగా రాణాకు మరణసమయ మాసన్న మయిన దని బంధుమిత్రు లందఱు చుట్టుం జేరిరి. అతఁడు మరణవేదనఁ బడుచు నోటిలో నేదియో గొణుగుకొనుచుండ నది చందావంశస్థుఁడు విని దగ్గఱకుఁ బోయి "నీప్రాణము సుఖముగా పోకపోవుటకు నీ కున్న విచార మేమి?" యని యడిగెను. ప్రతాపుఁ డానీరసములోనే కొంచెమోపికఁ దెచ్చుకొని మెల్లన నిట్లనియె. "నాయనా! మీరు కంఠములో ప్రాణము లుండగా మన రాజ్యమును తురకవానికి లోఁబఱచమని నాచేతిలో చేయివేసి ప్రమాణము చేయువఱకును నాప్రాణము పోదు. ఆమాట శ్రవణానందముగా విని పోవలెనని యున్నది." అని చెప్పి తనకొడుకును గూర్చి వెండియు నిట్లనియె. "ఉమ్రా నావలె నీచిన్నగుడిసెలోఁ గాపురము సేయనొల్లఁడు. ఈపర్ణశాలలు పీకి యిచ్చోట వాడు పెద్ద పెద్దభవనములు కట్టును. అటుపిమ్మట నతిసుకుమారుఁడై కూర్చున్న చోటనుండి లేవలేకపోవును. మన నెత్తురు ధారవోసి మనము సంపాదించిన యీ మీవారుదేశమును వాఁడు సుఖముమరఁగి నిష్కారణముగ గోల్పోవును."

మరణమునకు సిద్ధముగ నున్న యీమహారాజుమాటలు విని రాజబంధువు లైకకంఠ్యముగ నిట్లనిరి. "చిత్తూరు మరలఁ బట్టుకొనువఱకు, మీవారునకు సంపూర్ణస్వాతంత్ర్యమువచ్చువఱకు యీగుడిసె గుడిసెపాళముననే యుండునుగాని యచట మేడలు గీడలు కట్టము. మేము మీగద్దెయానగాఁ బ్రమాణముఁ జేయుదుము. ఉమ్రాకూడ మీయానఁ దప్పకుండునటుల నడిపించెదము."

ఈమాటలు వెడలినతోడనే రాణా వెనుకకుపడిపోయి ప్రాణములు విడిచెను. ప్రతాపసింగు రమారమి యిరువదియాఱు సంవత్సరములు మీవారురాణా యయి యుండెను. కాని యీకాలమున

స్వల్పభాగమే రాజ్యపాలన మందును, విశేషభాగము కష్టములం బడి యుద్ధములు చేయుటయందును జరుపంబడెను.

షోడశ రాజకుమార చరిత్ర.

తనకుమారుని విషయమై — ప్రతాపుఁ డూహించినదంతయు నిశ్చయమయ్యెను. ప్రతాపునితోడ సమయనాయకులతోడనే వాని పుత్రులు మంత్రులు సామంతులు సేనాధ్యక్షులు మాండలికులు మరణించిరి. పెద్దకొడుకగు నమ్రా సింహాసన మెక్కెను. కాని యాతఁడు బాల్యము నుండియుఁ గడుపునిండఁ గూడు, కంటినిండ నిద్రయు లేక కష్టపడుచు నడవులఁ జరియించుటచే రాజ్యప్రాప్తి యయినపిదప నింటిపట్టుననుండి సుఖపడఁదలఁచి భోగపరాయణుండై వీరకర్మముల మఱచెను అది యునుగాక నిరంతరము రణకేళిఁ బురికొల్పు తండ్రి లేకపోవుటచే జక్రవర్తి యంతవానితోఁ దనవంటియల్పుఁడు వైరముఁ గొనుట యనుచిత మని యమ్రా కయ్యమును మానుకొనెను.

ప్రతాపుని మరణానంతరముఁ అమ్రా తన తండ్రి నిర్మించుకొన్న కుటీరము తీసివైచి స్ఫటికపురాళ్ళతో నొకదివ్యమందిరము గట్టించి యందు హంసతూలికాతల్పంబులం బొరలుచు వేశ్యాంగనల యాటపాటలం జొక్కుచు నిలువుటద్దంబులలోఁ దనముద్దియల చెలువంబులు గనుంగొని మురియుచు విషయాసక్తుఁడయి లోకంబు మఱచి కొంతకాలంబుపుచ్చె. అటులుండ నట ఢిల్లీపురమున 1605 వ సంవత్సరమున నక్బరుచక్రవర్తి మృతినొందెను అనంతరము వాని కొడుకులలో హతశేషుఁ డగు సలీము జహాంగీరను బిరుదుతో సింహాసన మెక్కెను. జహాంగీరన జగమంతయుఁ గెల్చినవాఁడని యర్థము.

అతఁడక్బరునకు రాజపుత్రస్త్రీవలన గలిగిన కొడుకగుటచే హిందువులయెడఁ గొంత యభిమానము గలదు; కాని యాతఁడు వట్టి త్రాగుబోతు. హిందువులమీఁద నెంత యభిమానమున్నను తనయధికారము నిరాకరించు రాజపుత్రుల బాహుదర్పము సహింపనివాఁడగుటచే జహంగీరు తండ్రిపోయిన కొన్నినాళ్ళకే యొకసేనఁగూర్చి యుమ్రామీఁదికిఁ బంపెను.

మొగలాయిసేనలను జూచినతోడనే రాజపుత్రులకుఁ గోపాగ్ని మరలఁ గొంచెము ప్రజ్వరిల్లెను. ఆసాహసికుల దళము క్రొత్తగానభ్యాసము చేసికొన్న భోగములను విడిచిపెట్టి వీరరసశోభితులయి పగతుర జంపుటయో తాము దెగటారుటయో కావలయునని నిశ్చయించుకొని గుఱ్ఱముల నెక్కి మహారాణా యగు నుమ్రాకడకుఁ జని తమకు సేనాధిపత్యముఁ జేయుమని వాని నడిగిరి. ఆసూరులు వచ్చునప్పటి కుమ్రా మేనొత్తని మెత్తనిపాన్పులం బవ్వళించి వారి విన్నపములఁ జిత్తగించి వారి కిట్లనియె. "నేను నూఁగుమీసముల వయసునాఁడే మహాయుద్ధములఁ జేసి విసిగియుంటిని. చక్రవర్తితోఁ బోరుట మన నాశముఁ గోరుట కావున యిప్పుడయిన బుద్ధికలిగి వైరము మాను కొనుట యుచితము."

అప్పలుకులు చెవులఁబడుటయు రాజపుత్రవీరులు తెల్లపోయి యొండొరుల ముఖంబులు చూచుకొని లోలోపల గొణుగుకొను చుండ నప్పుడు చందావతువంశజుఁడగు శలుంబ్రా కర్తవ్యము యోచించి యూరకొనినఁ గార్యము చెడునని యొకసాహసము చేసెను. రాణా యున్న మేడమీఁద విలువగల రత్నకంబళములు పరుపఁబడియుండెను. ఆకంబళములపై పరపుచేసి యాబట్టలు కదలకుండ కొసల నిత్తడిగుండ్లెత్తిపెట్టి యుంచిరి. శలుంబ్రా యాయిత్తడిగుండ్లలో నొకటి తీసికొని రాణా కెదురుగానున్న పెద్దనిలువుటద్దముపయి విసరెను. తోడనే యాదర్పణము వేయి తునుకలయి పడియె. పిమ్మట శలుంబ్రా సాటి

రాజపుత్రులఁజూచి వీరులారా! గుఱ్ఱము లెక్కు డెక్కుఁడని పురికొల్పి రాణాచేయిపట్టుకొని పాన్పునుండి బలవంతముగ లేవఁదీసి యతని యిష్టములేకయే "గుఱ్ఱమెక్కు మెక్కుమని" బరబర లాగికొని పోవఁ జొచ్చెను. శలుంబ్రాయొక్క మొండితనమునకు మహారాణా కడు కినుకఁబూని 'వీఁడు రాజద్రోహి రాజద్రోహి' యని యరచుచు వాని చేతినుండి వదలించుకొనుటకు గిజగిజ తన్నుకొనఁజొచ్చెను. కాని సాటిసామంతు లందఱు శలుంబ్రాపక్షము బూనుటచే వానిరోదన మరణ్యరోదనము కాఁగా నతఁడు కోపము పట్టజాలక రోషమున వావిడిచి యేడ్వసాగెను. అతం డేమిజేసినను లెక్కసేయక శలుంబ్రా రాణాను గుఱ్ఱముమీఁదఁ గూలవేసి నడిపించుకొని పోవఁజొచ్చె.

అట్లు కొంతదూరము చనినపిదప నుమ్రా కోప మణచుకొని యేడుపుమాని యందఱియెడలఁ బ్రసన్నుఁడయి వారివందనము లం దుకొని శలుంబ్రాను బిలిచి "నీవు మంచిపని చేసితివి. నీమోటతనము చేతనే నాకిప్పుడు బుద్ధివచ్చినది. లేనిచో నప్రతిష్ఠ పాలయిపోవుదును గదా? ఇదె చూడు నాదెబ్బ మీపూర్వపురాణా చేసినంతపనిచేసెద" నని వీరాలాపము లాడుచు సంగరమునకు సైనికులఁ దోడ్కొనిపోయె.

అవ్విధంబున నుమ్రా పౌరుషోక్తులు పల్కుటచేత రాజపుత్ర సైనికుల కుత్సాహము పొంగిపొరలెను. ఆయుత్సాహముతో రణ మునకుఁ జని వారు తురకసేనలం నవలీలగా నోడించిరి. ఓడిపోవుటచే మఱింతపౌరుషము తెచ్చుకొని యెట్లయిన రాజపుత్రుల నోడింపవలె నని చక్రవర్తి యుమ్రామీఁదికి రెండేండ్ల తరువాత మఱియొక సేన నంపెను. ఈసేనయు వెనుకటిసేనగతినే పొందవలసి వచ్చెను. అం దుచే జహంగీరు రోసముఁజెంది మోసముచేత రాజపుత్రుల జయింప వలెనని యెంచి చిత్తూరుపురమన్న రాజపుత్రులకు మిక్కిలి ప్రేమ యనియు దానినిమిత్త మెందరెందరో ప్రాణములను విడిచిరనియు నెఱిఁగినవాఁడు దానికి వానిని రాణానుజేసి యేలుకొమ్మనియె.

ఈసూగ్రుఁడు ప్రతాపుని తమ్ముఁడు. ఈతఁ డన్నతోఁ గలహించి దేశద్రోహియయి ఢిల్లీచక్రవర్తిని గొలువఁబోయిన నాఁటనుండియు నచ్చటనే యుండెను.

సూగ్రా పాడుపడిన చిత్తూరులో రాజ్యముచేయుటవల్ల కాటిలో రాజ్యముచేయుటగా భావించెను. పాడుపడిన దేవాలయములలోను, దిబ్బలయిన మేడలలోను వానికంటికి దయ్యములు భూతములు దేవతలు నప్పుడప్పుడు కనఁబడుచున్నట్లు దోఁచెను తురక బంట్ల సాయముతోఁ దనపూర్వుల పట్టణము నేలుటకు వచ్చిన యావీరునకు వీరరసము జారి వెనుకటిసంగతులు జ్ఞప్తికివచ్చి భయము క్రమ్మఁజొచ్చెను. ఎంతకాలమతఁ డక్కడ వేచియున్నను తనవెంటవచ్చిన తురకబంట్లుఁ దానును దప్ప దేశస్థులు బంధువులు నెవ్వరు నచ్చటికి రారయిరి. అట్లుండగా నొకనాఁడు పురదేవత వానికిఁ గనఁబడి వాని నచ్చోటు విడిచిపొమ్మని యాజ్ఞాపించెను. అందుచే నతడు కడువెఱచి యచ్చట నుండఁజాలక నగరమును స్వాధీనము చేసికొనవలసినదని యుమ్రాకు వర్తమానమంపి వాని భటులకుఁ గోట నప్పగించి యాతడు ఢిల్లీకిఁ బోయెను. చక్రవర్తి వానిపై నలిగి యేల వచ్చితివని యడుగ నతఁ డామాటకుత్తరము చెప్పక యొరలోనుండి కత్తి యూడఁబెరికి పొడుచుకొని చచ్చెను. చేసిన రాజద్రోహమునకు నాత్మహత్యకు వానిని హిందువులు తురకలు నేకగ్రీవముగ నిందించిరి.

చిత్తూరు దొరకుటచే రాజపుత్రుల కుత్సాహము మఱింత హెచ్చెను. పాడుపడి యుండుటచేఁ జిత్తూరురాజపుత్రుల కంత ప్రయోజనకారి కానందున నుమ్రా వెంటనే దానిని యెప్పటియట్లడవి మృగములకు విడిచిపెట్టి యప్పటికిని మొగలాయీల స్వాధీనములలో నుండి ప్రధానములగు దుర్గములఁ గొన్నిటిని బట్టుకొనఁ దలంచెను.

అట్లు యుద్ధసన్నాహము సేయుచుండ వానికి బగునాల్గురు రాజకుమారులు వచ్చి తోడ్పడిరి. ఆకుమారులచరిత్ర యీక్రింద

సంగ్రహముగా వ్రాయుచున్నాము. కలఁడుగదా ప్రతాపసింగునకు సూర్తుఁడను సోదరుఁ డొకఁడు. అతఁడును దేశద్రోహి యయి తురకలలోఁ గలిసి యన్నతో యుద్ధము చేసి హల్దిఘాటు యుద్ధములోఁ బ్రతాపుఁడు పారిపోవుచుండ వానిఁ దరుముకొనిపోయి మొట్టకేలకు సోదరునిప్రాణములు కాపాడెను. అతఁడు తనకడపటిదినముల చక్రవర్తిని విడిచి భీనురాకోటలో గడపెను. చనిపోవునప్పటి కతనికిఁ బదునేడుగురు కుమారు లుండిరి. అతఁడు మృతినొందినతోడనె పెద్దకొడుకు భాంజీ యనువాఁడు తమ్ములను బిలిచి దగ్గఱఁజేర్చి వారిం జూచి "నేను కోటఁ గాచుకొని యుండెదను మీరు పోయి నాయనగారి యుత్తరక్రియలు సేయుఁడు" అని చెప్పెను. అన్నమాటలు నమ్మి వారంద ఱవలకుఁ జని తండ్రి కగ్నిసంస్కారము నుత్తరక్రియలను చేసి మరల వచ్చునప్పటికి మరలఁ గోట కరుగ భాంజీ వారిని లోపలికి రానీయక కోటతలుపులు వేయించి యుద్ధము చేయుటకుఁ దనకు శక్తి చాలదుగావున నేను తాళ్ళవరుసుకొనియెదను యెవరిష్టము వారు పోసికొండని యానతిచ్చెను.

షోడశరాజకుమారులు శోకమునొంది శిరసావహించి తమ యాయుధములను తమవెంటఁబెట్టుకొని తమ కిచ్చినచోటఁ గొలువుకొనుమని చెప్పిరి. భాంజీ సహోదరులు నాలుగుదిక్కులకు విడిపోయి బయలుదేరి తమతో సైన్యమును గొనిపోయిరి. బలశాలియగు ... కొని చనిరి.

ఆసోదరు లందఱుబయలుదేరి మేవాడునకు దక్షిణమున నహాతూరువంశస్థుల పాలనములోనున్న మేవాడునుగ్రామమునకుఁ బోవ సమకట్టిరిగాని వారందఱు త్రోవను బోవుచుండఁగా నొకని భార్య ప్రసవవేదన పడ నారంభించెను. వారందఱు కసగుఱ్ఱములు నరకసారంభించిరి అత్తరివరకు విశ్రాంతిగానుండిరి దిక్కులేకుండెను. ఎంత వెదకినను

వారికి గోష్పదమంత చోటయిన నాయాపత్సమయమందు దొరకక పోవుటచే నట్టకేలకు వారొక పాడుదేవాలయమును గనిపెట్టి కొంచెము బాగుచేసి యామెను దానియందుఁ బ్రవేశ పెట్టిరి.

ఆజడివానకు నానినాని యాగుడి రాతిదూల మొకటి జారి యామెపైఁ బడుటకు సిద్ధముగనుండ దైవవశమున బలుఁడు దానినిఁ జూచి వెంటనే యత్తావున కరిగి తనతల బోటుపెట్టి రాయి పడకుండఁ జేసెను. ఇంతలో నచలుఁడు మొదలగుసోదరు లాస్థితిఁ జూచి చేరువ చెట్టు నరికి దానిం దెచ్చి బోటుపెట్టి భీమబలుం డగుబలు నీవలకులాగిరి.

ఆరాత్రి యచలునిభార్య యాపాడుగుడిలో నొకకుమారుని గనియెను. ఏదోభాగ్యముగల్గునని పుట్టెడాశతో వారు పోవుచుండుటచే నపుడు గల్గిన యాబిడ్డకు వా రాశుఁ డని పేరుపెట్టిరి. అనంతర మాసోదరులు యీమూరుగ్రామమునకుం జన నాపురాధీశుఁడు వారి నాదరించి తగినబసలు మాన్యములు నిచ్చెను. అక్కడ వారు సుఖముగ కాలక్షేపము సేయుచుండ నొకనాఁడు మీవారుదేశపుమంత్రి యాదారిం బోవుచు భార్యాసమేతుఁ డయి యాయూరుబయిటిగుడారములో విడిసెను. అప్పుడు పెద్దగాలి వాన సంభవింప దానిచే గుడారము లెగిరిపోవసాగెను. మంత్రియు భార్యయు నిలువనీడ లేక యిబ్బంది పడుచుండ బలుఁడు నచలుఁడు వారిదుస్స్థితి విని తొల్లి తాము నట్టి దురవస్థనే బడియుంటిమనుమాట జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చుకొని వారిం దమ యింటికిఁ బిలుచుకొనివచ్చి యుపచారముచేసి యాదరించిరి.

ఆమంత్రియు వారియాదరణంబునకు మహానందభరితుఁ డయి వారినందఱఁ దనతో నుదయపురమునకు రమ్మనియు వచ్చినచో రాజావద్దఁ దగినయుద్యోగముల నిప్పింతుననియు వారియన్న యగుభాంజీ మరియొకలా గచుకొనకుండ తాను సర్ది చెప్పెద ననియు నొక్కి చెప్పెను. కాని యచలుఁడు వానిమాటల కీయకొనక పిలువని పేరంటముగ పోయినచో లోకువ యగునని స్వగౌరవము కాపాడుకొనఁ

దలఁచి మాజ్ఞాతి యగురాణా వర్తమాన మంపినచో వత్తుమనియు లేనిచో నచ్చటనే యుండు మనియుఁ జెప్పెను.

మీవారురాణా ఢిల్లీచక్రవర్తిపై కప్పము పోవ యత్నించు చుండ మంత్రి సూక్తునికొడుకులఁ గైకొని యావమనాబ్జుర నచ్చటికి రావించెను. అంతకుమున్నె సూక్తవంశమునం దగ్రగణ్యుఁ డగు భాంజీ రాణాకుఁ దోడుసూపుట కచ్చటికిఁ వచ్చియుండెను. అత డందఱికన్నఁ బెద్దవాఁడైనను వానిమాట సరకుసేయక నెల్లవారును వానితమ్ముల యందే యనురక్తులయిరి. మహాసాహసుఁ డగుబలుఁడు శూరులగు తనసోదరులు కడువిధేయులయి పనులు సేయుటచే రాణాకు వారి యందే యనుగ్రహ ముండెను. అందు ముఖ్యముగ బలుఁడు రాజాను గ్రహపాత్రుఁడు. రాత్రులు మంచు గురిసినా వెంటనే బలుఁడు చెట్లు నరికి రాణాకొఱకు నెగళ్ళువేయును. సేనలు తురకలతో దలపడినా పగతురం బారఁదోలుటలో మొదటివాఁడయి యాబలుఁడే మొద లెఱుంగక యుద్ధము సేయును. అట్లొడలుఁ దాఁచుకొనక పనిసేయు నాషోడశరాజకుమారులమీఁద నింతింత యనరాని యనుగ్రహము గల్గి సంతోషపరవశుఁడయి రాణా యొకనాఁడు తనసేన లిఁక ముందు యుద్ధమునకుఁ బోవునపుడెల్ల యీసూక్తవతులే సేవలను నడపవలసి నదని శాసించెను. ఇది రాజపుత్రులకు రాణా చేసెడిగౌరవములలో మిక్కిలి గొప్పది. చిరకాలమునుండి యీగౌరవము చందావతువంశ స్థులకుఁ జెల్లుచుండెను. వెనుక చందుఁడు చిత్తూరునుండి పగతురఁ బారఁదోలుటచే రాణా యావంశస్థుల కాగౌరవము జూపెను. ఉగ్రమా సూక్తవతుల కీగౌరవ మిచ్చునపుడు తనమాట చెప్పకొనుటకు చందా వతువంశజుఁ డగు సలుంబ్రా యచ్చట లేకపోయెను. తక్కినవారు రాణాకు జంకి యెదు రాడజాల రయిరి.

మఱునాఁడు తురకలతో యుద్ధము తెలియుటచే నారాత్రి కొంచెము నిద్రబోవలయు నని సలుంబ్రా తనగుడారమున నుండెను.

కాని యతనికి నిద్రపట్టకుండ వానిబిరుదముల కీర్తనముసేయు భట్టువాఁడు పలుమా రట్టిట్టు తిరుగుచు వాని బిరుదనామములు గట్టిగ కేకలు వేయుచుఁ జదువ నారంభించెను.

ఆ కేకలు వినివిని సలుంబ్రా విసిగి 'యోరీ! యేలరా యిట్లరచెదవు. నన్ను నిద్రపోనిమ్ము. శత్రువులు దాపున లేరుగదా. ఇప్పుడు మనబిరుదులు చదువ నవసర మేమున్న' దని మందలించెను. ఆపలుకులు విని యాభట్టువాఁడు "స్వామీ! మీబిరుదులు నేను కైవారము సేయుట కిదియే కడపటిసారి ఇఁకముందు ప్రాయశః మీబిరుదు లుచ్చరింప నవసర ముండదు. సేనను నడిపించు నధికారముతోపాటు మీబిరుదులును రేపు సూక్తవతులకే యీయఁబడు"నని యుత్తరము చెప్పెను.

అప్పలుకులు విని సలుంబ్రా దిగ్గునలేచి పరుగుపరుగున రాణా యొద్దకుఁ బోయి తరతరంబులనుండి తనకుటుంబమునకు జరుగుచున్న యాగౌరవమును తీసివేసి యింకొకరి యధీనము చేయుట తగ దని గట్టిగ వాదించెను. సూక్తవతులును వెనుదీయక రాణాయొద్దకుఁ బోయి "మీరు సేనల నడుపునధికారము మాకిచ్చితి మని మీనోటితో మీరే సెలవిచ్చి యున్నారు. చండుఁ డెన్నఁడో యేమో చేసెనని మా కిప్పు డిచ్చినవరము మరల పుచ్చుకొనుట న్యాయము కాదు. ఎవ రడ్డము వచ్చినను సేన నడుపకమాన"మని ప్రతిఘటించినిల్చిరి.

అప్పుడు పొడమినయీర్ష్యచేత సూక్తవతులు చందావతులు మహారోషపరవశు లయి యొకరినొకరు నరుకుకొనుటకుఁ గత్తుల దూసిరి. కాని యుమ్రా వారి నడ్డగించి "మీ కీపోరాటము లెందుకు? మీవివాదము నేను దీర్చెదను. ఇప్పుడు మొగలాయీల యధీనములో నున్న యంతల్లాకోటలో మీయిరువురలో నెవరు ముందుగాఁ బ్రవేశింతురో వారే నాసేన నడిపించు గౌరవమునకుఁ బాత్రులగుదు" రని యానతిచ్చెను.

కొని చందావతుల నిచ్చెనల పడద్రోసి తుపాకులతోఁ బెక్కండ్ర గొట్టి చంపి విజృంభించిరి. అట్లు చచ్చినవారిలో మొదటివాఁడే సలుంబ్రా. చందావతుల యీమరవస్థకుఁ దోడు సూక్తవతుల జయ ధ్వనులు చెవులకు శూలములట్లు దాకెను.

నాఁడక్కడకు వచ్చిన చందావతులలో నొక చండశాసనుఁ డుండెను. ఆతఁడు దేవఘరుకోట కధిపతి. వేఁటలలో నడవిమృగము లను యుద్ధములలో మనుష్యులను నిర్భయముగా నతఁడు చంపినట్లు ఎవరును చంపఁజాలరఁట. ఆజగజ్జెట్టి సలుంబ్రా మృతినొందినతోడనే నిర్విణ్ణుఁడు గాక రౌద్రమూర్తియయి యాశవమును తన శాలు వలోఁ జుట్టి భుజముపైఁబెట్టుకొని గోడపయి కెక్కఁజొచ్చెను. అత్తరి దుర్గరక్షకులు వానిం గత్తులతో నరుకను, బల్లెములతో గ్రుమ్మను, తుపాకులతో గాల్పను, బాల్పడిరిగాని యాజోదు చెక్కుచెదరక యుక్కుతునకలాగున బురుజుపై కెక్కెను. ఎక్కి యటనుండి గంభీర స్వరముతోఁ 'రాణాసేనను నడుపుటకు చందావతులే యర్హులు. మేమే కోటముందు జొచ్చితి' మని పలికి శవముఁ జేతపట్టుకొని విసరి కోటగోడల నడుమ పారవైచెను.

అనంతరము చందావతులు మిడుతలదండుం బోలె కోటపయి కెక్కి తమమేలిక చచ్చినం బ్రతికినవానినె యనుసరింతు మను మాట రూఢిచేసిరి. అంతలో సూక్తవతులు కులగౌరవమునిమిత్తము తమనాయకుఁడగు యచలుని బలియిచ్చి కవాటంబు భేదించి లోనం జొచ్చిరి. కోట మెవరు ముందుజొచ్చిన నెవరు వెనుకజొచ్చిన యా మాట యటులుండనిచ్చి యారెండు తెగలవారు సామాన్యశత్రువు లగు తురకలఁ దరిమితరిమి కొట్టిరి. అందుచే రాజపుత్రులకుఁ గన్ను లపండువుగ మీవారురాజుల విజయధ్వజము అంతల్లాకోట బురుజుపై నిల్చెను.

కోట స్వాధీనము చేసికొని రాజపుత్రులు లోపలిమందిరం బులకుం జన వారి కొక చిత్రము కనఁబడెను. ఆమందిరమున నొక్క గదిలో నిద్దఱు గొప్పతురకలు నిర్విచారముగ చదరంగ మాడుచుం డిరి. ఒకవిధమయిన కలకలము వారిచెవులం బడియెనుగాని పగతురు వచ్చి యంతల్లాకోటను బట్టుకొనుట యసాధ్యమని వారు సరకు సేయరయిరి. ఆట మంచి రక్తియగు పట్టునకు వచ్చినప్పుడు రాజ పుత్రులు యమదూతల వలె యాయుధపాణులయి వచ్చి నిల్చి వారిం జంపఁబోయిరి. అప్పు డాకరకుతురక లిరువురు రాజపుత్రులం గనుం గొని "ఆగుఁడు ఆగుఁడు. ఆట మిక్కిలి రక్తిగానున్నది. ఈయాట ముగియువఱకు మమ్ముఁ జంపఁవల"దని బ్రతిమాలుకొనిరి. రాజ పుత్రులు వారిపట్టుదల కాశ్చర్యమునొంది సరేయని యాయుధపాణు లయి యచ్చటనే నిల్చి యాట ముగిసినవెనుక తురకల నరికిరి.

కోటస్వాధీన మయినదని వారు రాణాకు వర్తమాన మంప నతఁడు తత్క్షణమె యచ్చోటికిం బోయెను. పోయి చూచునప్పటికిఁ గోటలోపలను, వెలుపలను, గుమ్మముకడ, బురుజులమీదను తన నమ్మినబంట్లు పీనుంగులయి పడియుండిరి. సలుంబ్రాయొక్క శవము పగతుర మధ్యమున గానఁబడియె. అచలుఁడు నలుగురుతమ్ములనడు మ వీరశయన మలంకరించె. అందులో బలుఁడు మాత్రము రాణా వచ్చునప్పటికి కొనయూపిరితోనుండి యెట్టెటో సలామచేసి 'దానవ ద్వయము నష్టచతుష్టయ" మ్మని పల్కి-ప్రాణమువదలెను. తనకతమున నిష్కారణముగా నంతటి మహాబలశాలి మృతినొందవలసివచ్చె నని రాణా తద్దయు విచారించెను.

ఆదినము మొదలు సూక్తవతులు యుద్ధరంగమున 'దానవద్వ యము నష్టచతుష్టయ' మ్మని కేకలువేయుచు వచ్చిరి. బలుఁ డవ సానసమయమునఁ బల్కిన యానిష్ఠురంపుఁబల్కులే యాతెగవారి

కందళుకు జయనాదమయ్యెను. చందావతుఁడే ముందుగాఁ గోటఁ బ్రవేశించుటచే రాజసేన నడుపు నధికారము వానికే చెందెను.

ఉమ్రా చేసిన తెలివితక్కువవలన మహావీరులు మహాసాహసులు పలువురు నిష్కారణముగ నిధన మొందిరి. బలుఁదన్న మాటల కర్థ మిదియే. దానద్వయ మనగా నొకవిషయముననే రెండుదానములు చేయుట. నష్టచతుష్టయ మనఁగా నాలుగురెట్లు నష్టమని యర్థము. నాఁడు మొదల లా రెండు తెగలకు మితిమీరిన మనస్పర్థ పొడమెను. అందుచే రాజస్థానమునకుఁ దురకలవలనఁ గలిగిన యాపదకంటె వీరి మనస్పర్థలవలన నెక్కుడాపద సంభవించెను.

ఢిల్లీకిని, మీవారునకును సంధి.

ఒకసారి కార్యనిర్వాహము సేయవలెనని పూనుకొనెనా రాణా యుమ్రా చేయవలసినంతపని చేసి యాతండ్రికిం దగినకొడుకే యని ప్రఖ్యాతిఁ బడయజాలునుగదా! అతఁడు ఢిల్లీచక్రవర్తి సైన్యములతో నొకసారిగాదు; రెండుసారులుగాదు; పదునేడుసారులు పోరాడెను. పోరాడినప్పుడెల్లఁ దానె జయమునందుచు వచ్చెను. చక్రవర్తియగు జహంగీరు, ఉమ్రామీఁదికిఁ దనముద్దువకొడుకగు పార్విజును బంపెను. కాని యతఁడు ప్రతిపర్యాయము పరాజయముచు నొందుటచే వానిని తిరిగి ఢిల్లీకిఁ బిలిపించెను.

ఎన్నిసారు లోడిపోయినను ఢిల్లీచక్రవర్తిసైన్యము లిసుకపాతరలవలె తఱుగక మరల రాణామీదికి వచ్చుచుండెను. రాజపుత్రసేన లన్ననో యుదయసింగు పరిపాలన మొదలు నిమిషమయినను నూపిరిపుచ్చుటకుఁ దెఱపిలేక యెల్లకాలము కలహమే కార్యముగాఁ

గ్రిమక్రియముగ క్షీణించుచుండెను. అందుచేత యుద్ధము సరిగా జరుగుటకు వీలు లేదయ్యె. ఏలయన నోడిపోయిన సేన యోడిపోవు చుండఁగా జక్రవర్తిపక్షమున వచ్చెడు క్రొత్తసేన వచ్చుచుండెను. రాజపుత్రుల పస కడముట్టెను. 1613 వ సంవత్సరమున జహంగీరు చక్రవర్తి మహాసేనాసమేతుఁడయి మీవారుపై బోవఁదలఁచి యజమీరువద్ద విడిసి ముందుమార్గము సరిగా నుంచుటకుఁ దనరెండవ కుమారుఁడగు షాజహానును బంపెను. అదివిని యుమ్రా మీవారునకు వినాశకాలము సమీపించిన దని నిశ్చయించుకొనెను. చక్రవర్తి నెదిరించుటకు రమ్మని రాజపుత్రులను బిలువనంప ననేకు లదివఱకే స్వదేశరక్షణమునిమిత్తము ప్రాణములు గోల్పోవుటచే హతశేషులగు వీరులు కొలఁదిమందిమాత్రమే రాణాయొద్దకు వచ్చిరి.

ఈస్వల్పసైన్యముతోడనే రాణా యుమ్రా కొంతకాలము చక్రవర్తిసేనల నెదిరించి శౌర్యము చూపెను. కాని మొట్టకేలకుఁ దురకలబారికి నిలువలేక రాణా లోఁబడవలసి వచ్చె. ఈరాణా యెట్లు లోఁబడెనో యావృత్తాంతము జహంగీరు స్వహస్తముతో వ్రాసిన చర్య (Diary) ను బట్టి తెలిసికొన వచ్చును. అం దిట్లున్నది. "నేను సింహాసన మెక్కిన 9 వ సంవత్సరప్రారంభమున (అనఁగా 1614 సంవత్సరమున) నాకుమారుఁడు "జగద్గర్వ" మనుబిరుదుగల రాణా పట్టపుటేనుఁగును భద్రజాతిగజముల మఱి పదునేడింటిని బట్టుకొని యొక మంచిదినమున నాకుం గానుకగాఁ బంపె. నేను మహానందభరితుఁడనై మఱునాఁడు జగద్గర్వము పై నెక్కి యూరేగి లెక్కలేనిసొమ్ము పంచి పెట్టితిని."

చక్రవర్తి సైన్యములు తనదేశమును నిరంతరము నాశనము చేయుటయుఁ దనకు కుడిభుజములట్లు పనిసేయు రాజపుత్రవీరులు రణభూమిం దెళ్ళుటయు నమ్మహావీరుల దారపుత్రాదులు తురకలచేఁ జిక్కి బంధింపఁబడుటయు, విశేషించి తనప్రాణపదమగు పట్టపుటే

నుఁగు పరులపా లగుటయు చూచి విహ్వలుఁడై రాణా యమ్రా తొల్లింటిగర్వమెల్ల డీలుపడి వినయముతోఁ జక్రవర్తికుమారున కిట్లు రాయబార మంపెను. "మీరు నన్ను క్షమియించి చక్రవర్తి యనుగ్రహమునకుఁ బాత్రుఁడుగఁ జేయుదు రేని నేను మీకు లోఁబడుదును. తక్కిన రాజకుమారులట్లే నాకుమారుఁడును జక్రవర్తిసేవం జేయఁగలవాఁడు."

రాణా పంపినయీసందేశము విని జహాంగీరు మేరమీరినసంతోషము నొంది తన దినచర్యలో నీక్రిందివిధమున వ్రాసికొనెను. "ఈగొప్పకార్యము నాపరిపాలనలోనే జరిగినందుకు నేను పొందిన యానంద మింతింత కాదు. అతిప్రాచీను లగు నారాజపుత్రులను వారిరాజ్యమునుండి తరిమివేయవలదని నాకుమారున కాజ్ఞాపించితిని. ఈనాటివఱకు రాణా యమ్రాయు, వాని పితృపితామహప్రపితామహులు తమసైన్యములు మిక్కిలి శౌర్యవంతము లనియుఁ దమ దేశము పర్వతమయ మగుటచే శత్రుదుర్భేద్య మనియు నమ్మి యెవ్వరిని లక్ష్యముసేయక హిందూస్థానచక్రవర్తి నెన్నఁడుఁ జూడఁబోక, యితరుల నెన్నఁడుఁ దమదేశములో నడుగుపెట్టనీయక గర్వభూయిష్ఠు లయి యుండిరి. అట్టిగర్వోన్నతులు నాయదృష్టవశమున నాకాలములోనే లోఁబడుటచేత నిట్టిసమయము దాటిపోఁగూడ దని నిశ్చయించి నాకుమారుని ప్రేరణంబున రాణాను క్షమియించి యతనిని జాగరూకతతో రక్షింతునని స్నేహపత్రిక నొకదానిని వ్రాయించి నాహస్తము మంచిగంధమున నలఁది యాచేతిముద్ర కాగితముమీఁద వేసి రాణాయొద్ద కంపితిని. అట్లుపంపుటయేగాక సుప్రసిద్ధుఁ డగు నీరాజపుత్రుని వానిమనసు వచ్చిన తెఱఁగున సగౌరవముగా నాదరింపుమని నాకుమారు నియమించితిని."

అదివఱకే గుండెలు చెదరిపోయి యున్న రాణా యీలోఁబడుట వలన మఱింత దుఃఖపడకుండునట్లు చక్రవర్తి వానియెడ దయామయుఁ

డయి యుండెను. జహాంగీరు సహజముగ మదగజమువలె పొగరుగలిగి యప్పుడప్పుడు మద్యపానమత్తతచేత మిక్కిలి క్రూరుఁడై యుండినను కొన్నివేళల జాలిగుండె గలిగి చేఁజిక్కినశత్రువులనైన నత్యంతగౌరవముతోఁ జూచుచుండును. అందుచేత మీవారురాణా లెవరు స్వయముగ చక్రవర్తినిఁ గొలుచుటకు ఢిల్లికి బోనక్కరలేదనియు నేరాణా యయిన నూతనముగ మీవారుసింహాసన మెక్కినప్పుడు చక్రవర్తి దాని యాధిపత్యమును స్థిరపర్చుచుఁ బంపెడు ఫర్మానా రాణా కోటలోనుండి వెలుపలకు వచ్చి పుచ్చుకొనవలసిన దనియు చక్రవర్తి సైన్యమునకు రాణా వేయిగుఱ్ఱపుదండుఁ బంపవలసినదనియుజహాంగీరు నకు నుమ్రాకు నొడంబడికలు జరిగెను. ఇదియే నుమ్రాకోరిక. సంధి యయినపిదప నుమ్రా చక్రవర్తి దర్శనమునకుఁ బోవలసి యున్నను వార్ధకముచేత నిల్లు కదలి రాలే నని వర్తమాన మంప జహాంగీరు వానిని క్షమించెను.

చక్రవర్తిని జూచుట తప్పించుకొన్నను రాణా వానికుమారుని దర్శనము చేయక తప్పదయ్యె. అందుచేత నుమ్రా షాజహానుదర్శనమునకుఁ బోయి వానిమోకాలిమీఁదఁ జేయివేసి తన్ను క్షమింపు మని ప్రార్థించెను. షాజహాను వానిని మన్ననతోఁ గౌరవించి వానిపరివారమునకు గుఱ్ఱములు విలువగల నగలు బహుమానములిచ్చి పంపెను.

షాజహానుతల్లి రాజపుత్రస్త్రీ యగుటచే నతనిశరీరమునగూడ రాజపుత్రత్వమే ప్రవహింపుచున్నందున గాఁబోలు కడుదీనుఁడై ముఖవిలాసము డీలుపడియున్న రాజపుత్రప్రభువును జాల బహూకరించెను. ఉమ్రా షాజహానున కెన్నిమన్ననలు చేసినను కొట్టకొనకు ఢిల్లీనుండి చక్రవర్తి ఫర్మానా వచ్చినప్పుడు కోటవెలుపలకు వచ్చి దానిని పుచ్చుకొన్నం జాలు నొక్కతురకబంటైన మీవారుదేశమున నుండకుండఁ జేసెదని షాజహా నెన్నివిధముల వర్తమాన

మంపినను వినక రాణా షాజహానునియందుగల సుగుణములబట్టి యత నిదర్శనముమాత్రము చేసి వెళ్ళిపోయెను.

ఇదియైన కొన్ని నాళ్ళకే రాణాకుమారుఁడు కరుణుఁడు చక్రవర్తి కొలువుసేయుట కజిమీరునకుఁ బోవలసివచ్చెను. అప్పుడు కరుణునిసభలోఁ దనసింహాసనమునకు కుడివైపున దగుపీఠముమీఁదఁ గూర్చుండబెట్టవలయునని జహంగీరునకు షాజహాను వ్రాసెను. ఆరాజకుమారుఁడు మిక్కిలి మొగమోటము గలిగి యెవరితోఁ గలిసి మెలసి మాటాడక సిగ్గుపడునట్లు సభలోఁ గూర్చుండుచువచ్చి నాఁడని జహంగీరు తన దినచర్యగ్రంథములోఁ బలుమారు వ్రాసెను. అందఱికంటె నెక్కువ నల్లమందుమద్దతు పీల్చుచు సాయంకాలము నందు హాలిర్డు అనియెడు నింగ్లీషువాని నొకనిగూడి నోటిలో నన్నపుముద్దనయిన బెట్టుకొనుటకయిన నోపికలేనట్లు చెడత్రాఁగి యొడలు తెలియకుండ దొర్లుచుండ నాషోకులమారి చక్రవర్తి గుణములఁ జూచుటచేతనో మఱి యెందుచేతనో తెలియదుగాని యాబాలుఁడు చక్రవర్తి యెంతయాదరించినను దిగులుజెందినవానివలెనే సభలో నుండుచు వచ్చెను. షాజహాను వానిని కొంచెము సంతోషపెట్టుటకు ప్రతిదినము వాని కొక క్రొత్త బహుమాన మిచ్చుచు అప్పుడప్పుడు నూర్జహాను కొలువునకుఁ దీసికొని పోవుచుండెను. చక్రవర్తిని తన వలలో వేసికొని యతఁడు తనగీచినగీటు దాఁటకుండఁ జేసికొని మగని మనస్సునేగాక హిందూస్థానమునంతయు నేల గలిపిన యానెరజాణ నూర్జహాను యారాజపుత్రకుమారునకు మంచియేనుఁగయొకటి గుఱ్ఱమొకటి కత్తియొకటి బహుమాన మిచ్చెను. అంతియేగాక రతనాలు చెక్కిన కత్తులు మేలిమియుంగరములు పారసీకతురంగములుముత్యాలహారములు రత్నకంబళములు సుగంధద్రవ్యములు బంగారుపాత్రలు మొదలగు పారితోషికముల షాజహానుఁ డాక్రొత్త సామంతరాజకుమారునకు విసుగులేక యర్పించెను. అట్లు రాజపుత్రుఁడు బడసిన బహుమానములఁగూర్చి తన గ్రంథమున నిట్లు వ్రాసెను.

"ఆరాజకుమారుఁడు నాసభకు వచ్చినది మొదలు 'తిరిగివెళ్ళు వఱకు నాకుమారుఁడు షాజహానుఁ డిచ్చిన యేనుఁగులు నూటపది గుఱ్ఱములుగాక నేను స్వయముగా నిచ్చినరత్నములు బంగారునగలు గజతురంగములు మొదలగు బహుమానముల విలువ పదిలక్షల రూపాయలు." ఈయల్పబహుమానములఁ జేకొని కరుణుఁడు రాణా యుమాత్రియు 'మీవారురాజ్యపు పరువుముందర పదిలక్షలరూపాయి లనఁనెంత. మనము పొరపాటుపడి నిష్కారణముగ దేశస్వాతంత్ర్యము తురకల కమ్ముకొంటి' మని తద్దయు విచారించి లోలోపల కుళ్ళు చుండిరి. జహంగీరు సభలోఁ గరుణుఁడుగూడ ముఖవికాసము తక్కి యుండుటకుఁ గారణమిదియే. సంగభూపాలుని కాలమునుండియు దురకలబారిపడి స్థిమిత మెట్టిదో యెఱుఁగని మీవారురాజ్యము నేడు మొదలు దండయాత్రలు కలహములు లేక క్షేమముగ నుండు నని సంతోషింపవలసినపని లేదయ్యె. ఏలయన నది మొదలు మీవారు ప్రభువులు ఢిల్లీచక్రవర్తికి లోఁబడినవారయి స్వాతంత్ర్యము గోలు పోవుటచేత రాణాకు రాజకుటుంబమునకుఁ గాలక్రమమున ఢిల్లీనుండి వచ్చుబహుమానములు దుఃఖకరములుగ నుండెను. యుద్ధము మాను కొని చక్రవర్తిని గొలుచువారికి యుద్ధపుగుఱ్ఱములు మహాయుధము లెందుకు? జహంగీరు రాణాయొక్కయు వానికుమారునియొక్కయు ప్రతిరూపములను స్ఫటికశిలలతోఁ జేయించి తన యుద్యానవనమునఁ బెట్టించుకొనియె. అవి చూచినవారందఱు చిత్తూరురాజవంశమున కంతకన్న నవమానకరమగు పని లేదని భావించిరి. అది యటుండ రాణాయొక్క మనుమఁడగు జగత్సింగు నయితము ఢిల్లీలోనేయుండి చక్రవర్తి యిచ్చుబహుమానముల కుబ్బి వారినే మెచ్చుచుండెను. జహంగీ రొకసారి కొన్ని బంగారుబొమ్మలఁ జేయించి రాణావద్దకు వానిమనుమనిచేతనే పంపెను. రాణా యాబొమ్మలఁ జూచి తనయొ క్కయు తనకుమారునియొక్కయు బొమ్మలే చక్రవర్తియుద్యానవన

ములలో దాస్యము చేయుచట్లుండి హృదయము నెప్పుడు గాల్చుచుండ నీబంగారుబొమ్మను మాకేమి యానంద మీయఁగలవని విచారించెను. విచారించుటయేగాదు. ఈమహాపరాధవము నతఁడు సహింపజాలఁడయ్యె. తొల్లి ప్రతాపరాశియగు ప్రతాపసింగు జీవించియున్న కాలమున వానిచేతిక్రిందనుండి మహమ్మదీయులతోఁ బోరిపోరి నతని పరోక్షమునఁ దాను గద్దెనెక్కి సేనలఁ బురికొల్పి నడిపించి యపరిమితపరాక్రములగు ఢిల్లీచక్రవర్తుల ననేకపర్యాయముల రణరంగంబునఁ బరాజయము నొందించి పావనచరిత్ర యగురాజ్యలక్ష్మిని గోహంతకులపాలు గాకుండఁ జేసి పితృపితామహుల ప్రతిష్ఠ నిలిపిన తాను నేఁటికాలమున నిట్లధోగతిపా లయినందులకుఁ దద్దయు సిగ్గుపడి యుమ్మా యీవిధముగఁ జేసెను.

తనకుమారుఁడగు కరుణుఁడు చక్రవర్తిసేవ చేసి ఢిల్లీనుండి వచ్చిన పిదప నొకనాఁడు మంత్రిసామంతుల నందఱఁ బిలువనంపి కొలువుదీర్చి రాణా వారి నందఱఁ జూచి "నాపని యయినది. ఇంక రాజ్యమెంతకాల మేలినను ఢిల్లీచక్రవర్తికి దాసుఁడనయి యేలవలయును. అట్లభిమానము జంపుకొని యేలుట నాకిష్టములేదు." అని పలికి కుమారునిఁ బిలిచి "నాయనా! కులప్రతిష్ఠలు నీవ నిలుపఁదగినవాఁడవు. రాజ్యమునందు నిన్నుఁ బ్రతిష్ఠించెద" నని వాని మొగమున స్వయముగఁ దనహస్తముతో టీకావేసి పట్టాభిషిక్తునిఁ జేసి యప్పుడసభ విడిచి కోటవదలి కొంతదవ్వున నున్న సరోవరము పొంతకుఁబోయి యక్కడ ము న్నుదయసింగు గట్టించిన మందిరమునఁ బ్రవేశించి దలుపులు మూసికొనియె. ఆదినము మొదలారామహా జెన్నఁడు పురల ప్రజలకంటఁబడలేదు. ఆయిల్లు విడిచి యీవలకు రాలేదు. అటు పిమ్మట నైదేండ్లకతఁడు మృతినొంద దహనము నిమిత్తము కొనిపోవుచున్నప్పుడు వాని మృతకళేబరముమాత్రము ప్రజలు చూచిరి.

అది మొదలు మీవారు రాజ్యమునకుఁ గ్రొత్తశకము ప్రారంభ మయ్యెను. అంతకు ముం దారాజ్యము ఢిల్లీతో సంబంధములేక తన కున్నంతవఱకుఁ దృప్తినొంది ప్రజాసౌఖ్యకరముగా నుండెను. కాని యీసంధి యైన పిదప నది కూడ చక్రవర్తిగారి రాజ్యతంత్రపు సుడి గుండములలోఁ బడక తప్పదయ్యెను. అదృష్టవశమున ఢిల్లీ మీవారు లకు నూతనముగా సంధి జరిగినప్పుడు మీవారు మంచిరాజుల చేతిలో బడినందున దాని గౌరవము దక్కె. కరణునికంటె నెక్కుడు ప్రతాప వంతులు విశేష ప్రజ్ఞావంతులు నగు రాజపుత్రు లనేకులు చక్రవర్తి సభలోఁ బెక్కుసారులు పరాభవము నొందినట్లు చాలకథ లున్నవి గాని కరణుని విషయమయి యట్లు లేదు. అతఁడు మీవారును పాలిం చిన మెనిమిదియేండ్లలో దేశమును జక్కని స్థితిలోనికిఁ దెచ్చి పాడిపం టలతోఁ దులతూఁగునట్లు జేయుటయేగాక కొమ్ములు దేఁగులవంటి రారాజులకయిన మానములు దక్కని ఢిల్లీశ్వరుని దర్బారులో నొక్క నాఁడయిన నవమానమందక యేపనిఁ జేసిన బుద్ధికుశలతఁ జూపి చేయుచు ఢిల్లీకి లోఁబడి యేవెలితి లేకుండ నేలెను.

జహంగీరునకు మీవారు రాణాలమీఁద నెందుచేతనో యత్యం తాభిమానము గలిగెను. రాణాకుమారునిఁ జక్రవర్తి తనప్రక్కన పీఠము వేయించి కూర్చుండఁ బెట్టుకొనును. ఈరాణాబంధువులను తక్కిన రాజుల బాధువులకంటె నెక్కుడుగ గౌరవించును. జహంగీరు పుత్రుఁడగు షాజహానునకును రాణాతమ్ముఁడగు భీమునకును గాట ముగా మైత్రి యయ్యెను. ఈభీముఁడు రాణాచక్రవర్తికిఁ గానుకగా బంపు సేన కధిపతియయి దర్బారులోనే యుండువాఁడు. అందుచేత షాజహాను దానియందలి స్నేహంబు పెంపున తండ్రితోఁ జెప్పి భీము నకు రాజబిరుదమిప్పించి యంతతోఁ బోక లోడాయను చిన్న జిల్లాకు వానిని రాజుగఁ జేయించి బహువిధముల గౌరవించెను. జహంగీరు

కొడుకు ప్రేరణంబున భీముని కనేకోపకారములఁ జేసిన కొన్ని నాళ్ళకె యేల మేలుచేసితినని విచారింపఁజొచ్చెను.

జహాంగీరునకు నలుగురుకొడుకులు. అందు జ్యేష్ఠుఁడు ఖుస్రూ యనువాఁడు తండ్రి నెదిరించి పట్టువడి బంధింపబడి తుదకు చెరసాల లోనే మృతినొందెను. రెండవవాఁడు షాజహాను. ఇతనిమీఁద జహాంగీరు ప్రియురాలగు నూర్జహానున కనిష్టము. అది కారణముగ చక్రవర్తికి వానిపై నంతయిష్టములేదు. అందుచేత నాతాఁగుబోతు చక్రవర్తి, షాజహానునిఁ ద్రోసివైచి తనమూడవకుమారుఁడును, తాఁగుబోతుతనమునఁ దనకుజ్జియగువాఁడునగు పార్వీజును దనయనంతరమున జక్రవర్తి యగునట్లు నియమించెను. నూర్జహాను జహాంగీరుని నాల్గవ కుమారుఁడగు షార్యారునకు సింహాసన మిప్పింపఁబ్రయత్నించుచుండెను. స్థితిగతు లిట్లుండుటచూచి షాజహాను తాను రాజ్యమును స్వాధీనము జేసికొను నుపాయము వెదకుచుఁ బ్రియమిత్రుఁడగుభీమునితోడను, వానిచుట్టము చెలికాఁడు సూక్తవతువంశస్థుఁడునగు మానసింగుతోడను గట్టియాలోచన చేయసాగెను. ఆకుట్రలసడి యెఱింగి చక్రవర్తి యామిత్రుల నొకచోఁ గలసి యుండనిచ్చినచోఁ బ్రమాదము వాటిల్లునని భీముని గుజరాతీదేశమునకుఁ బాలకునిఁ జేయుమిషతో నక్కడకుఁ బొమ్మని యాజ్ఞాపించెను. ఈయుద్యోగము తనకక్కఱ లేదని నిర్భయముగఁ జెప్పి యక్కడకుఁ బోనని రాజపుత్రసాహస మంతయు మూర్తీభవించిన ట్లతఁడు ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను. అంతవఱకు వచ్చినతరువాత నూరకున్నచోఁ దనప్రాణము మీఁదికి వచ్చునని భయపడి షాజహాను తండ్రితోఁ బ్రత్యక్షవైరము బూనెను. అత్తఱి భీముఁడు మానసింగు మొదలగు సూక్తవతులు, చక్రవర్తి సర్వసేనాధిపతి యగు మహబతుఖానుఁడును షాజహానుతో జేరిరి. ఈనడుమ నతిక్రూరుఁడని పేరు వహించి జనవిరోధి యయి యున్న పార్వీజు నెవరో చంపివేసిరి.

జహాంగీరు మహాసేనాసమేతుఁడయి తనపై ధ్వజమెత్తిన కొడుకును దండించుటకు బయలుదేరెను. షాజహాను ఎంతో యంతఃకరణశుద్ధియు దయాస్వభావము గలవాఁ డగుటచే రాజపుత్రులు వానిపై నభిమానము గలిగి తత్పక్షముఁ జేరఁ జొచ్చిరి. షాజహాను తల్లి మార్వారుదేశపు రాజసింగుయొక్క కూఁతురు. ఈకుటుంబకలహమునందు వృద్ధుఁ డగు గజసింగు తన యల్లునిపక్షమువచ్చునా మనుమని పక్షము వచ్చునా యని లోకులు సందియమున పడి దాని పరియవసానము బ్రతీక్షించు చుండిరి.

ఎట్లయిన లోకానుభవముగల గజసింగు దూర మాలోచించి రహతూరుబలముతోఁ గూడి చక్రవర్తి పక్షమునకే వచ్చెను. అప్పుడు జహాంగీరు మితిమీరిన యానందము నొంది సామంతరాజ మండలము నెదుట మామగారి చేయిపట్టుకొని ముద్దుపెట్టుకొని వానిని గౌరవించెను. అప్పుడు కొడుకును దండ్రియుఁ గాశీపట్టణమువద్ద యుద్ధసన్నద్ధులయి గలసిరి. ఉభయసైన్యము లొండొరులఁ దాకుటకె సిద్ధమయినపుడు చక్రవర్తి యెవరి దురాలోచనమో విని మహావీరుఁడును తమకులస్థుఁడు నగు తనమామగారికి సైన్యాధిపత్య మీయక యంబరదేశపురాజు గజసింగునకంటె తక్కువవాఁడు నగు జయసింగునకిచ్చెను. అభిమానధనులగు రహతూరువంశస్థులు తమ రాజునకు సైన్యాధిపత్యము లేనిచో గత్తియే ముట్టమనిరి. గజసింగును నిర్భయముగ దనవారి యభిప్రాయముఁ జక్రవర్తితోఁ జెప్పి తనసేనం దీసికొని దూరముగఁ బోయెను. అట్టిసమయమున భీముఁడు గజసింగు తనతోఁ గలియునేమో యని యాసపడి వానికిఁ బౌరుషము గలుగున ట్లీవిధముగ వర్తమానమంపెను. "రహతూరువంశస్థు లూరకున్నారేమి? కలసిన మాతోఁ గలిసియుండు లేనిచోఁ గత్తిదూసి యుద్ధము సేయుఁడు." సందేశమున కనిగొనినట్లే ప్రత్యుత్తరము వచ్చెను. సంధిగ్ధమనస్కుఁడగు నాముసలిరాజు భీముని పలుకులకు రోసముంజెంది చక్రవర్తి పక్షముఁ జేరి రహతూరులం బురికొల్ప వారు విజృంభించి

యుద్ధభూమిఁ బీనుఁగు పెంటలు జేసి యాదినమున షాజహాను నోడిం చిరి. భీముఁడు రణరంగమునఁబడి చచ్చెను. మానసింగు గాయపడుటచే రహతూరులు వాని నెక్కడికో మోసికొనిపోయిరి. మహాబత్ఖానుఁడు షాజహాను ప్రాణభీతిచే రణరంగము విడిచి యుదయపురమునకుఁ బారిపోయిరి.

రాణా కరుణుఁడు తమ్ముఁడగు భీమునిచేత సమరసంబంధము మానిపింపలేకపోయినను సహజముగఁ జాల బుద్ధిశాలియగుటచే మొదటినుండియుఁ దానుమాత్ర మీకలహమున జోక్యముఁ గలుగఁజేసికొనఁడయ్యె. అతనిసంకల్పము చక్రవర్తికిఁ గృతజ్ఞుఁడై యుండుటయే. అట్లు కృతనిశ్చయుఁ డయినను జక్రవర్తి కొడుకంతటివాఁడు దీనుండయి తనదేశమునఁ దల దాఁచుకొనవచ్చినప్పుడు వేరుభంగి నుపేక్షించుట పాడిగాదని కరుణుఁడు వానినిఁ గరుణించి సగౌరవముగ నాదరించెను. ఉదయపుర సమీపమున నున్నసరస్సులో నొకలంకమీఁద రాణా మనోహరమగు మందిరము నొకదానిని కట్టించి మహమ్మదీయులకు రాజపుత్రులకు సంబంధ మేమియు లేకుండునట్లు షాజహానుని వానిసేనాపతి నందు విడియించెను. కరుణుఁ డామందిరమున షాజహానున కేసౌఖ్యమునకు వెలితిలేకుండున ట్లేర్పాటులు చేసెను. అతని టెక్కెము మేడపయి నాటించెను. లోపల స్ఫటికశిలతోఁ జక్రవర్తిపుత్రున కొకసింహాసనము జెక్కించెను. వేయేల? ఆ హజారమున కెదుట నమాజుసేయుటకు మసీదుగూడ కట్టించెను.

ప్రాణమిత్రుఁడగు భీమరాజు నేలఁగూలుటయు వాని చెలికాఁడగుమానసింగు మిత్రవియోగముచేత జీవితాశ విడిచెనని వినుటయు షాజహాను మనోహరమందిరంబునుండి సుఖ మనుభవించుచున్నను వానిమనస్సుమాత్రము స్థిమితము గలిగియుండదయ్యె. మానసింగునకు భీమునకుఁగల స్నేహము లోకాతీతమయినది. భీముఁడు మృతినొందినచో మానసింగు బ్రతుకనని ప్రతినపలికెను. అందుచేత మానసింగు

సేవకులు భీముఁడు మృతినొందినవార్త వానితోఁ జెప్పక దాఁచి ప్రతిదినము పళ్లెములతో ననేకభక్ష్యములు తెచ్చి యవి భీముండే పంపినాఁడని తెలియఁజేయుచు గొంతకాలము గడిపిరి. దురదృష్టవశమున నెట్లో భీముని మరణవార్త యొకనాఁడు మానసింగుని చెవులం బడియె. పడుటయు మానసింగు దుస్సహమగు మిత్రవియోగమునకుఁ దాళఁజాలక దేహమాపాదమస్తకము నిండియున్న యెనుబదిగాయములమీఁద పట్టీల నూడఁబెఱికి తాను చావకమాన నని నేలంబండుకొని ప్రాణముల విడిచెను.

అనంతరము షాజహాను తన కుదయపురమే నెలవుగాఁ జేసికొని దేశద్రిమ్మరియై కొంతకాల మిందు కొంతకాలమందు తిరుగుచు వచ్చెను. ఎంతతిరిగినను లాభములేమిచే షాజహాను స్వలాభముఁజూచుకొని తండ్రితో సంధిచేసికొనుటయే యుత్తమమని యెంచి తాను లోఁబడితినని రాయబారమంపి విశేషించి తండ్రికిఁ జాలనమ్మక పుట్టుటకుఁ దన యిరువుర కుమారులఁ దారా యారంగజేబులనువారిని తండ్రివద్దకు జామీనులుగఁ బంపెను. మహాబత్ఖానుఁడు పేరు తురక పేరు పెట్టుకొన్నను కులమున రాజపుత్రుఁడే. అట్లగుటచే నతఁడు షాజహానుని విధమునఁ జక్రవర్తికి లోఁబడక సంధికంటె సాహసమే లెస్సయని నిశ్చయించి సూక్తవతులు మొదలగు కొందఱు రాజపుత్రుల సహాయముగఁ బడసి యేరాజపుత్రుఁడు నెన్నఁడు కలలోనయినఁ జేయఁదలఁపని యొక మహాసాహసమును గావించెను. కుమారుఁడు లోఁబడినపిదప మహాబత్ఖాను ఱెక్కలుతెగిన పక్షివిధమున నొంటిగాఁడయి యున్నవాఁడని గ్రహించి జహంగీరు వానిపయి ధనాపహరణము జనపీడనము నను రెండు నేరములు మోపి తనయొద్దకి వచ్చి యానేరముల కుత్తరము చెప్పుమని వాని కాజ్ఞాపించెను. ఎందునిమిత్తము చక్రవర్తి తన్ను రమ్మనెనో యాసంగతి పూర్తిగ నెఱిఁగినవాఁడు గావున వెళ్లుట కిష్టములేక ఇదిగో అదిగో యనికొన్నినాళ్లు

జరపెను. సత్వరముగ రాకతప్పదని చక్రవర్తి పట్టుపట్టెను. అటు మీఁద నొకనాఁడు మహాబతుఖానుఁ డైదువేల రాజపుత్రపరివారముతో వచ్చి శిబిరము జేరినాఁడని చక్రవర్తికిఁ దెలిసెను ఆసమయమున జహంగీరు కార్యాంతరముమీఁద కాబూలునగరమునకుఁ బోవుచు సింధునది కుపనదియయిన జీలమును దాఁటబ్రయత్నించెను. సేనయంతయు ముందు నదిదాటి యావలియొడ్డు జేరెను. చక్రవర్తి నూర్జహాను వారిపరివారములుమాత్ర మీవలియొడ్డున గుడారములోనుండి సందడి తగ్గినతోడనే యేరు దాటఁ దలపోయుచుండిరి. అప్పుడె తెల్లవారుచుండెను. నూర్జహాను తక్కినయంతఃపురాంగనలతోఁ గలసి యొకగుడారమున నుండెను. చక్రవర్తి రాత్రిత్రాగిన సారాయముల యొక్క నిషా యింకను దిగనందున నొడలు మరచి యుండెను.

అంతలో మనుష్యులయడుగుల యలుకుడు చేతులలోని యాయుధముల చప్పుడులు వానిచెవులకు వినంబడ చక్రవర్తి యులికిపడి దిగ్గున లేచి చూచెను. చూచునప్పటికిఁ దనగుడార మంతయు యమదూతలవంటి రాజపుత్రసైనికులతో నిండి యుండెను. అయిన నతఁడు జంకక ధైర్యము చిక్కబట్టి ఖడ్గముపైఁ జేయివైచి పయికిఁ దీయుచుండ మహావీరుఁ డగుమహాబత్ఖానుని మొగము వాని కగపడెను. ఆఖానును జూచుటకుఁగాని వాని పేరు వినుటకుఁగాని యతనికి లేశమిష్టము లేనందున యతని ముఖదర్శనము చక్రవర్తి క్రోధమును బెంచెను. అయిన నతఁ డప్పటి తన యవస్థను జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చుకొని తొందరపడినఁగార్యము పాకముతప్పునని మహాబత్ఖానునిజూచి 'ఓరాజద్రోహీ! ఇది యేమి? అని యడిగెను. ఆపలుకులు విని మహాబత్ఖాను చక్రవర్తి కాళ్ళపైఁ బడి యనేకవిధముల దీనాలాపములం బలుకుచు నిట్లనియె. "నాశత్రువులు దేవరవారితో నామీఁద నేరములు చెప్పి నాకు మీకెడబాటు చేసిరి. అందుచేతనేగదా నేను కొన్నినాళ్ళక్రిందటనే మీశిబిరముఁ బ్రవేశించినను మీరు నా మొగము జూడ రయిరి. నాతోఁ

బలుకరైరి. ఎట్లయిన దేవరవారి దర్శనముఁ బడయఁగోరి యిట్లు చేసితినిగాని ద్రోహముచేయుటకుఁ గాదు.' అని మొరపెట్టుకొనెను. అతనిపలుకులు చక్రవర్తి క్రోధాగ్నికాద్యధారలయ్యెను. అయినను సమయము గాకపోవుటచే జహాంగీరు కోపముదిగ్రమింగి పయికి మంచిమాటలే చెప్పుచు నదను దొరకినప్పుడు మహాబత్ఖానుని కొంపఁ దీయవలయునని నిశ్చయించుకొని యతఁడేమన్న నదియే సరి యనసాగెను. అప్పుడు మహాబత్ఖాను చక్రవర్తితో "దేవా! మీారు పట్టపుటేనుఁగుపై నెక్కి సామంతరాజులకు సైనికులకు దర్శన మీాయవలసిన సమయము వచ్చినది. మీారగపడకున్న వారందఱు కళవళపడుదురుగదా! కావున నేనుఁగు నెక్కుఁ"డని మనవిచేసెను. చక్రవర్తి సరే యని తనదుస్తులు తొడుగుకొనుటకు ప్రక్కగుడారములోనికి వెళ్ళివత్తునని చెప్పెను. అక్కడికి వెళ్ళినా చక్రవర్తి యింకఁ దనకు దక్కక నూర్జహాను చేతిలోఁ జిక్కిపోవు ననియుఁ దనపన్నినపన్నుగడలన్నియు నిష్ఫలములయి పోవుననియు శంకించి మహాబత్ఖానుఁడు దేవరవారు దుస్తులిక్కడనే తొడుగుకొనవచ్చునని చెప్పెను.

జహాంగీరు వానిమాట కడ్డముచెప్పక యక్కడనే దుస్తులు వేసికొని బయలుదేరుటకు గుఱ్ఱ మెక్కెను. అప్పుడు మహాబత్ఖానుఁ డడ్డమువచ్చి 'స్వామీా! గుఱ్ఱమెక్కుటకంటె నేనుగెక్కుట మంచిది. ఏనుఁగెక్కినచో నందఱకు మీా రగపడుదురు. అది నిరపాయము కావున దాని నెక్కుదగు' నని పలికెను. అప్పుడు జహాంగీరు తన యేనుఁగుపయి నెక్కఁదలప రాజపుత్రులు వాని మావటివానిం జంపిరి. అప్పుడు మహాబత్ఖాను చక్రవర్తినిఁ దనయేనుఁగుపై నెక్కించి యిరుప్రక్కల ఖడ్గపాణు లగునిరువురు రాజపుత్రులను గావలిపెట్టి తన శిబిరమునకుఁ దీసికొని పోయెను.

ఆశిబిరముచుట్టు మిడుతలవంటిరాజపుత్రులను మహాబత్ఖాను గావలివేసి జీలము నదిమీాద నున్నపడవలవంతెన నూర్జహానుపాల

బడకుండఁ గాపాడుటకు మఱి రెండువేలరాజపుత్రులను నియమిం చెను. మహాబత్ఖాను తన్ను ఖయిదీగాఁ బట్టుకొనియె నని తెలిసికొని నను చక్రవర్తి కాలము దప్పివచ్చినప్పు డేమిచేయఁగలమని యూర కుండి 'నాసారాబుడ్డి' కావలసినప్పుడు సారా యందిచ్చుసేవకుని నా కిచ్చినారుగదా తక్కినప్రపంచ మేమయిన నా కేమి యని సరిపెట్టు కొని యక్కడనే హాయిగ నుండెను.

చక్రవర్తిపత్నులయందున్న జనములో ధైర్యము సాహసముగలది నూర్జహా నొక్కతియె. చక్రవర్తికి జరిగిన భంగపాటు వినినతోడనే నూర్జహాను పిరికిపడక పరుపేదవానివేసము వేసికొని చిన్నసవారి నెక్కి యాడంబర మేమియు లేకుండ నావలియొడ్డు జేరుటకు బయలుదేరెను. చక్రవర్తి శిబిరమువెంట వచ్చినపేదరా లెవ్వతియో పోవుచున్న దను కొని వంతెన గాఁచురాజపుత్రులామెను నిర్భయముగ బోవనిచ్చిరి. అట్లు నిరపాయముగ నావలియొడ్డు జేరి సేనాపతులను సామంతులను రావించి వారి పాలుమాలినతనమునకు మూర్ఖతకు గట్టిగఁ జీవాట్లు పెట్టి చక్రవర్తిని విడిపింపకున్నచో నందఱిప్రాణములఁ దీయింతునని బెదరించెను.

పరాక్రమవంతుఁ డగునొకతురకజోదు రోసముఁ దెచ్చుకొని చక్రవర్తిని విడిపించుట కారాత్రి యత్నించెనుకాని, వానియత్నము నెరవేరదయ్యె. మరునాఁడుదయమున నూర్జహానుస్వయముగ నేనుఁగు నెక్కి కత్తియు విల్లు నమ్ములు చేఁబూని తనసేనలం బురికొల్పికొని మహాబత్ఖానునిఁ దాకుటకు రాఁబోవుచుండెను. అప్పుడు రాజపుత్రులు పదివలవంతెనఁ గాల్చి వారిని రాకుండఁజేయ వారు పాటిరేవులం దిగి రాఁజొచ్చిరి. రాజపుత్రులు వారిపై శరవర్షంబులు గురియించియు తుపాకిగుండ్లఁ బ్రయోగించియు నూర్జహాను సేనలనురుమాడి నీటనున్న వారిని నీటను మెరకనున్నవారిని మెరకను జంపిరి. కొందఱుప్రవాహ వేగమున కొట్టుకొనిపోయిరి. అన్నిగండములను గడిపి దరిజేరినవారిని

కత్తులతో నరికి చంపిరి. మహబ్బత్ఖానుఁడు వాని రాజపుత్రసైనికులు విజయము సంపూర్ణముగ నందిరి. కాని యాతనిజయము చిరకాలము నిలువదయ్యె. ఏలయన నూర్జహాను పౌరుషంబు లగుచేతలు జేయలేక పరాభవము నొంది యాగడుసుపోకడలం బోయి కార్యము సాధించు కొనియె. ఆమె నిర్భయముగ మహబ్బత్ఖానుశిబిరముఁ బ్రవేశించి నా భర్తతోపాటు నన్నుఁగూడ ఖయిదీగాఁ జేయుమని యాతనిం గోరెను. మహబ్బత్ఖాను మిక్కిలి యుబ్బిపోయి సరేయని యూరకుండెను. అది సందుజేసికొని యామె సేనాధిపతులమనస్సులు విరువ నారంభించెను. అదివఱకే ఖానుయొక్క యనుచరులలోఁ గొంద అతనిగర్వమును జూచి వానిని ద్వేషించు చుండిరి. కొందఱు వాని రాజపుత్రపక్షపాతమును జూచి కడుపుమంట గలిగి యుండిరి. అందుచేత నూర్జహాను పన్నుగడ లవలీలగ వారిమతముల ద్రిప్పెను. కొన్నిదినము లామె ఖానుశిబిరములోనుండి యెట్టకేలకు చక్రవర్తినిఁ జెరనుండి విడిపించి స్వతంత్రునిఁ జేసెను. అప్పుడు ఖానుఁడు రాజపుత్రసైనికులు భగ్నమనోరథులై తమయవివేకమునకుఁ జింతించుచుఁ దొలఁగి పోయిరి.

ఈనడుమ మీవారురాణా పరలోకగతుఁ డయ్యెను. కరుణుని కుమారుఁ డగుజగత్సింగు తండ్రి పరోక్షమున రాజ్యప్రతిష్ఠితుండై యెప్పటియట్ల షాజహానుతో నెయ్యముఁ బాటించుచుండె. జగత్సింగు రాజయినపిదప షాజహానుఁడు కొన్నిదినము లుదయపురమున వసియించి యుండెను. అతఁ డక్కడ నుండఁగనే జహంగీరు చక్రవర్తి కాశ్మీరదేశమునందు దగ్గుబాధచేతఁ గాలధర్మము నొందెనని వర్తమానము తెలిసెను. షాజహానుఁడు సరోవరమధ్యమున నున్న మేడలో నున్నపుడె రాణా మొదలగుసామంతరాజులు తమ క్రొత్తచక్రవర్తి దర్శనము ముందుగఁ జేసి కానుకలు సమర్పించిరి. షాజహానుఁడు సింహాసన మెక్కుటకు ఢిల్లీకిఁ బయనమయి పోవునపుడు మీవారు రాణాకు వెనుక వానివద్దనుండి తీసికొనిన యయిదుజిల్లాలను మరల

వాని కిచ్చి వెలలేని కెంపొకటి బహుమానమిచ్చి యవసర మయిన పక్షమునఁ జిత్తూరుకోట బాగుచేసికొని యుపయోగించుకొమ్మని సెల విచ్చి యుదయపురము వెడలెను.

జగదీశ్వరుఁ డగుఢిల్లీశ్వరునిపుత్రుఁ డుదయపురమున నుండి నట్లు రెండుమూడానవాళ్ళిప్పటికిఁ గలవు. షాజహానుని డాలొకటి. కుసుంబావర్ణము గల వానితలపాగయొకటి. ఈతలపాగ షాజహానుఁడు తనతలమీఁదనుండి తీసి రాజపుత్రులిచ్చిన శిరోవేష్ట మొకటి ధరియించెను. మొదట చుట్టినప్పు డెన్నిమడత లున్నవో యన్నిమడతల నిప్పటికిఁ గలిగి చుట్టినట్లున్నది. జగత్సింగు బుద్ధిశాలి యయి యిరువదియాఱు సంవత్సరములు రాజ్యముచేసి చక్రవర్తి యనుగ్రహమునకు బాత్రుఁడయి కాలము గడపె. షాజహాను తక్కిన సంస్థానములకంటె మీవారు నెక్కుడుదయతో నాదరించుటచే నారాజ్యము పాడిపంటలు గలిగి వర్ధిల్లెను.

మొదటిభాగము సమాప్తము.

శ్రీరామముద్రాక్షరశాల, రాజమహేంద్రవరము.—1937.

జ్యోతిషగ్రంథములు.

	రు	అ
జ్యోతిషప్రథమబోధిని	0	8
జాతకమార్తాండము 1వ భా	1	8
డిటో 2వ భా	1	8
డిటో 3వ భా	2	0
జ్యోతిషరహస్యము 1వ భా	1	8
డిటో 2వ భా	1	8
జ్యోతిషవిద్యాప్రకాశిక సంజ్ఞాధ్యాయం 1వ భా	1	0
గణితాధ్యాయము 2 వ భా	1	0
భావఫలాధ్యాయం 3 వ భా	3	0
ద్వాదశభావఫలము 4 వ భా	2	0
అదృష్టదీపిక	0	10
హస్తసాముద్రికము	0	6
జ్యోతిషఫలప్రదర్శని	0	10
దశాభుక్తఫలచంద్రిక అను వృద్ధపారాశరి	1	0
పుట్టుమచ్చలశాస్త్రము	0	8
జాతకచంద్రికగోపాల రత్నాకరము	0	8
మయివాస్తు, వాస్తుసిరోమణి, సనత్కుమారవాస్తు — ఈ 3 చేర్చి ఒకే పుస్తకం	0	12
వాస్తుసంగ్రహము	0	12
నవగ్రహచింతామణి	0	2
శల్యవాస్తు	0	12
జాతకఫల మణిమంజరి	1	8
గర్గసంహిత	0	4
జయిమినీసూత్రములు	1	0

	రు	అ
అనుభవజాతకతరంగిణి	0	8
పూర్వపారాశరి	0	8
గృహవాస్తుదర్పణము (నూతన పద్యములతో వ్రాయబడినది)	0	12
మూలస్తంభము (శైవగ్రంథము)	0	8
బృహత్పరాశరసంహిత	0	4
ఆంధ్రజాతకతత్వము సూత్రములు 1 వ భా	1	8
,, 2 వ భా	1	8
గోచారసంహిత	0	12
కాలామృతము	0	12
శిల్పసంగ్రహము	0	6
ఆయుర్దాయయోగం	1	0
ముహూర్తదర్పణం	0	8
రెట్టమతశాస్త్రము 60 సం॥ పంచాంగము	0	12
జాతకనారాయణీయం	1	8
స్వప్నఫలదీపిక	0	8
సకలసర్వగుణ అదృష్టదీపిక	0	10
గౌతమసంహిత	0	8
వాంఛానాడీయం	0	8
జాతకరాజీయం	1	0
జ్యోతిషఫలగ్రంథము	0	2
శకునశాస్త్రం	0	8
స్త్రీజాతకం	0	8
యవనజాతకం	0	8
జ్యోతిషార్ణవనవనీతం	1	0

కొండపల్లి వీరవెంకయ్య, శ్రీసత్యనారాయణ బుక్కుడిపో, రాజమండ్రి.

బ్రహ్మశ్రీ చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహం పంతులుగారిచే రచియింపబడిన నవలలు

		రు. అ.
అహల్యాబాయి		0-12
రాజరత్నం		0-12
కృష్ణవేణి		0-12
హేమలత		0-12
రామచంద్రవిజయం		0-12
రామకృష్ణపరమహంస Life & Teaching.		0- 8
సౌందర్య తిలక		1- 0
కర్పూరమంజరి	1 వ భా	1- 0
„	2 వ „	1- 0
నవ్వులగని	1 వ „	1- 0
నవ్వులగని	2 వ „	0- 8
గణపతి	1 వ „	0-12
„	2 వ „	0-12
శాపము	300 పే॥	1- 0
ప్రహసనమంజరి		0- 8
Tit-Bits అను వినోదములు	1 వ భా	0-10
„	2 వ „	0-10
సుధాశరచ్చంద్రము		1- 0
రాజస్థాన కథావళి	1 వ „	1- 0
„	2 వ „	1- 0
సిద్ధార్థచరిత్ర		0-12
రఘుకుల చరిత్ర		0-10
నానకుచరిత్ర		0-12
గురుగోవిందచరిత్ర		0-12
చమత్కారమంజరి	1-2 భ 250 పే॥	1 0

కథలు-చరిత్రలు.

		రు. అ.
శ్రీనాథకవిచరిత్ర		0- 8
వేములవాడభీమకవిచరిత్ర		0- 8
తెనాలిరామకృష్ణకవిచరిత్ర		0- 8
బమ్మెరపోతనకవి చరిత్ర		0- 8
శ్రీకృష్ణదేవరాయలచరిత్ర		0- 8
నలమహారాజుకథలు (వచనం)		0- 6
పంచపాండవుల అజ్ఞాతవాసము	పెద్ది బైండు	0-12
శ్రీరామవనవాసము		0-12
పంచపాండవవనవాసము		0- 8
పరమానంద శిష్యులకథలు		0- 4
భోజకాళిదాసుకథలు		0-12
భట్టివిక్రమార్కుల కథలు		1- 0
గులేబకావళి కథలు		0-12
నట్చక్రవర్తుల యింద్రజాలపుకథలు		0- 8
భేతాళపంచవింశతి కథలు		0-12
పంద్రెండురాజులకథలు		0-12
స్త్రీలవ్రతకథలు 1, 2, 3, భా॥		0-12
మహాపతివ్రతల కథలు		0- 6
మదనకామరాజుకథలు		0-12
16 రాజుల కథలు		0-12
పురూరవచక్రవర్తి కథలు		0- 6
మహాభక్తవిజయం అను 30 భక్తుల కథలు		1- 0
అరేబియన్ నైట్సు కథలు	కంప్లీటుస్టోరీస్	1- 0
శుకసప్తతికథలు		0- 8
కాశీరామేశ్వరముమజిలీ కథలు	300 పేజీలు	1- 0
గరుడపురాణము వచనము		0- 6

కొండపల్లి వీరవెంకయ్య, శ్రీసత్యనారాయణ బుక్ డిపో, రాజమండ్రి.